

A VALLÁSBELI
TOLERANTZIARÓL
(FÜRREHÖSZEGRÓL)

1791.
FELSŐGES KIRALYI
RENDELES.

M. 1791.
Magyar Országot, és az hozzá kapcsolt
Törvényesen illék.

Fenics Volodimir
Ferkó Okszana
Sterr Diana

Vallási-etnikai konverziók Északkelet-Magyarország
határvidékének multikulturális közegében
(XVI. század közepe – XX. század eleje)

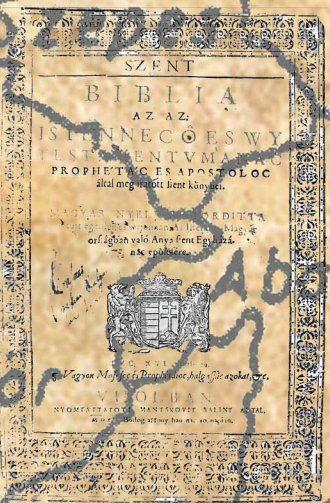
katolikus megújulás

Sáros

Zemplén

frontier

reformáció

FOSZONYAN, u. KASSÁN,
LAWRENT MICHÁLY' kőnyomtatás,
1784.

Ung

UNGARIA

graeci ritus non uniti

Bereg

Societatis Jesu

konverzió

Tűrelmi rendelet

Magnifici Magnifici Cardinalis
Eminentissimi Archiepiscopi
Domini Domini, ac Palam
graciam Amm

Societatis Jesu

Szabolcs

XIV KELEMEN

Máramaros

Ugocsa

Concordia

graeci ritus uniti

LIPPAY GYÖRGY

Szatmár

honorationes

JAKUSICS ANNA

konfessionalizáció

ungvári unió

Unusquisque Temporem carere facit nec fore omnibus
quis deum submissus, et ammalibus proximorum se non in
dici solentur: quia propter iram et iniquitatem
videtur et amicum in Nothum Dominum gestantur. Ita
necessitas ad Crisibatas Dominationes Petrus Sumillis
recurremus, pro amore dei rogantes in mundis quod
nisi suis misericordiales effectus erga nos faceretur,
viximus Petrus Franciscus indignis Petrus Dominus
demonstrare dignaretur, ut de deo in diem videretur
quodiam vocacionem nam quodiam annuatus mult
fore vallamus spandentes nos pro profano Dominus
bus Petrus Jacopus Misa, et precibus quodiam de
sua, dum exortacione, et ut omnium bonorum pro
vidoria exalta affluenciam, nec non centuplam
nem in Celis ad optantur Dominus Jacopus Jacopus
vot.
Quorum favorabile, ac benignum respon
prestolabatur persubramus.

városok

Confessio Augustana

rutheni

„gens fidelissima”

Carissimum Madriſmarum, Ma
rum, Perilluſtrium, Præſidi
bellum ac Generoſarum Domini
Deſervam

УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ІСТОРИЧНО-РЕЛІГІЙНИХ СТУДІЙ «ЛОГОС»
ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ
УГОРСЬКОЇ ІСТОРИЇ ТА УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИХ ВІДНОСИН

Володимир Фенич
Оксана Ферков
Діана Штерр

ЕТНО-РЕЛІГІЙНІ КОНВЕРСІЇ
У МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ
ПІВНІЧНО-СХІДНОГО ПОГРАНИЧЧЯ УГОРЩИНИ
(СЕРЕДИНА XVI – ПОЧАТОК XX СТ.)

Ужгород ♦ Поліграфцентр „Ліра” ♦ 2020

UNGVÁRI NEMZETI EGYETEM
„LOGOSZ” TÖRTÉNELMI-VALLÁSI TANULMÁNYOK TUDOMÁNYOS
KUTATÓKÖZPONTJA
MAGYAR TÖRTÉNELEM ÉS UKRÁN-MAGYAR KAPCSOLATOK
KUTATÓKÖZPONTJA

Fenics Volodimir
Ferkó Okszana
Sterr Diana

VALLÁSI-ETNIKAI KONVERZIÓK
ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG HATÁRVIDÉKÉNEK
MULTIKULTURÁLIS KÖZEGÉBEN
(XVI. SZÁZAD KÖZEPE – XX. SZÁZAD ELEJE)

Ungvár ♦ Polygraphcenter „LIRA” ♦ 2020

УДК 94(439)''15/19'':271.4-048.75:39(439)
ББК Т3(4Уго)5:Э37-147
Ф42

Fenics Volodimir, Ferkó Okszana, Sterr Diana. Vallási-etnikai konverziók Északkelet-Magyarország határvidékének multikulturális közegében (XVI. század közepe – XX. század eleje) [Szöveg]. – Ungvár : Polygraphcenter „LIRA”, 2020. – 163 o. – Текст утор. мовою.

Az olvasók figyelmébe ajánlott tanulmány célja bemutatni azokat az etno-felekezeti változásokat (konverziókat), amelyek a XVI. középtől a XX század elejeig zajlottak Magyarország északkeleti megyéi multikulturális közegében. Bemutatásra kerülnek a magyar arisztokrácia és a nemesség XVI. század 30-as – XVII. század első felében történet felekezetváltásának történelmi körülményei, társadalmi okai és következményei.

A tanulmány vizsgálja az ungvári uniós hagyományán görög katolikusai közegében zajló etno-felekezeti konverziók folyamatát. Kísérletett történet a történelemtudományban a hagyományossá vált nézet felülvizsgálására mely szerint a mai ungvári uniós hagyományát követő görög katolikusok ősei szigorúan betartották az „oros hit”-et. A konfesszionalizáció és etnizáció hosszú történelmi szakaszában Magyarország északkeleti frontir multikulturális környezetében történet felekezeti-etnikai és etno-felekezeti konverziók számos példája ékes bizonyítéka ennek.

Fókuszba kerülnek az egyházi-vallási és felekezeten kívüli kapcsolatok a munkácsi püspökség görög katolikusai közegében a XVIII. század végén – XX. század elején. A papság és a hívők kölcsönkapcsolatának elemése göröcső alá helyezi a lelkész szerepét a hívők közeledésében/eltávolodásában a görög katolikus egyházhoz / tól.

A szerzők szerkesztésében.

Borítót tervezte: Moizsesz Volodimir.

RECENZENSEK:

Dr. Zubánics László, PhD, a tört. tud. kandidátusa, az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar történelem és európai integráció tanszék megbízott vezetője és az Ukrán-Magyar Oktatási-Tudományos Intézet igazgatóhelyetese

Dr. Csatóry György, PhD, a tört. tud. kandidátusa, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátjai Magyar Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszék docense

© Fenics Volodimir, szöveg, 2020

© Ferkó Okszana, szöveg, 2020

© Sterr Diana, szöveg, 2020

© Polygraphcenter „LIRA”, 2020

ISBN 978-617-596-305-0

**Domus szülőföldi ösztöndíj
2018 – 2019**

TARTALOM

ELŐSZÓ	9
<i>I. FEJEZET. AZ ARISZTOKRÁCIA ÉS A KÖZNEMESSÉG FELEKEZETVÁLTÁSAINAK TÖRTÉNELMI HÁTTERE (XVI. SZÁZAD KÖZEPE – XVIII. SZÁZAD) (Ferkó Okszána)..</i>	12
A Perényiek.	14
A Drugethek a reformáció korában.	18
Drugeth György katolizálása	22
A homo novus-ok	27
A Rákócziak	32
<i>II. FEJEZET. FELEKEZETI-ETNIKAI KONVERZIÓK AZ UNGVÁRI UNIÓS HAGYOMÁNY GÖRÖG KATOLIKUSOK MULTIKULTURÁLIS KÖZEGÉBEN (XVI. SZÁZAD KÖZEPE – XVIII. SZÁZAD VÉGE) (Fenics Volodimir).</i>	39
Konfesszionálizáció, etnizáció, frontier és Északkelet-Magyarország.	39
Felső-Magyarország „Schizmatici”-„Rutneni” a felekezetszerveződés korában (XVI. század közepe – XVII. század közepe)	51
„Cuis regio iuis religio”: vallás-etnikai konverziók az ungvári uniós hagyomány görög katolikusai körében a felekezetszerveződés korában (1646–1781)	67
Következtetések és kutatási kilátások.	80
<i>III. FEJEZET. EGYHÁZI-VALLÁSI ÉS FELEKEZETEN KIVÜLI KAPCSOLATOK A MUNKÁCSI PÜSPÖKSÉG GÖRÖG KATOLIKUS KÖZEGBEN A XVIII. SZÁZAD VÉGÉN – XX. SZÁZAD ELEJÉN (Sterr Diana)</i>	82

A szakrális és a világi között: a felekezetváltás okai. Felekezetváltás: motivációk, okok, a jogi szabályozás mechanizmusai	82
Kiváltságos papság vs jogtalan hívek: a lelkész szerepe a görög katolikus egyházhoz/tól való konverzióban	86
Az anyagi problémák és egyházi adózás – mint a felekezetváltás oka.	93
A FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM	
JEGYZÉKE (összeállították Fenics Volodimir, Ferkó Okszana, Sterr Diana).	105
FÜGGELÉKEK	139

ELŐSZÓ

A vallás és etnikum (nemzetiség) közötti kapcsolat legjobban a multikulturális közösségek példáján követve nyomon. Egy ilyen közeg példája lehet Magyarország északkeleti peremvidékén élő – az ungvári unió hagyományát követő – görögkatolikus polietnikus közösség. A kezdetekben a valláshoz (felekezet/egyház) való tartozás a hívő etnikai identitását is jelezte, később már a konkrét nemzetiséghez való tartozásból lehetett következtetni a személy vagy csoport felekezeti hovatartozására. Ez az az eset, amelyet Anthony J. Smith brit történész úgy jellemezett, mint „*az ami tisztán vallási közösségnek születik végül kizárólag etnikai közösséggé alakultak át*”. A tudós állítása szerint „*az etnikai és vallási közösség több közös vonással rendelkezik: hasonló kulturális kritériumok csoportosításából erednek. Gyakran fedik egymást és erősítik egymást. Egyenként vagy együtt erős közösségeket tudnak mozgósítani*”.

Hosszú ideig a latin nyelvű okmányok a ruténeket (ruszinokat), oláhokat, rácokat (szerbeket) a „*chizmatici*”-„*rutneni*” fogalompárral jelölték. A korai újkorban az 1646-os ungvári uniót a felekezeti és etnikai identitási markerek demarkációs vonalaként tekintették. Ennek bizonyítéka az a tény, hogy a XVII. századig a „rutheni” eléggé szélesen értelmezhető szóval jelölték a keleti (bizánci-szláv, ortodox, görög rítusú) keresztény szertartású hívők tömegét. A „rutheni” kategóriába kerültek a ruszinok, oláhok (románok), rácok (szerbek), tótok (szlovák), de még a cigányok is. Viszont, az 1646-os esztendő követően az unió közegben fokozatosan megtörtént az „rutheni” fogalom etnikai „kiválása”/ kristályosodása és ezután kizárólag a ruszinok, mint az „oroszlus hit” népe jelölésére szolgált. Végérvényesen a görög katolikus felekezeti identitása a Habsburg-reformok hatására alakult ki, abban az időszakban, amikor az európai politika színpadára egy új eszme (ideológia) és gyakorlat lép, a nacionalizmus formájában.

A XVII. század végéig a multikulturális közegben gyakori etnovallási/felekezeti konverziók (erőszakos avagy önálló döntések alap-

ján történő felekezetváltások) a nagy francia forradalom utáni korszakban (XIX. században) veszélybe kerültek az etnikai homonizálás, idővel pedig az asszimiláció és megszűnés miatt. A multikulturális közegben az ungvári uniós hagyomány a görög katolikus egyházi identitás és mindennapi felekezeti-etnikai konverziós gyakorlatok megőrzésének egyetlen lehetséges megmentője lehetett/és lett is, illetve – bármennyire furcsának is tűnik –, ezt erősítette a határvidéken (peremvidéken/frontíren) való mindennapos élet. Ebben az esetben a határvidék védelmezte és nem pusztította az ungvári uniós hagyomány görög katolikusok ekleziális identitását.

Egy szó, mint száz, a tanulmányban megpróbáljuk felülvizsgálni a történettudományban általánossá vált nézetet – miszerint a mai görög katolikusok ősei megrendíthetetlenül ragaszkodtak „orosz/rusz hitűkhöz”. Magyarország északkeleti peremvidékének multikulturális térségében egy nagyobb történelmi távolságban, a konfesszionálizálás és etnizáció korában végbement felekezeti-etnikai és etno-felekezeti konverziók számtalan példát adtak ennek alátámasztására.

A jelen kiadvány az MTA Domus Hungarika szülőföldi csoportos pályázat keretében 2018 szeptembere és 2019 márciusa folyamán végzett kutatás eredménye. A kutatás témája: *Etno-vallási konverziók Magyarország északkeleti határvidéke multikulturális közegében a XVI. század közepétől a XX. század elejeig.*

A kutatócsoport vezetője Fenics Volodimir docens, résztvevők: Ferkó Okszana docens és Sterr Diana történettudományok kandidátusa.

Az első fejezet Az arisztokrácia és a köznemesség felekezetváltásainak történelmi háttere (XVI. század közepe – XVIII. század) címmel Ferkó Okszana, a történettudományok kandidátusa, az UNE Régészeti, Etnológiai és Kulturológiai Tanszékének docense, a Magyar történelem és az ukrán-magyar kapcsolatok kutatóközpont társvezetője tollából született.

A második fejezetet Fenics Volodimir, a történettudományok kandidátusa, az UNE Modernkori Történelem Tanszékének docense, az Ungvári Nemzeti Egyetem „Logosz” Történelmi-Vallási Tanulmányok Tudományos-Kutatóközpont vezetője, az *Ungvári Egyetem Tudományos Írásai. Történelmi-vallási stúdiumok* sorozat főszerkesztője írta. A

fejezet címe: *Felekezeti-etnikai konverziók az ungvári uniós hagyomány görög katolikus multikulturális közegében (XVI. század közepe – XVIII. század vége).*

A harmadik fejezet szerzője Sterr Diana, a történettudományok kandidátusa, a Lehoczky Tivadar Kárpátaljai Megyei Helytörténeti Múzeum Történelem és Helytörténet Részleg tudományos főmunkatársa, az Ungvári Nemzeti Egyetem „Logosz” Történelmi-Vallási Tanulmányok Tudományos-Kutatóközpont titkára. A fejezet címe: *Egyházi-vallási és felekezeten kívüli kapcsolatok a munkácsi püspökség görög katolikusai közegében a XVIII. század végén – XX. század elején.*

Fenics Volodimir, a projekt vezetője

Ungvár, 2020. február 2.

I. FEJEZET.

AZ ARISZTOKRÁCIA ÉS A KÖZNEMESSÉG FELEKEZETVÁLTÁSAINAK TÖRTÉNELMI HÁTTERE

(XVI. SZÁZAD KÖZEPE – XVIII. SZÁZAD)

(Ferkó Okszána)

Magyarország történetében a XVI–XVIII. századot a szellemi megújulás, konfesszionalizáció (avagy felekezetszerveződés) koraként tartjuk számon. Ez az időszak egyszerre a szerteágazó, ugyanakkor összekapcsolódó politikai, társadalmi, gazdasági és szellemi folyamatok keveréke is volt. A változások kiterjedtek a társadalom valamennyi szegmensére, s érintették az ország valamennyi régióját. Ebből kifolyólag érzékelhetőek voltak az északkeleti országrészben is, bár földrajzi szempontból Ung, Ugocsa, Bereg, Máramaros vármegyék peremvidékének számítottak – egy olyan ütköző zónának, ahol számos európai esemény hatása lecsapódhatott.

Buda 1541-es török elfoglalását követően a középkori magyar államnak a hódoltságon kívül eső területei a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség között került megosztásra. Az első hivatalos határokat az 1570-es spyeri egyezményben rögzítették, azonban az erdélyi fejedelmek hadjáratai következtében ezek gyakran változtak. Ung, Zemplén, Sáros és Szepes vármegyék a királyi Magyarországhoz kerültek, Máramaros vármegye az Erdélyi Fejedelemség részét képezte, ide tartozott időszakonként Bereg és Ugocsa vármegye is. A határmenti vármegyékben birtokos főnemesség hatalma, politikai befolyása, illetve birtokainak gyarapítása érdekében gyakran váltott pártot, szinte mindegyiket ott látjuk hol az egyik (I. Habsburg Ferdinánd), hol másik király (I. Szapolyai János) oldalán. Az állampolitikai szét-

tagoltsághoz és vetélkedéshez a reformáció elterjedésével járó vallási szembenállás is társult.

A mohácsi katasztrófa és a reformáció térhódítása okozta általános káosz nagy csapást mért a katolikus egyházszerkezetre. Az egyház elveszítette birtokainak jelentős részét, a kolostorok kiürültek, a plébánosok és szerzetesek nagy része elhagyta szolgálati helyét, elmenekültek. Csupán néhány szerzetesrend volt képes talpon maradni. Ezek a feltételek azonban elégtelennek bizonyultak ahhoz, hogy a katolikus egyház megtarthassa korábbi vezető szerepét és jövedelemforrásait. Az északkeleti országrészben a reformáció egyik központja Bereg vármegye lett, itt jöttek létre 1537-ben az első református közösségek. A XVI. század végére már majdnem az összes település református volt.

A kora újkori magyar társadalom különféle csoportjai – köztük a nemesség is – hamar beilleszkedtek az új politikai, gazdasági és vallás-felekezeti helyzetbe. A főnemesség a reformáció adta helyzetből kiindulva a *cuius regio, eius religio* elv alapján teljes egészében átrajzolta a térség vallásfelekezeti térképét. Számos példáját látjuk annak, hogy nemesség képviselői erőszakkal elfoglalják az egykori katolikus egyházi birtokokat: a Drugethek Ungban és Zemplénben, Perényiek Zemplénben és Ugocsában.

A reformáció csírái elég korán megjelentek a térségben – már XVI. század 20-as éveiben több magyar főúr elfogadta Luther Márton tanait. A reformáció első támogatói között ott találjuk Thurzó Eleket, Révay Ferencet, Nádasdy Tamást, Perényi Pétert, Dersffy Ferencet, illetve a Csákyak, Báthoriak, Bebekék, Homonnai Drugethek képviselőit. Az arisztokrácia támogatása meghatározó volt a reformáció végleges győzelmében, mivel megtérésükkel az új hit – később az új egyház – bőkezű támogatóivá, illetve védelmezőivé váltak. A nevükhöz iskolák, nyomdák alapítása és működtetése fűződik, a tehetséges ifjakat saját költségükön külföldi egyetemeken taníttatták.

Feltehetjük a kérdést: a reformációs eszmék befogadása és az új hit támogatása a főnemesség részéről erkölcsi meggyőződés vagy politikai lépés volt? Egyértelmű válasz erre a kérdésre nem létezik. A XVI. század közepén-végén számos protestáns főurat találunk a Habsburg-uralkodó táborában, hiszen a vallásfelekezeti hovatartozásuk nem volt

akadály abban, hogy a király oldalán harcoljanak, vagy támogassák annak magyarországi politikáját. Még I. (Habsburg) Ferdinánd és I. (Szapolyai) Szapolyai János trónharca idején – mindkét uralkodó buzgó katolikus volt – sem látunk arra utaló körülményeket, hogy bármelyik uralkodónak lett volna hatalma, netán lehetősége a reformáció terjedésének megakadályozására, netán megállítására. A történelmi események azt mutatják, hogy az új eszmékkel és követőikkel szemben való nyílt fellépés még tovább gyengíthette volna ingatag politikai hatalmukat, ezért ezt igyekeztek elkerülni. Mivel az uralkodó – s rajta keresztül az államhatalom teljes vertikuma – képtelen volt befolyásolni/korlátozni/fékezni a reformáció terjedését, s ezzel kárhuzamosan a katolikus egyház hatalom- és birtokvesztését, a nemesség szabadon érvényesíthette a *cuius regio, eius religio* elvet.

A Perényiek

A XX. század elején a família történetét feldolgozó Doby Antal így ír róluk: „*a főúri családok közül egy sem adott annyi előkelőséget Magyarországnak, mint a Perényi nemzetség*”. Ha végiglapozzuk a Perényi nemzetség több évszázados történetét, teljes mértékben egyet kell értenünk Doby kijelentésével. A Perényiek a középkortól kezdődően egészen a modern korig (sőt napjainkban is) jelen vannak Magyarország politikai történelmében. Közéleti szerepük, befolyásuk nagymértékben meghatározta az országot, illetve az északkeleti térség szociokulturális viszonyait.

A Perényiek ősei Abaúj vármegyében a XIII. században emelkedtek köznemesi sorba. A nemzetség korán különböző ágra oszlott, amelyeket a közös őson kívül gyakorlatilag semmi sem kötött össze. A karászi ág már 1514-ben kihalt. A nemzetség legelőkelőbb ága a terebesi vagy nádori ág volt. Perényi Imre 1504–1519 között Magyarország legmagasabb közjogi méltósága – nádor – lett, mi több a Habsburg-Jagelló-örökösödési szerződés megkötésében játszott szerepéért I. Miksa császár birodalmi hercegi rangra emelte. Perényi István – Imre apja – Zemplén vármegye főispánja, királyi főasztalnok volt, azonban felségsértés miatt elvesztette birtokát. Idővel Imrének sikerült vissza-

állítani a család hatalmát és politikai befolyását. Birtokai között találjuk többek között Terebes, Füzér, Csorbakő és Újvár várait. Imre fia, Péter a Mohács utáni időszak egyik meghatározó alakja volt, aki Abaúj vármegye örökös főispánja, temesi ispán és koronaőr is volt egyszerre. Borbély Zoltán történész feltételezi, hogy *„pártállását kezdetekben két nagybátyja, ecsedi Báthory András és György befolyásolhatták”*. A nádori ág utolsó férfi tagja Perényi Gábor országbíró volt, akinek 1567-ben bekövetkezett utód nélküli halálát követően birtokai a koronára szálltak.

A nagy birtokszerző Perényi Péter többek között igényt tartott a Mohácsnál elesett Pálóczi Antal sárospataki birtokát és így szembe került a többi örökössel: a Dobókkal, Homonnai Drugetekkel. 1526 novemberében I. (Szapolyai) János adománylevelben erősítette meg Perényit a Pálóczi-birtokok tulajdonában, sőt erdélyi vajdává is kinevezte. Perényi Péter fiatal kora ellenére nagy ambíciókkal bírt. Előkelő rokonsága (anyja: Báthori Magdolna (Borbála), első felesége Thurzó Elek lánya, Margit) révén a Magyar Királyság elitjéhez tartozott. Hatalma és javainak gyarapítása érdekében (kortársaihoz hasonlóan) nem állt távol tőle a pártváltás sem. Többek között 1527. január 15-én Pozsonyban királlyá választott I. Ferdinánd maga írt Perényinek és hívta táborába. Ez logikus lépés volt, hiszen csak Perényi révén juthatott hozzá a koronához is. Meg is lett a jutalma – még ugyanazon esztendő novemberében a Habsburg-uralkodó is kiállította az említett birtokokról szóló adománylevelet, illetve megerősített a vajdai címet. Természetesen Perényi politikai lavírozása ezzel nem ért véget, hiszen pályafutása során még néhány alkalommal cserélt „pártfogót”.

A történelmi hagyomány Perényi Pétert tartja az első olyan magyar főnemesnek, aki a lutheránus hitre tért. A szakemberek szerint Perényi protestantizmusa azonban nem egyértelmű. 1537-ben Sárospatakon bizonyítottan római katolikus misére járt. Talán a letisztult katolikus hitre és egyházra vágyott. Haraszty Károly egyháztörténész szerint 1527-ben Perényi Péter még nem volt lutheránus, azaz később válhatott azzá. Valószínűsíthető, hogy a protestantizmus iránti érdeklődése csak mecénás szerepkörre korlátozódott: egy ideig udvarába fogadta Dévai Bíró Mátyást és más protestáns prédikátorokat. 1540. július 3-án apósághoz, Thurzó Eleknek írt levelében Perényi nem neve-

zi magát lutheránusnak, csupán az evangéliumi alapokat hangsúlyozta. Puskás Anett szerint Perényi Péter 1542–1548 között lett a lutheri tanok fenntartás nélküli követőjévé. Perényi „térítő eszközei” között néha ott szerepelt a fegyver is: fiával, Gáborral együtt három katolikus kolostort foglaltak el és romboltak le (Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen és Terebesen). A sárospataki kolostort protestáns iskolává alakították. Perényi Gábor örökölte apja tisztségeit és politikai hatalmát: a tiszai hadak főkapitánya, királyi tanácsos, tárnokmester és országbíró volt. Azonban nem sokáig élvezhette politikai státuszának előnyeit, 1567. június 28-án – viszonylag fiatalon – 35 éves korában meghalt. Vele megszakadt a terebesi Perényiek férfiága.

A Perényi nemzetség harmadik ága a bárói vagy nyalábi ág volt. Képviselői a nádori ághoz hasonlóan a Zsigmond-korban emelkedtek az országos politikai és gazdasági szintérre. A bárói ága birtokai csaknem egész Ugocsa vármegyére kiterjedtek, ezért hosszú időn keresztül Ugocsa vármegye főispáni tisztségét is betöltötték. Perényi Péter, Zsigmond király hűséges híve 1399. augusztus 29-én kapta meg adományba Szőlős városát, illetve várépítési engedélyt. 1405-ben jutott birtokukba az ugocsai Nyalábvár, illetve annak uradalma.

A XVI. század elején a bárói vagyon ura a két Perényi testvér – Gábor és István lett. Perényi Gábor, Ugocsa vármegye főispánja a huszti várat és annak gazdag jövedelmét is birtokolta. 1526-ban mindkét Perényi-fivér elesett a mohácsi csatában. Perényi Gábor özvegye Frangepán Katalin fiát, Jánost I. Ferdinánd hűségére neveltette. Nevelésére udvarába hívatta a bécsi egyetemen tanult Komjáti Benedeket. Az úrnő kérésére itt, Nyalábváron született meg az első magyar bibliafordítás (Az zenth Paal leueley magyar nyeluen /Epistolae Pauli lingua hungarica donatae), amely Krakkóban látott napvilágot nyomtatásban. A XVI. század közepén készült birtokösszeírások szerint Ugocsa vármegye legnagyobb birtokosai között a Perényieket – Perényi Jánost és Pétert – találjuk 239 portával. Egyes források szerint 1505-ben Perényi Gábor építtette a ferences rend számára azt a hatalmas kolostort, amely a szőlősi vár tőszomszédságában állt. Az összeírások szerint 1535 elején 22 szerzetes fáradozott itt az Úr szolgálatában. Perényi István fia Ferenc 1556-ban elszakadt Ferdinánd királytól és János Zsig-

mond pártjára állt. Valószínűleg a reformációhoz is csatlakozott¹, mivel elfoglalta a ferences szerzetesek kolostorát és megszerezte annak kincseit. A kolostort földig romboltatta, s megerősítette Szőlős várát. 1558-ban a várat Ferdinánd és Izabella között kiújult harcok során elpusztították².

A Perényiek a későbbiekben is a protestantizmus buzgó támogatói és terjesztői voltak. Még a XVII. század első harmadában is – amikor a katolikusok restauráció erőteljes szakaszába lépett – Perényi Gábor Ugocsa és Abaúj vármegyék főispánja megmarad a református hit patrónusának. Később a helyzet megváltozott – a század közepén a Perényieket már ott találjuk a katolikus egyház és a nagyszőlősi ferences barátok támogatói között. A ferences rendnek új kolostort és templomot építettek. Erről 1668-ban kötelezvényt állítottak ki, s egyben kérték, hogy a rend szerzeteseket küldjön Nagyszőlősekre.

A XVI–XVII. században Ugocsa vármegye főispánját a Perényiek adták, többségük hűen szolgálta az erdélyi fejedelmeket is, így birtokaikat sem háborgatták. A XVII. század Habsburg-ellenes megmozdulásaitól a Perényiek távol tartották magukat. Ennek ellenére a Wesselényi-féle összeesküvést követően az uralkodó császári őrsegett irányított Nyalábvárába. A térség birtokosai panaszkodtak az udvarnál a katonaság kegyetlenkedései miatt. Az udvar többek között döntött a hadászati jelentőségét elvesztett vár sorsáról, amelyről I. Lipót király 1671. augusztus 9-én levélben tájékoztatta Perényi Gábor főispánt és Spankau tábornokot. 1671. október 17-én kelt levelében Perényi Gábor már arra kérte Andrássy Miklós jász-kun főkapitányt és Gömör vármegye főispánját, hogy családjának és javainak Krasznahorka várában adjon menedéket, *„mivel az ő felsége német praesidiuma ide Nyalábvárába beszállván, minden házaimból kiszorítottak, elannyira, se magamnak se feleségemnek, cselédimnek, se pedig kevés javaimnak, boraimnak s egyéb portékáimnak semmi helyek nincsen, azonban, ha szinte valami változás is találna bennünket, nem tudnánk hová magunkat venni”*. Nemsokkal később a császár parancsára a német zsoldosok felrobbantották a várat.

¹ Talán mostohapja, Serédy Gáspár udvarában ismerkedett meg az új hittel.

² I. Ferdinánd 1557. július 8-án Perényi Ferenc összes javait felségárulás címén elvette és azokat Perényi Mihálynak adományozta.

A Drugethek a reformáció korában

A Drugethek, a magyar arisztokrácia francia gyökerekkel rendelkező itália származú képviselői az első Anjou-uralkodóval, Károly Róberttel kerültek Magyarországra. Drugeth Fülöp és testvére, János I. Károly hűséges támaszaiként hatalmas karriert futottak be. Drugeth Fülöp 1311-et követően megkapta Aba Amadé, az északkeleti országrészt „kiskirályának” birtokait és az ország leggazdagabb főurai sorába emelkedett, majd nádorispánként szolgált a királyt. Drugeth János fia Villermus (Vilmos) örökölte nagybátyja birtokait és 1335-től a nádori tisztséget is. Bár Luxemburgi Zsigmond uralkodása idején a család kegyvesztetté vált, a XIV–XV. században sikerült megtartaniuk a jószágaik zömét. Birtokaik az országhatár mentén egy tömbben feküdtek Zemplén és Ung vármegyék északkeleti péremvidéken. A viszonylag gyéren lakott vidékére a Drugetek rutén parasztokat telepítettek, akik erdők irtásával növelték a gazdálkodásra alkalmas földeket. A telepítéseknek köszönhetően a XVII. századra tucatnyi új falu keletkezett a magyar-lengyel határövezet mentén. A Drugethek politikai befolyásukat sikeres házassági politikájukkal is igyekeztek erősíteni, rokon kapcsolatban álltak Magyarország legelőkelőbb famíliáival: Szapolyaikkal, Báthoriakkal, Bebekekkel. Társadalmi helyzetük és jelentős vagyonuk ellenére a XV–XVI. század folyamán képviselőik nincsenek jelen az országos politika színterein. Talán éppen ennek köszönhetően tudtak fennmaradni a bárói ligák vetélkedése, az interregnum és Mohács utáni anarchia évtizedeiben.

A XVI. század közepéből származó portaösszeírás adatai szerint a Drugeth-testvérek óriási területek fölött rendelkeztek. Homonnai Drugeth Gábor Ung vármegyében 189,5 portával, György Ungban 211,5, Zemplénben 287-el, Imre Ungban 171,5, Zemplénben 644,5-el, és Antal pedig Ungban 173,5, Zemplénben adózó 363 portával bírt. Mivel az örökösödési rendnek megfelelően a Homonnai testvérek több falut közösen birtokoltak, a fennmaradt dokumentumok szerint igen gyakoriak voltak közöttük a vagyoni jellegű konfliktusok. Részben ez lehetett az országos politikától való távolmaradásuk oka – minden energiájukat a vagyon megtartására és gyarapítására fordították. Ugyanakkor a szellemi mozgalmak korában a Homonnai Drugeth család tagjai

aktívan bekapcsolódtak a régió társadalmi életében. Réz László munkájában a XVI. század során a család 12 olyan képviselőjét emeli ki, akik fontos szerepet játszottak a politikai életben. S ez nem csupán a család férfi tagjaira vonatkozott: a Drugeth-lányok és asszonyok is aktív részesei voltak a vallási mozgalmaknak.

Az északkeleti országrész szellemi életének alakulására, többek között a reformáció fejlődésére jelentős hatást gyakorolt a Perényiek sárospataki udvara, illetve az ott tartózkodó protestáns prédiákátorok tevékenysége. Az új hit terjedése innen vette kezdetét, valószínűleg a Homonnai Drugetek birtokain térítő prédikátorok is innen kerültek ki. Több szerző szerint a Drugethek „vallásváltása” is a Perényiek hatására következett be, miután Homonnai Drugeth Ferenc Ung vármegye főispánja feleségül vette Perényi Erzsébetet. Homonnai két öcsese, István és György szintén reformátusok lettek. 1542-ben mindhárman csatlakoztak a felső-magyarországi királyellenes nemesi ligához. Említésre méltó, hogy a protentáns Drugethek többsége – Ferenc kivételével – I. (Habsburg) Ferdinánd pártjára álltak. Homonnai Drugeth Ferenc volt az, aki révén a család hosszú idő után visszakértült az országos főméltóságok közé. Rokonától I. (Szapolyai) János királytól tárnokmesteri címet kapott, örökös adományba megkapta Ungvár város és uradalmát, ő használta elsőként az Ungvár grófja címet. A főúr részt vett Szapolyai Ferdinánddal vívott csatáiban, pl. Tokajnál. Az elbukott csata után segítette Szapolyai Jánosnak Lengyelországba menekülni. Nem nézte tétlenül testvérei elpártolását sem, kóbor hajdúkból toborzott seregével végig pusztította Zemplén vidékét, a csicsvai várat felgyújtatta, a bent szorultakat menekülésre kényszerítette.

Pontosan nem lehet tudni, hogy a Drugeth család tagjai elsőként ki fogadta be az új hitet. Az azonban bizonyos, hogy a XVI. század második felében a család már reformátusként ismert. A Drugethek közül a legkövetkezetesebb protestáns talán (I.) Antal volt. Felesége, somlyai Báthori Anna (Báthori István erdélyi fejedelem és lengyel király huga) is nagy támogatója volt a protestáns egyháznak, első férje Drágffy Gáspár birtokain még zsinatokat is tartott.

Történelmi érdekesség, hogy bár csak rövid időre (és csak formálisan), de a Drugetheknek sikerült elfogadtatniuk az új vallást ru-

tén parasztaikkal is. Az 1540-es években a térség köznemességének és parasztságának túlnyomó többsége az új hitre tért. A XVI. század második felének elején protestáns lett a nemesi familiák többsége, köztük a Drugethek, Dobók, Szirmayak. A nemesek birtokain alapított katolikus plébániák és filiák népei is az új vallás hívei lettek. 1555–1559 között Ungváron egy Péter nevű prédikátor működött, aki a lutheránus irányzatot terjesztette. Párhuzamosan a lakosság a svájci reformációval is megismerkedett. Az 1570-es évek végére Ung vámegeye 30 katolikus plébániájából egy sem maradt – mind áttért a protestáns hitre.

A Mohács utáni évtizedekhez visszatérve látjuk, hogy egyik Drugeth-fivér sem figyelte tétlenül a korabeli eseményeket. Homonnai Drugeth Imre eleinte I. Ferdinándhoz húzott, lévén apósa, Bebek Ferenc a Habsburg-uralkodótól jelentős birtokokat és kiváltságokat kapott. Imre hamarosan megkapta testvére, István birtokait. Drugeth Gábor egy ideig Szapolyai mellett harcolt, de végül szintén Ferdinándhoz pártolt. A politikai ügyekbe Drugeth György avatkozott a legkevesebbet. A következő nemzedék képviselőit – az említett fivérek gyermekeit – Miklóst, Ferencet, Gáspárt és Istvánt már ott látjuk II. Miksa király oldalán.

Számos szerző foglalkozott a kérdéssel – mikor fogadták be a Drugethek a reformációt? Mivel nem állnak rendelkezésre hiteles források, az esemény kapcsán csak feltételezésekre hagyatkozhatunk. Réz László Homonna és a Homonnai Drugeth család történetét feldolgozó munkájában megemlíti, hogy (I.) Antal Borbála nevű leánya Kecsethy Márton egykori veszprémi püspök felesége lett. Kecsethy kilépett a katolikus egyházból és valamikor 1538 táján csatlakozott a reformációhoz. Ennek megfelelően – állítja Réz László – magának Borbálának is reformátusnak kellett lennie. Viszont felmerül a kérdés, hogy akadálya volt-e a házasságkötésnek, ha a házasulandók különböző felekezethez tartoztak? Számos mérvadó tanulmányból tudjuk, hogy a kezdeti időkben az új vallás és a katolikus szertartások között nem volt jelentős különbség. Később, a XVII. században – Báthori Zsófia és II. Rákóczi György példáján – azt látjuk, a különböző felekezetű főúri család sarjai közötti házasságkötésre is sor kerülhetett, azzal a feltétellel, hogy az egyikük felekezetet vált. Ebből a logikából

kifolyólag, nem zárhatjuk ki azt sem, hogy a Drugeth-menyasszony vette át vőlegénye/férje hitét.

A protestáns vallás nagybuzgalmú védőjét és terjesztőjét, Drugeth Gáspárt később megvádolták egy állítólagos Miksa király ellen szervezett összeesküvésben való részvétellel (Dobó Istvánnal és Balassa Jánossal közösen), ezért kénytelen volt Lengyelországba menekülni. Druget (V.) István a kor egyik legkiválóbb katonája volt. Az ő nevéhez fűződik az ungvári református egyházat megszervezése. István biztosította a prédikátor és iskola tanárának jövedelmét, támogatta a hit terjesztését Zemplénben is. Drugeth István ekkor költözött át az ungvári uradalomból Homonnára, ahová magával vihette az ungvári prédikátort is. A Drugethek támogatták a reformációs eszmék terjesztését, többek között az említett (V.) István is hozzájárult Károlyi Gáspár-féle Biblia kiadási költségeihez.

A tényeket összevetve valószínűsíthetjük, hogy a Drugethek az 1530-as évek folyamán ismerkedtek meg a reformációs tanokkal. Áttérésük okai között a személyes, vagy a hitbéli meggyőződés mellett az olyan „gyarló” emberi tényezők is szerepet játszhattak, mint a nemesség többi képviselőjénél – a katolikus egyházszerkezet gyengesége/hanyatlása, protestánssá válásuk által megszerezhették a katolikus egyház szekularizált birtokainak részét, mint azt láthattuk a Perényiek példáján.

A család képviselői közül Északkelet-Magyarországon Homonnai Drugeth Bálintot tekinthetjük a protestantizmus egyik utolsó jelentős védelmezőjének. 1577-ben született Drugeth István és Török Fruzsina második gyermekeként. Zubánics László tanulmányában feltételezi, hogy testvérével együtt Eperjesen töltötték gyermek éveit, ahol Drugeth Lászlónak és Bálintnak egy ideig Bocatius János (ismert költő és pedagógus) volt a nevelője. Bocatius írásaiiban igen elismerően nyilatkozott Homonnai Drugeth István és fiai műveltségéről, mecénási tevékenységéről és elkötelezett kálvinista hitükről.

Homonnai Drugeth Bálint bátyja (II.) László halála után 1600-ban nevezte ki az uralkodó Zemplén vármegye főispánjává. Két évvel később feleségül vette Rákóczi Zsigmond lányát, Erzsébetet. Nem sokkal később megözvegyült, második felesége Bocskai István unokahuga, palocsai Horváth Krisztina lett. Drugeth Bálint és Mágochy Fe-

renc, Munkács ura már 1604 novemberében csatlakozott Bocskai István mozgalomához. Homonnai 400 fős serege komoly segítséget jelentett a harcban. Bocskai végrendeletében utódjává is kinevezte a főurat, azonban az erdélyi fejedelemséget nem sikerült megszereznie. A többéves véres küzdelemből végül Bethlen Gábor került ki győztesként. Homonnai Drugeth Bálint országbíró, Ung és Zemplén vármegyék főispánját 1610. március 14-én helyezték örök nyugalomra az ungvári vár Szent György templomának kriptájában. Hamarosan követte fia, (VI.) István is, akivel kihalt a család protestáns ága.

Drugeth György katolizálása

A tridenti zsinatot követő évtizedekben Magyarországon is – Erdély és a hódoltság kivételével – új erőre kapott a katolikus mozgalom. A főnemesség rekatolizálásával a katolikus megújulás látványos sikereket ért el, termékeny talajt biztosítva a többi társadalmi réteg folyamatos katolizálásának.

1615–1645 között a magyar főnemesség látványosan tért át a katolikus hitre. Ebben nagy szerep jutott Pázmány Péter bíboros, esztergomi érsek tekintélyének és személyes befolyásának. A hagyomány közel 30 főnemesei család katolizása köthető közvetlenül Pázmány személyes közreműködéséhez, köztük Homonnai Drugeth (III.) György is. Áttérésének pontos dátuma máig vitatott (1600/01 vagy 1609/10), azonban még a második dátum is arra utal, hogy korábban váltott hitet, mint magyarországi kortársainak többsége. Mit is tudunk Homonnai Drugeth Györgyről? Miért ő lett a Drugeth-família első rekatolizált tagja?

A család ezen ágának képviselői sok mindenben különböztek rokonaiktól. A nagyapáról, (II.) Györgyről Réz László így ír: „*zord kemény úr volt, ki semmi mással nem, mint a saját ügyeivel, nem is törődött*”. A főúr vagyon- és birtokgyarapításban nem látott akadályokat, szembe-

szállt saját testvéreivel is. Többek között katonái megtámadták a család gerényi kúriáját, amelyet kifosztottak. A krónika róla jegyezte fel azt a szomorú történetet, mikor a terebesi kastély ablakából kidobatta szépséges felesége, Dóczy Fruzsina állítólagos szeretőjét.

Homonnai Drugeth (III.) György 1583-ban született (II.) György és Dóczy Fruzsina házasságából. Korán, 1592-ben elvesztette apját, így a kiskorú gyermekek gyámja és Drugeth-vagyon gondnoka Dóczy Fruzsina lett. A gyászév elteltével az özvegy Taufenbach Kristóf felső-magyarországi főkapitányhoz ment férjhez (valószínűleg így akarta megvédeni a gyermekei vagyonát a rokonoktól). Azonban ez a házasság nem volt hosszú, 1598-ban Dóczy Fruzsina ismét megözvegyült. A helyzetet kihasználva a rokonok mellett mások is igényt formáltak a Drugeth-vagyonra (az üggyel a történelemtudomány az utóbbi években bővebben is foglalkozik), a támadások elől Dóczy Fruzsiana gyermekeivel Lengyelországba menekül, ahol hamarosan harmadszor is férjhez ment (1601). Választottja, Stefán Jan Mnisek, a sandomierzi vajda fia ugyan a következő évben meghalt, azonban vagyona és jószága az özvegyre és gyermekeire szállt. Ezekben az években az ifjú György Bécsben és Prágában tartózkodott (a prágai jezsuitáknál tanult), ahol a királyi udvarnál próbált pártfogókat, találni, hogy előremozdítsa a vagyonügyi perét. Molnár Antal szerint ezekben az években formálódott ki (III.) György, mint politikus jelleme, világszemléletére és vallási meggyőződésére nagy hatást gyakorolt a jezsuita oktatás. Molnár Antal és szerzőtársa, Lukács László feltételezik, hogy Homonnai Drugeth György felekezetsváltása a prágai éveiben történhetett. Egy 1601 októberében kelt iratban a krakkói jezsuita domus missziósai a főúrról, mint következő katolikusról szólnak, ki kollégiumot tervez alapítani Homonnán. A felekezetsváltás okai között lehetett a közvetlen környezeti hatás (jezsuiták, főnemesség, királyi udvar), az udvari karrier kilátása, illetve az apai örökség visszaszerzésének reménye. Ez utóbbi 1603-ban be is következett – Drugeth György visszakapta az apai örökségét képező terebesi uradalmat, sőt megkapta Ung vármegye főispáni címét is. Életének erről a szakaszáról nagyon kevés információ áll rendelkezésünkre. Egyes kutatók szerint unokabátyjával, Drugeth Bálinttal együtt csatlakozott Bocskai István táborához. Az azonban bizonyos, hogy György közvetített Bocskai és Giovanni Argenti jezsuita páter tárgyalásánál, s garan-

tálta, hogy a jezsuiták szabadon elhagyhatják Erdélyt. Talán éppen ez az eset adott alapot annak a feltételésére, hogy Drugeth György Bocskai-szimpatizáns volt. A források szűkszavúsága nem adnak lehetőséget arra, hogy biztos választ adjuk erre a kérdésre.

1608-ban a Drugeth-unokatestvérek – (I.) Bálint és (III.) György – jelen voltak II. Mátyás koronázásán, ahol az utóbbit aransarkantyús lovaggá ütötték. Ekkor már csak ők ketten voltak az egykor népes família felnőtt férfi tagjai, így hatalmas vagyon is közöttük oszlott meg. Kapcsolatuk jellegéről nincs információnk. Szemet vetettek-e egymás birtokaira, vagy egyéb ügyekben voltak-e konfliktusaik? Ezt szintén nehéz megválaszolni, azonban némi eszmevuttatásra ad okot az a tény, hogy Drugeth Bálint viszonylag fiatalon (32 évesen), gyanús körülmények között halt meg. Az egyik közkeletű krónikaváltozat szerint, a lova nyergét méreggel kenték be, és így ölték meg. A másik gyanús eset pedig a gyermek (VI.) István (Bálint fia) 1612-ben bekövetkezett korai halála, akinek a halálát szintén mérgezésnek tulajdonították. Réz László a jezsuitákat látja a merényletek mögött. Mint a család egyetlen férfitagja, (III.) György megörökölte unokabátyja birtokait és címeit. Az iratokban ezek után már, mint gróf szerepel. Nádasdy Katalinnal (Nádasdy Ferenc, a legendás „fekete bég” és a Báthori Erzsébet, a „csetjei boszorkány” leánya) kötött sikeres házasságával tovább gyarapította vagyonát. A házasságból két gyermek született.

Mint látjuk, unokabátyja halálával Drugeth György előtt megnyílt a legfelsőbb állami tisztséghez vezető út, unokaöccse halálát követően pedig ő lett a hatalmas Drugeth-vagyon egyetlen birtokosa. Ettől az időszaktól kezdve egyre aktívabban kapcsolódott be az ország és a térség politikai életébe, tevékenységében joggal számíthatott az országos katolikus elit támogatására. Felekezeti hovatartozása továbbra már nem kétséges, egyike lett azon főuraknak, akik nagyban támogatták és elősegítették a térség katolikus megújulásának folyamatát. Hosszas előkészületek után egyik birtokközpontjába – Homonnára – meghívta és adományokkal támogatta a jezsuita rend (Jézus Társaság) szerzeteseit. Az első két jezsuita páter – Dobókay Sándor és Deskó Mihály – 1608/09. táján érkezett meg Homonnára. 1614/15-ben Homonnán már jezsuita iskola (kollégium) működött, amelynek alapítólevele 1615. július 2-án kelt Ungváron.

A jezsuita rendház éves beszámolóí tanúsítják a jezsuiták Északkelet-Magyarországon folytatott missziós munkájának nagyságrendjeit (*a jezsuiták szerepével a katolikus újjászületésben egy külön tanulmányban foglalkozom*). A térség katolizálásának sajátossága, hogy a protestánsok mellett katolikus hitre tért át a Druget-birtokok ortodox rutén parasztságának egy része. Ugyanakkor ez a folyamat nem volt jellemző a ruténekre. A reformációhoz való csatlakozásukhoz hasonlóan formailag itt is egy ideig a földesúr akarata érvényesült, azonban egy idő után visszatértek korábbi vallásfelekezetükhöz. A ruténeknek a római katolikus anyaszentegyházhoz való csatlakozására a XVII. század második felének elején (s hogy pontosak legyünk 1646-ban) került sor az ungvári unió által – erről a témáról is számos tanulmány született.

Katolikus térítési munkája során Homonnai Drugeth György szembe találta magát Ung és Zemplén protestáns nemességével, a mezővárosokkal és a magával a vármegyei joghatósággal is. A Habsburg-udvar és jezsuita rend fontos szerepet tulajdonított Druget Györgyöt politikai tevékenységének, lévén, hogy a király által kinevezett főispán feladata volt a hivatalos állami irányvonal megvalósítása. A Magyar Királyság északkeleti vármegyéi több évtizeden keresztül ütközőzónát képeztek a királyi országrész és az Erdélyi Fejedelemség között. Bethlen Gábor trónra kerülését követően a térség stratégiai szerepe még inkább meghatározódott, a bécsi udvarban Drugeth György személyében vélték megtalálni Bethlen esetleges támadásának „megfékezőjét”.

Amikor 1619-ben a magyarországi hadjárat keretében Bethlen Gábor seregei végigpusztították a Drugeth-birtokokat, a homonnai jezsuiták Lengyelországba menekültek. Maga a főispán is elmenekült, november 2-án érkezett a lengyel fővárosba, Krakkóba. Ott több ezer fős kozák sereget toborzott, majd november 21-én átlépte a lengyel-magyar határt. Bár Homonna közelében megverte Rákóczi seregét, nem tudta kiaknázni a győzelmét, így december elején ismét menekülni kényszerült. Betegen, pénztelenül érkezett meg december 22-én Krakkóba. Mivel a kozákok nagy kárt okoztak a homonnai uradalom falvaiban, itteni jövedelmeire sem számíthatott, mi több birtokait az erdélyi fejedelem tartotta megszállva. A következő év nyarán Krakkóban Homonnai Drugeth (III.) György 37 éves korában elhunyt (itt is fel-

merült a mérgezés gyanúja). Így ért véget a Drugeth család egyik legperspektivikusabb képviselője élete. A kortársak és későbbi tudományos irodalom (főleg a protestáns szerzők) nem egyértelműen jellemezték életét és tetteit. A főúrnak a katolikus egyház tekintélye növelése, illetve a térség műveltségi helyzetének javítása érdekében kifejtett munkáját sikeresen folytatták utódai – fia, (X.) János és unokája, (IV.) György.

Egyet kell értenünk Borbély Zoltán azon megállapításával, hogy Drugeth György politikai karrierjét nagyban elősegítette korai konverziója. A főúr a XVII. század eleji nemzetközi politika egyik legaktívabb szereplője volt. Az erdélyi fejedelmi címét folytatott harcban nem kizárólag saját ambícióit követte, inkább a Habsburg uralkodó erdélyi politikája reprezentátoraként szerepelt. Drugeth György politikai tevékenysége és különösen katolizálása szervesen beilleszkedett a magyar arisztokrácia és köznemesség – a XVI. század utolsó harmadában megkezdődött és a XVII. század végéig zajló – katolizálási folyamatába. Ekkor térnek vissza a római katolikus anya-szentegyház keblére az Esterházy, Erdődy, Pálffy, Czobor, Apponyi, Bánffy, Alaghy, Forgách, Thurzó, Zrínyi, Rákóczi családok képviselői. A XVII. század második felében, s leginkább a Wesselényi-féle összeesküvés leverése után, a rekatolizálás a magyar társadalom teljes egyészét megérintette. A fentiekből kiindulva nyugodtan kijelenthetjük, hogy a katolikus egyház tekintélyének és hatalmának visszaállításában Északkelet-Magyarország vármegyéinek területén a XVI. században meghatározó szerepet játszottak a főnemesi családok, köztük a Homonnai Drugethek is.

Homonnai Drugeth (X.) János és fia, (IV.) György fontos szerepet játszottak a térségben nagy számban élő rutén népesség katolizálásában, pontosabban elősegítették az ortodox keleti egyház csatlakozását (unióját) a római katolikus egyházhoz. Az első ilyen jellegű próbálkozásra már 1614-ben sor került a Zemplén vármegyei Krasznibrodi kolostorban, ahol (III.) György meghívására Krupeckij Atanasius przemysli görög katolikus püspök megpróbálta megvalósítani az úniót, azonban a felbőszült hívek betörték a templomba, megkövezték és menekülésre kényszerítették.

A homo novus-ok

A XVI. században a törökkel folytatott szüntelen háború, a hadviselés jelentősen megterhelte a kincstárat, amely a jövedelmekben keletkező hiányt a befolyó adók mellett különféle kölcsönökkel próbálta fedezni. Jelentős gondokat okozott a végvári katonaság finanszírozása, illetve élelmszerrel való ellátása is. A felső-magyarországi hadiszállítók jelentős része a környék földesurai közül kerültek ki, többségük különféle végvárak kapitányi tisztségeit is ellátták. Az Alaghyak, Rákócziak, Thökölyek jelentős szerepet játszottak a hadsereg ellátásában, illetve a kamarai pénzkölcsönzésben. Mivel gazdálkodásuk révén jelentős tőkét halmoztak fel, tudtak pénzt kölcsönözni a védelmi kiadásokra, s ennek viszonzásaként az uralkodótól rangot és birtokokat kaptak. Az 1568-ban nyolc évre megkötött drinápolyi béke viszonylag békés gazdálkodási feltételeket biztosított a magyar királyság számára – az ország kezdett felocsúdni a többéves hadviselés után. Ez a kedvező helyzetet ismerték fel és használták fel a köznemesi réteg egyes képviselői, pl. Dobók és Mágóchyak. Mindkét család a XVI. század utolsó harmadában a térség legnagyobb borkereskedői voltak. H. Németh István szerint Mágóchy család (illetve annak képviselője, Mágóchy Gáspár) volt az, amely megtestesítette a XVI. század *homo novus*-ának gondolkodását. A borkereskedelem igen jövedelmező üzletág volt, amelybe a főurak is bekapcsolódtak, így a XVI. század második felében a fő exportpiacra – Lengyelországba – szállítók között ott találjuk a Homonnai Drugethket is, de találkozunk a Mágóchyak, Forgács Simon és Rákóczi Zsigmond nevével is.

A Mágóchy család fészke a Baranya vármegyei Harkány község lehetett. Első jelentősebb képviselője, (I.) Gáspár 1556–1560-as években gyulai várkapitányként szolgált. 1562-ben török fogságba került, 14 ezer arany váltságdíjért tudott szabadulni. 1564-től közel egy évtizedig (talán 1572-ig) Eger várának főkapitánya, illetve Heves és Külső-Szolnok vármegyék főispánja. 1573-ban Mágóchy Gáspár 42 ezer forint lefizetése mellett tíz évre zálogbirtokként megkapta II. Miksa királytól az északkeleti térség egyik legfontosabb erősségét – Munkács várat és uradalmat. Később a zálogbirtoklást a király

ismételten (1579, 1580, 1586) megerősítette, ilyenkor tovább emeltek a zálogösszeget is. Mágóchy Gáspár 1574-ben Bereg, 1579-ben pedig Torna vármegye főispánja. 1579-ben bekövetkezett halálát követően unokaöccse, (II.) András kapták meg a birtokokat. Az ő nevéhez fűződik a pácini kastély befejezése is. Alaghy Bekény Judittal kötött házasságából két gyerek – (II.) Gáspár és (II.) Ferenc – született. Mágóchy 1590-ben bekövetkezett halála után özvegye hamarosan férjhez ment Rákóczi Zsigmondhoz, aki az árvák gyámja is lett. Rákóczi a 82 ezer forint zálogdíj fejében megerősítette a munkácsi uradalom birtokjogát. Mágóchy (II.) Ferenc 1580 táján született, Bereg és Torna vármegyék főispánja, felső-magyarországi főkapitány. Homonnai Drugeth Bálinttal az elsők között csatlakozott a Bocskai-felkeléshez. 1611-ban viszonylag fiatalon halt meg (egyések szerint mérgezés következtében), vele férfiaon kihalt a Mágóchy család. A gyászév leteltével özvegye, szerdahelyi Dersffy Orsolya férjhez ment az udvarukban szolgáló Esterházy Miklóshoz. Esterházy tulajdonképpen ezzel házassággal alapozta vagyonát, azonban az 1622-es nikolsburgi béke értelmében a munkácsi uradalmat át kellett adnia Bethlen Gábornak³.

Ebben a korszakban szintén borkereskedelemmel szereztek vagyont a köznemesi rétegből származó ruszkai Dobók. Azon nemesek sorába tartoztak akik előtt a XVI. században nyílt meg az arisztokrácia soraiba való felemelkedés útja. A Dobók ősei a Pánkiak voltak: Pánki Jakab 1276-ban megszerezte a család első Ung vármegyei birtokai – Csepely és Bező falvakat. 1311-ben Pánki Jakab fiai János és Dobó mester megszerezték Ruszkát, innen vették fel a Ruszkai Dobó családnevet, ezzel megkülönböztették magukat a közeli rokonaiktól, a Pálócziaktól, akikkel közös címet használtak. Miután a mohácsi csatatéren életét vesztette Pálóczi Antal, a család utolsó férfi tagja, birtokait Perényi Péter szerezte meg. A Dobó testvérek a ruszkai Dobók nemzetségi birtoklás elvére alapozva tartottak igényt a Pálóczi-vagyonra. Perényi Péter a maga részéről arra hivatkozott, hogy az elesett Pálóczi Antal anyja Perényi-lány volt. A Pálóczi-örökségért indított per több évtizeden keresztül zajlott. Közben Pálóczi Antal

³ Kárpótlásként megkapta a kismartoni uradalmat.

húga, Katalin 1528-ban megegyezett Dobó Ferencsel⁴ (testvérei tudta nélkül) az Ung vármegyében lévő Pálóczi-birtokokról – ezeket Perényi nem kapta meg.

A família legidősebb tagja, Dobó Ferenc a borkereskedelemnek köszönhetően káprázatos ütemben gyarapította birtokait és vagyonát. A borkivitel Lengyelországba irányult. A szerednyei vár lett az Ung megyei birtokokközpontjuk. A település már 1455-ben mint mezőváros szerepel. A XVI. század közepén készült összeírásokból látjuk, hogy a Dobó-vagyon jelentős része éppen Ferenc kezében összpontosult. Eszerint a szerednyei uradalomhoz tartozó községek teljes egészében Dobó Ferenc jóságához tartoztak. Ezek Andrásvágás, Bacsava, Dubróka, Horlyó, Iglinc, Köblér, Lehóc, Orlyova, Szerednye, Zavoda. Emellett Ung vármegyében további birtokai voltak Homok, Kelecsény, Kistrát, Komoróc, Merkóc, Nagygállocs, Palló, Ruszka és Vámosgejőc községekben. A vár környékén nyolc szőlőhegyről szólnak a források. 1533-ban Dobó Ferenc a magyarországi és erdélyi pénzverő- és sókamarák ispánja lett, egy 1537-ből származó információ szerint szerednyei várában hamispénz-veréssel is foglalkozott.

A Dobó birtokok a XVI. században két fontos árucikk – a bor és az épületfa – „előállításának” övezetében feküdtek. Mind az itt termelt szőlőből készült bor, mind pedig az épületfa nagy keresletnek örvendett. Különösen az előbbi, amelynek állandó lengyelországi piaca volt. Ez azonban megváltozott a hegyaljai borok piacra kerülése után, mivel a szerednyei szőlők és a belőlük készült borok minősége lemaradt hegyaljai versenytársaikétól. A fa- és bor mellett a Dobó-birtokokon elsősorban gabonatermesztéssel foglalkoztak. A gabonából származó jövedelem azonban jóval kisebb volt, mint a borkereskedelemé. Mint látjuk, a Dobók azon nemesek sorába tartoztak, akik felismerték és kihasználták a gazdálkodás és kereskedelem adta lehetőségeket. A vagyonszerzés forrásai között persze szerepeltek nem igazán törvényes módszerek is, mint a már említett pénzhamisítás, vagy a csempészet. A Lengyelországgal határos vármegyékben (Zemplén, Ung) lehetőség volt a királyi vámhelyek (harmincadok) megkerülésével kül-

⁴ 1528. február 9-én Dobó Ferenc megkapta Pálóc várát.

földre szállítani az árucikkeket (bor és az élőállatot). A Dobók és embereik valószínűleg éltek a lehetőséggel – valószínűleg ezért van kevés adat kereskedelmi vállalkozásaikról a hivatalos iratokban. Persze, mint az lenni szokott, irigyeik és ellenségeik azonnal jelentették a hatóságoknak, ha a Dobók vagy embereik valamilyen szabálytalanságot követettek el.

A XVI. század 60-70-es évek között a Dobók birtokkomplexuma 460 000 kataszteri hold körül mozgott. Ung vármegyében 79 egész, 108 fél telek, Beregben 35 egész, 39 fél és 42 negyed telek volt a család tulajdonában. A belső vámok, a hitelügyletek és több más jövedelem (talán a török foglyokkal való kereskedelemmel is) évtizedeken keresztül növelte a család vagyonát. A Dobó-fivérek nemcsak a gazdasági tevékenységük által ismertek a magyar történelemben, politikai szereplésük, s leginkább István katonai és politikai pályafutása hívta fel a figyelmet e családra. Nem szeretnénk itt részletezni Dobó István életét és hőstetteit, erről több színvonalas tanulmány készült. Kizárólag néhány, számunkra fontos epizódot említenek. Például a Dobók politikai „szimpátiáit” és felekezetsváltását emelnék ki.

Dobó Istvánról köztudott, hogy a Mohács utáni években egyértelműen I. Ferdinánd király oldalán állt, testvérei – Ferenc és Domokos – viszont Szapolyai János hívei közt szerepeltek. Később Dobó Domokos János Zsigmond udvari familiárisai között szerepelt. Valószínűleg a birtokok megtartása miatt 1543-ban a Dobó-fivérek behódoltak Ferdinándnak és augusztus 1-én közös nyilatkozatban vallják és elismerik, hogy Ferenc szabadon bocsátása után I. Ferdinándot Magyarországot királyának tekintik. Ugyancsak kötelezték magukat, hogy az általuk korábban lerombolt villyei pálos kolostort saját költségükön helyreállítják.

A következő évben Dobó István a király tizedszedője az egri püspökség területén. Dobó a protestantizmus esküdt ellensége, kapitánysága alatt 1548-ban Egerből elűzte a református prédikátort, a környező falvakban hirdető három prédikátort pedig elfogatta. Csiffári állítása szerint, hogy ezzel Oláh Miklós egri püspök utasításait hajtotta végre. Erdélyi vajdasága alatt is a katolikus egyházat védelmezte, ezért a protestáns többségű országrészben jelentős ellenszenve-

dett váltott ki. Csiffáry feltételezi, hogy Dobó István és neje az előbbi Bars vármegyei főispánja idején lett a református hit követője, mivel Bornemissza Péter 1558-ban megjelent első kötetének, a *Tragoedia*-nak támogatói között ott szerepel Dobó felesége és annak testvére. Károlyi Gáspár 1563-ban megjelent első magyar nyelvű művét (Két könyv) Dobó Domokosnak ajánlotta. Domokos pártfogásába vette Károlyit, talán éppen így került Göncre, amely Dobó Domokos birtokában volt.

Dobó István fia, Ferenc Sárospatakot a felső-magyarországi protestáns szellemiség központjává alakította át – támogatta a pataki református iskolát, megajándékozta a bor- és húsmérési joggal. 1566-ban újjáépítette a török által lerombolt iskolaépületet és telekkel bővítette területét. Miksa királynak Sárospatak részére 1572-ben adott szabadalomlevelére hivatkozva, 1602. január 28-án kelt végrendeletében Dobó Ferenc meghagyta, hogy „a sárospataki főiskolának régibb alapítványai, javadalmai biztosíttassanak, a tanárok és az ifjúság megszábotott évi járandóságai az örökösök és ezek utódaitól, mint eddig, úgy ezentúl is kiszolgáltassanak”. Emellett iskolát alapított még Léván, Szerednyén és Lednicén is, gondoskodott az iskolamesterek és prédikátorok fizetéséről.

Dobó Ferenc 1602. szeptember 15-én bekövetkezett halála után a Kamara megszállta birtokat, lefoglalta vagyonát. Ferencsel megszakadt a Dobók férfiága. Dobó elsőfokú örökösévé Krisztina húga (és Balassi Bálint) fiát, Balassi Jánost tette meg, utána a nyalábi Perényi István és Dobó Anna leánya, Perényi Zsófia következett. Végül is Perényi Zsófia lett az egyedüli örökös, neki kellett szembeszállnia rokonai és az udvar intrikáival. Hamarosan feleségül ment Kolonich Szigfrid generálishoz, reménykedve férje támogatásában a vagyonért folytatott harcban. Perényi Zsófia halála után az első házasságából született fiának, Székely Jakabnak kellett pereskedni a Dobó-jószágokért unokatestvérével, Zeleméri Borbálával és annak férjével, Lorántffy Mihállyal. Végül a Dobók Ung és Bereg vármegyei birtokok nagyobb része a Lorántffyak, majd Lorántffy Zsuzsanna és Rákóczi György házassága révén a Rákóczi családra szállt.

A Rákócziak

A *homo novus-ok* sorában a legbámulatosabb sikert a Rákócziak, pontosabban Rákóczi Zsigmond érte el. A Rákócziak régi magyar nemesi família, amely a köznemesi rétegből emelkedett fel az arisztokráciába. A Rákócziak a XVI–XVII. században előbb a Magyar Királyságban, majd a XVII. században az Erdélyi Fejedelemségben országos, mi több a XVII. század második felében–XVIII. század elején nemzetközi jelentőséggel bírtak. A család az 1300-as években ágazott le a Bogát-Radvány nemzetségből, nevét a birtokában lévő Rákóc településről vette.

A Rákóczi család hatalmát és vagyonát Zsigmond (1544–1608) alapozta meg, őt nevezik a „dinasztiaalapítónak” is. Apja, Rákóczi János Zemplén vármegye alispánja volt. Zsigmond Felsővadászon született, a „deáki tudományt” valamelyik környékbeli református iskolában szerezte. Az ifjú Rákóczi írt és olvasott latinul, s élete végéig szívesen olvasta a Bibliát és különböző történetírók művei. 1561-ben Rákóczi Zsigmond árván maradt, ekkor került Sárospatakra, ahol Perényi Gábor országbíró udvarában apródként szolgált (Perényi haláláig 1567-ig). Sárospatakon ismerkedett meg Mágóchy Andrással, amely a későbbiekben jelentős hatással bírt pályája alakulására. Patrónusa halála után Rákóczi Zsigmond előbb Eger várába, majd Szendrőre került. Éppen a szendrői években kezdődött el Rákóczi Zsigmond bekapcsolódása a kor legjövedelmezőbbnek számító pénzszerzési lehetőségbe – a borkereskedésbe és a bortermelésbe.

Rákóczi Zsigmond már tiszti rangban (a végvári szolgálat idején) az elmaradt zsold helyett kapott földbirtokokkal megvetette a hatalmas Rákóczi-uradalmak alapját, a lengyelországi borkereskedelem, a Szepesi Kamarának nyújtott kölcsönök és az adóbehajtás jogának megszerzése révén pedig más módon is sikerült gyarapítania vagyonát. A családi vagyont nem kizárólag ügyes üzleteivel tudta gyarapítani. Bár viszonylag későn házasodott (már érett korban kötötte első házasságát, 1588-ban kb. 44 évesen) mindhárom felesége révén jelentősen növelte birtokait.

Az első felesége békényi Alaghy Judit, az már említett Mágóchy András özvegye lett. A Mágóchy-gyermekek feletti gyámsággal, és

édesanyjukkal kötött házassággal zálogként a dúsgazdag munkácsi uradalmat, Tornát és más uradalmakat (közel 300 000 hold) is sikerült megszereznie. Alaghy Judit révén Zsigmond hozzájutott Serédy Gáspár birtokai egy részéhez is, közte a borvidék szívében fekvő Tállya és Abaújszántó mezővároshoz. 1588-ban Rákóczit egri főkapitánnyá nevezték ki, ekkor I. Rudolf királytól báróságot kapott. A főúr kezében Szerencs, Hernádnémeti, Tarcál, Ónod, Debrő, Mád, Felsővadász, Makovica és Regéc hegyaljai uradalmi összpontosultak.

A Bekény Judittal kötött házasság nem volt hosszú, 1591-ben Zsigmond ismét megözvegyült. Egy év múlva újránősült, hogy anyát vígyen gyámfiainak és alig négyéves kislányának, Erzsébetnek. Második felesége Gerendy Anna, egy előkelő erdélyi nemes család tagja le. Bár nem volt gazdag, de nagyon művelt családból származott. Gerendy Anna három fiút szült férjének: Györgyöt, Zsigmondot és Pált. Érdekes tény, hogy Anna apja, Gerendy János radikális antitrinitarista volt, de ez nem befolyásolta kapcsolatát vejével.

Rákóczi Zsigmond harmadik felesége, Telegdy Borbála – Csapy Kristóf özvegye – katolikus volt. Férje életében Borbála nemigen mutatta buzgó katolikus jellemét – arról nincs adatunk, hogy áttért volna férje hitére –, azonban Rákóczi Zsigmond halála után kápolnát építtetett a szerencsi várban, abba katolikus papot hozatott, sőt megpróbálta mostohafiait is áttéríteni. A két nagyobb fiú ellenállt, a legkisebb – Pál még eléggé befolyásolható volt és hamarosan katolikus lett.

Maga Rákóczi Zsigmond eleinte a reformáció lutheri ágazatához tartozott (valószínűleg Perényi Gábor hatására, de előfordulhat, hogy már szülei is lutheránusok lehettek). Később, felnőtt korából tudjuk, hogy a helvét (kálvini) irány híve volt, vallásosságában igen nagyfokú toleranciát tanúsított. Sem barátai, sem házastársai megválasztásában nem befolyásolta saját vagy mások vallási meggyőződése. Apósa már említettük. Hasonló példa lehet Rákóczi Zsigmond kapcsolata az unitárius vallású Petki Jánossal⁵. Jó viszonyt ápolt, sőt levelezett Istvánffy Miklós nádori helytartóval, a történetíróval. Türelemmel viseltetett a jezsuiták iránt is. Erre kiváló példa, hogy 1607. június 26-án már fejedelemléki Rákóczi nem erkölcsük miatt tiltattak ki a jezsui-

⁵ Petky János Melich István pártfogoltja volt, 1585-ben Sárospatakon tanult. Később Rákóczi Zsigmond fejedelemsége alatt komoly politikai sikereket ért el.

tákat Erdélyből, hanem az országgyűlés protestáns többségének álláspontja miatt. Ezt maga Giovanni Argenti jezsuita rendfőnök is alátámasztott, mint írja – a fejdelem nemcsak védelmébe vette a vele Erdélybe jött rendtársait, de megengedte nekik a szabad vallásgyakorlatot, s katolikus felesége kedvéért pedig egyet ő maga tartott el közülük, míg Erdélyben volt. Ebből arra is fény kerül, hogy Telegdy Borbála nem váltott vallást házasságkötésével, továbbra is katolikus maradt.

Ami a protestáns vallást illeti, az „öreg” Rákóczi igazi partónusként viselkedett. A magyar művelődéstörténet három kiemelkedő, maradandó alkotása is a nevéhez, illetve alakjához fűződik: ő a vizsolyi *Biblia* kiadásának legfőbb támogatója, de ismert volt, mint ének- és zsoltárszerző, illetve egy korabeli, irodalomtörténeti jelentőségű verses eposz főhőse. Károlyi Gáspár Mágochy Gáspár és András pártfogását élvezte. Haláluk után Rákóczi Zsigmond vállalta át a bibliafordító támogatását. 1588 második felében hozatta Vizsolyba Mantskovits Bálint nyomdászt és biztosított helyiséget a nyomda és annak személyzete rendelkezése. Olyan véleménnyel is találkozunk, hogy már előde, Mágochy hozatta át a nyomdát és Rákóczi már csak folytatta annak nemes kezdeményezését.

Rákóczi Zsigmond maga költő is volt – tollforgató, irodalmat művelő ember. Irodalmi működésének emlékét mindössze egyetlen fennmaradt istenes ének őrizte meg, bár biztosak lehetünk benne, hogy többet is írt. Rákócziról, mint literátorról elmondhatjuk, hogy irodalomtörténeti szempontból ugyanaz a kategória, mint többi versíró/ének-szerző kortársa: Homonnay István, Ecsedi Báthori István, Illésházy István, Petki János – a művelt főúr, akinek a fegyver mellett a kezében mindig ott volt a toll, a könyv, a *Biblia* – s mindkettő életük elválaszthatatlan része, szükséglete volt. Rákóczi Zsigmond egy korabeli verses eposz főhőseként is szerepel. Még egri főkapitányként, 1588-ban Szikszónál diadalmas győzelmet aratott az előrenyomuló törökök felett. Ezt az eseményt Tardi György foglalta versbe *Historia Szikszoiensis*, azaz *Szikszói győzelem* című históriás énekében.

Rákóczi Zsigmond más korabeli nagybirtokosokhoz hasonlóan az egyházpatrónusi szerepet is felvállalta. Ott látjuk a művelődés támogatói között is, tudjuk, hogy alumnusokat tartott Wittenbergben és Heidelbergben. Szabó András tanulmányában említést tesz bizonyos

Miskolci Boldizsárról, aki Rákóczi Zsigmond pénzén iratkozott be 1586 augusztusában a wittenbergi egyetemre. A következő évben négy alumnumst bocsátott útnak (Eszlári Demetert, Sárközi D. Bálintot, Debreceni Nagy Ferencet, Tolnai Garai Jánost). Ezek az ifjak miután visszatértek Magyarországra, a Rákóczi birtokokn gyarapították a prédikátorok és tanítók sorait.

Érdemes megemlíteni Rákóczi Zsigmond viszonyát a görögkeleti rutén alattvalóival. A források arról tanúskodnak, hogy nem hagyta pap nélkül a ruténeket, ugyanis egy pópát Moldvába küldött, majd amikor az visszatért, megtette munkácsi püspöknek, s a munkácsi uradalomban szokásos eljárás szerint fizetést is biztosított számára. Ki lehetett ez a pópa? Hodinka Antaltól tudjuk, hogy II. Mátyás király 1597-es levele szerint ardánházi László püspök panaszkodott, hogy „egyesek akadályozzák őt az egyházi joghatóság gyakorlásban, amely őt a dicső magyar királyoktól nyert kiváltságlevél alapján jogosan és régóta illeti”.

Rákóczi Zsigmond 1588-tól lett Munkács ura, 1603-ban pedig már Szergius volt a munkácsi vladika. Ebből kifolyólag ardánházi László az 1580-as évek végétől 1597/98-ig lehetett a püspöki tisztségben. Hodinka Antal erről így ír: *„Rákóczi Zsigmond idejében egy ardánházi papot püspöknek tett volt, melyet be is küldött volt Moldvába bizonyos költséggel. Onnan kijöve, beállatta a püspökségbe, mivel mindenkor minden püspök a várból függött. Ezért aztán másképp gondolván császár urunkhoz, ő felségéhez ment, hogy Munkács várának ura ellen valami vádlást vagy panaszt tett. Onnét megjövén, a klastromba Rákóczi megfogatta, félesztendeig volt fogva és már az úr aztán kivetette a jószágból”.* Ezek után tett új vladikát a munkácsi klastromba és püspökség élére, talán éppen a forrásokban említett Szergiuszt.

Vallási hovatartozása nem akadályozta meg, hogy véres viszályokba bonyolódjon kálvinista birtokszomszédaival – Dobó Ferencsel a regéci és sárospataki uradalmak határa miatt, ecsedi Báthory Istvánnal a Regéc és Füzér közötti vitás területekért.

A fentiekből is láthatjuk, hogy a „szerencsi” Rákóczi Zsigmond életpályája egy karriersorozat része. A sort Serédy Gáspár nyitotta meg, aki 1540–41-ben a tokaji borvidék részét szerezte meg. Birtokai egyik része később Alaghy János és Némethy Ferenc kaparintották

meg. Alaghy gyermekeinek gyámja Mágochy Gáspár lett, kinek egyetlen fia korán meghalt. Mágochy unokaöccsét, Andrást házasította össze Alaghy Judittal. Fiuk Ferenc (1582–1611) feleségül veszi Dersffy Orsolyát, aki birtokai révén egy káprázatos karrier és egy hatalmas vagyon kezdetét biztosította – Esterházy Miklósét. Az egész eseménysor háttérben ott találjuk a tokaj-hegyaljai borkereskedést, amelynek köszönhetően a fent felsorolt homo novusok megteremtették a gazdasági alapot a sikeres politikai karrierhez.

Rákóczi Zsigmondnak hat gyermeke született: első feleségétől Erzsébet nevű leánya (1604-ben halt meg), második feleségétől három fiú – György, Zsigmond, Pált – és két leány. I. Rákóczi György (1593–1648) folytatta apja „sikertörténetét”: 1616-ban feleségül vette a Dobó-örökös Lorántffy Zsuzsannát és megszerezte a sárospataki uradalmat. Később Brandenburgi Katalintól, Bethlen Gábor özvegyétől megkapta Munkács várát és a munkácsi uradalmat. Zemplén vármegyében a Rákócziak birtokai Szerencstől Sárospatakig húzódtak. Sáros vármegyében az övék volt a zboró-makovicai uradalom 94 faluval, Szepes vármegyében a lendnici uradalom, Abaújban a regéci vár 134 faluval, a felsővadászi uradalom 18 faluval, Borsod vármegyében az ónódi uradalom 21 faluval. Bereg vármegyében a Rákócziak birtokában volt Munkács és a munkácsi uradalom 140 faluval, a szentmiklósi uradalom 33 faluval, Ung vármegyében pedig Dobóruszka. Emellett hat további vármegyében volt néhány kisebb-nagyobb uradalmuk – összesen 170 falu és azok jobbágysai. A Rákóczi birtok-komplexum legnagyobb kiterjedése idején jó gazdálkodás mellett évente közel 2 millió forint jövedelmet hozott. A família ingó vagyona és kincstára is igen jelentősnek számított: a kincseket a jól őrzött munkácsi és sárospataki várakban őrizték. Ez a kolosszálisnak tekinthető vagyon hosszú évtizedekre biztosította a Rákócziak Közép-kelet Európa politikai színterén való megjelenésének anyagi háttérét.

Mit is tudunk a Rákócziak felekezetváltásáról? „Szerencsi” Rákóczi Zsigmond már protestáns volt – sárospataki apródéveiben előbb a lutheri, majd a kálvini reformációt követte. Fiai – Rákóczi Pál kivételével – szintén reformátusok voltak. I. Rákóczi György és hitvese Lorántffy Zsuzsanna igen jelentős mecénánsi tevékenységéről volt ismert. Rákóczi Pál országbíró lett az alapítója a Rákócziak katolikus

ágának. Fia, László – Sáros vármegye főispánja – szintén katolikus hitben nevelkedett és élt. Erről tanúskodik az 1653–58 között vezetett naplója is. Bánffy Erzsébettel kötött házasságából született lánya, Rákóczi Erzsébet (1654–1707) korán árvaságra jutott és így II. Rákóczi György özvegye, Báthori Zsófia nevelte. Rákóczi Erzsébetet a kor első női költői között tartják számon. Gyermektelenül halt meg 1707-ben. A Rákócziak református ágát az erdélyi fejedelmek – I. Rákóczi György és II. Rákóczi György – képviselik. I. Rákóczi Ferenc – bár reformátusnak keresztelték – apja halála után 1661. augusztus 15-én 16 évesen, anyjával Báthori Zsófia együtt visszatért a katolikus egyházba.

A leírtakat összegezve elmondhatjuk, hogy a magyar (beleértve a felső-magyarországit is) főnemesség konverziójának történeti háttérében igen szerteágazó társadalmi, politikai és vallásfelekezeti, mi több, gazdasági folyamatokat is látunk. Az instabil politikai helyzetben a katolikus egyház nem csupán a vezetőit veszítette el Mohácsnál, de reményét is, hogy megőrizheti egykori hatalmát és befolyását. A reformáció által hozott szellemi újdonság hihetetlen gyorsasággal „árasztotta el az elmét”, az európai egyetemeket is megjárt nemes ifjak számára a reformáció egyfajta „divatos dolog”-nak számított. A XVI. század közepétől a reformáció gyors térhódítását látjuk. Az új eszme nem csupán a királyi udvarban eresztett gyökeret (Habsburg Mária királyné és Hohenzollern György környezete), de főnemesség (Thurzó Elek, Perényi Péter kancellár, fia Gábor, Nádasdy Tamás nádor, Nyáry Ferenc, Révai Péter, Drágffy Gáspár, Bebek Ferenc) és az öt gazdag kereskedőváros (a Pentapolitana) – Kassa, Eperjes, Lőcse, Kisszeben, Bártfa – szász lakossága között is. Mint a kutatók többsége megállapítja, a protestáns eszmék elfogadása inkább erkölcsi meggyőződésből történt, mintsem anyagi megfontolás, karrierlehetőség vagy más „anyagias” okok miatt. Ugyanakkor a történelem számos példát mutat a gazdasági előnyyszerzésre is, így Perényi Péter vagy a Drugethek is jelentős egyházi birtokokat szereztek meg a reformáció okozta általános káoszban.

A felekezet „vissza”-váltás folyamatát (rekatolizálást) már a XVI. század utolsó éveitől, de inkább a XVII. század első két évtizedében nyomon követhetjük. Kezdetben a katolizálás a mágnásokat érintette. A Magyar Királyság az első konvertitái között ott találjuk: Homonnai

Drugeth Györgyöt, Rákóczi Pált, Forgách Zsigmondot. A későbbiekben tértek át a Wesselényi, a Csáky, az Andrássy, a Zrínyi, az Esterházy, a Perényi és a Thurzó családok képviselői is.

A felekezettváltás fő okai közé a következő tényezőket sorolhatjuk a vallási, politikai okokat, e mellett az életszínvonal javításának lehetőségét és nem utolsó sorban az előnyös házasságkötést is (a fiatal nők vallásváltoztatása egy előnyös házasság reményében, özvegyek konverziója egy újabb házasságkötés céljával).

Véleményünk szerint a nemesi konverziók többségében a fentebb felsoroltak okokat bőségesen megtaláljuk. Bár az témakör ismertetésével kapcsolatban a történelemtudomány már számos színvonalas tanulmányt letett az asztalra, meglátásom szerint a konverziók okainak és körülményeinek vizsgálata további kutatások témája lehet a közeljövőben.

II. FEJEZET.

FELEKEZETI-ETNIKAI KONVERZIÓK AZ UNGVÁRI UNIÓS HAGYOMÁNY GÖRÖG KATOLIKUSOK MULTIKULTURÁLIS KÖZEGÉBEN (XVI. SZÁZAD KÖZEPE – XVIII. SZÁZAD VÉGE)

(Fenics Volodimir)

Konfesszionálizáció, etnizáció, frontier és Északkelet-Magyarország

Az 1950-es évek közepén Ernst Walter Zeeden (1916–2011) német történész megpróbálta megfelelő terminussal ellátni azt a konfesszionálizációs korszakot, amely a német területeken a reformációval vette kezdetét és a XVI. század közepétől a XVII. század közepéig tartott. A tudós a maga részéről a *konfessionsbildung* fogalmat javasolta alkalmazni. Ez a kifejezés vallási fejlődést és vallási szervezkedést/felekezetszerveződést jelent – „a keresztény irányzatok vallási szakadásától kezdődő és a viszonylag stabil *dogmákra, alkotmányokra és vallási formákra támaszkodó egyházi szerveződéssig zajló szellemi és szervezeti megszilárdulás/erősödés*” –, amely a reformációtól (1520-as évek) indult el Németország és Svájc nagyobb részén.

A konfesszionálizáció elméletét talán a legjobban Heinz Schilling és Wolfgang Reinhard fogalmazták meg az 1977-ben és 1981-ben. Schilling elsőként látta meg a mindhárom nyugati-keresztény irányzatban kialakult hajlandóságot/tendenciát a konfesszionálizációhoz/felekezetszerveződéshez. Tehát, a konfesszionálizáció: a kora újkor Európájának a XVI. század közepe – XVII. század közepén történő felekezetek, társadalom, állam kölcsönhatás, a felekezet és politikai ha-

talom kapcsolatát, a hitközösségek/gyülekezetek és ortodox egyházak fegyelmi intézkedéseiben hasonlóságát, és végül, a változások legmélyebb szociovallási és szociokulturális következményeit egybefogó realitása/valósága.

Mindezek a gondolatok lehetővé teszik, hogy a konfesszionalizáció elméletét alkalmazzuk a kora újkori Európa más régióra, így többek között a XVI–XVII. században három részre szakadt Magyarországra is. A Habsburgok és reformált/megújult katolikusok közreműködésével az új alattvalók (szerbek, ruszinok, oláhok) közegeiben (1611-ben Márcsán, 1646-ban Ungváron, 1673-ban Komáromban és 1696–1700-ban pedig Gyulafehérváron) megvalósult egyházi unió a multikulturális közösség konfesszionalizálásának bizonyítékát támasztja alá az összes vallási-etnikai konverziók hosszú távú következményeivel együtt.

Az augsburgi vallásbékétől (1555) a vestfáliai békéig (1648) a katolikusok és protestánsok között „kettészakadt” európai történelemre jellemző az, amit manapság „felekezetnek”, vagyis a kereszténység modern változatának tekintünk. Akkor az *Augsburgi Hitvallásban* (1530), a *Konkordia-könyvben* (1580), *helvét hitvallásban*, *dordrechtii kánonokban* (1619), imakönyvekben (1536 és 1549) és a 39 cikkelyben (1563) megfogalmazásra kerültek a lutheránus, kálvini és anglikán vallás teológiai tanait, a tridenti (vagy trentói) zsinat (1545–1563) és pápai bullákban pedig megújították a katolikus egyház tanításának és működésének elveit.

Természetesen a vallási változások társadalmi változásokat is jelentettek, mivel a XVII. századi német jogászok szavaival élve – a vallás a társadalom összekötő kapcsaként működött (*religio vinculum societatis*). Európa végérvényesen átlépett a hagyományos, vagy feudális társadalmi rendszerből az újkor társadalmába, amely a polgárságon és piaci terjeszkedésen alapult. Ennek az áttérésnek alapvető részét képezte a „társadalmi fegyelem” segítségével biztosítható merev szervezetre épülő egységes társadalom. Ebben a felekezet játszott főszerepet itt, az a felekezet, amely az államot szakrálisabbá tette még azelőtt, hogy az (m.i. az állam) még inkább polgáribbá váljon.

A felekezetszerzésnek komoly impulzust adott a lutheri vallás, illetve még inkább a kálvinizmus. Kálvin egyházi reformjában – ame-

lyet gyakran második reformációnak is neveznek –, a keresztény élet a politikai-gyakorlati (pragmatikus) és dogmatikus jellegében tartósabbnak bizonyult. A kora újkori (XVI–XVIII. sz.) egyházak szellemi, erkölcsi és fegyelmi tekintetben, a belső törvényeinek és normáinak kialakításában jelentősen különböztek a késő középkori univerzális katolikus egyháztól. Valószínűleg emitt törekedtek a világi vezetők arra, hogy mind területi, mind pedig nemzeti szinten irányításuk alá vonják az egyházi szervezeteket.

Az 1555-ben a katolikusok és protestánsok között megkötött augsburgi vallásbéke által elfogadott „*cuius regio, eius religio*” (akié a hatalom, azé a vallás) elv – amely gyakorlatilag a lelkiismereti szabadságot biztosította – csupán 60 év gyakorlat után, az 1648-as vestfáliai békével került törvényesítésre a Habsburg-főség alatt működő Német Nemzet Szent Római Birodalma területén. Az 1618–1648-as nagy európai vallásháború – a harmincéves háború – tapasztalata új szintre emelte a vallás és állam, az egyház és társadalom korrelációját. Nemcsak a vestfáliai béke után, de még az megelőzően is nyilvánvaló volt, hogy a hívők egyházgyakorlatuk változtatását /reformálását (mind a protestáns, mind pedig a katolikus szellemben) kizárólag a világi hatalom segítségével vihették végbe. Az Egyház ebben az esetben a kora újkori állam területi és/ vagy terjeszkedési egyesítő szerepét játszotta.

A konfesszionalizáció vizsgálata során a kutatók három fő kritériumot alkalmaznak: 1) a konfesszionalizált egyházak, azok vallási mentalitásának és gyakorlatának formái; 2) a konfesszionálizálás hatása alatt lévő állam, társadalom és kultúra; 3) a felekezeti előtti, felekezeti feletti és azon felekezeten kívüli erők kölcsönhatása, amelyek később döntő hatást gyakoroltak az újkori Európa kialakulására.

Mindezekkel együtt a konfesszionalizáció összefüggésben van az Európát a XVI–XVII. század fordulóján érintő gazdasági és demográfiai válsággal is. A katolikusellenes és Habsburg-ellenes megmozdulások – illetve az ellenreformáció és katolikus reform segítségével a megfélemezésükre tett kísérletek – éppen itt, Közép-Európában öltöttek szélsőséges formákat.

A felekezetszerveződés szoros kapcsolatban áll a korai újkori állam megszilárdulással. A haderő, a pénzügyekre és az egyház gyakor-

latilag állami „monopóliumá” váltak. Az egyház feletti hatalom megerősítésének tendenciája általánosnak tekinthető valamennyi – lutheránus, kálvinista, katolikus – felekezetszervezési típusainál. Komoly fordulat következett be a hatalom iránti engedelmesség jogi és eszmei tekintetében is – a középkori személyi formáktól a szakrális államiakig –, mivel ettől az időszaktól kezdve az állam, illetve annak feje az egyház védelmezőjeként lépett fel. A konfesszionalizáció és a szociális fegyelem politikájának vezetői maguk is gyakran a papságból kerültek ki. A korai szakaszban a protestáns egyházak államiak voltak, ahol a lelkészek egyben állami hivatalnokként is működtek (képviseelve az államot a különféle településeken). Később a katolikus államokban is a klérus állami tisztviselő lett, s ezért fizetést kapott, ami nem volt jellemző a papi méltóságra és szolgálatra, főképpen Krisztus egyházának természetére (*kongrua, congrua*).

A felekezetszerveződés hatással volt mind a közösségi, mint a magánélet alakulására. Ez a folyamat a „fegyelmezésben” és a „civilizálódásban” nyilvánult meg, viszont nem annyira falun (a társadalom alsóbb néprétegei körében), mint inkább a városokban, az elit rétegeknél. A felekezeti egyszínűség társadalmi egyöntetűséghez is vezetett, a gondolkodásmód, az etika, az erkölcs, a jogi és politikai normák és elképzelések egyöntetűségéhez. Az egyházi nevelés erősen befolyásolta Európa szociális történelmét az emberek közötti racionális, józan és fegyelmezett kapcsolatok alakulásának értelmében. Mindez fontos előfeltétele lett a régi európai rendi-agrártársadalomnak az ipari kor új polgári társadalomává való átalakulásában.

Más szóval, Max Weber elmélete alapján a felekezetszerveződés (protestáns etika) és a kapitalizmus polgári szelleme közti kapcsolat – leginkább a városokban, kevésbé a falvakban – jól érzékelhető volt. Heinz Schilling erről így ír: *„Ez a konfesszionalizáció mélyen behatolt a világi rendbe, kezdve az államtól a közösségeken és egyesületeken keresztül egészen a családig [...]. Lehetővé tette a polgári erők számára, hogy hatást gyakorolhassanak olyan fontos közszférákra, mint a házasság, család, iskola, oktatás, koldulók és betegek gondozása, amelyek idáig az államtól elválasztott Egyház hatáskörében voltak”.*

Egy másik mozzanatát – kétségtelenül, a konfesszionalizáció egyik rendkívül fontos aspektusa – a nemzetek kialakulásának folya-

matával való összefonódása jelenti. A felekezetszerveződés jelentős mértékben kihatott a modern/jelenkori európai nemzetek kialakulására, mivel a vallás és a politika szorosan egybefonódtak és ez a kapcsolat fennmaradt a XIX–XX. századig. A reformáció alatt a vallási-eszmei egység koncepciója megtört, hasonlóan az univerzális birodalom keretében létező politikai egység elmélete is szertefoszlott. Németországban, például nem volt kapcsolat a konfeszionalizáció és nemzeti államépítés között, kizárólag a területi államépítés köthető össze a felekezetszerveződés folyamatával. Itt területi, nem pedig nemzeti társadalom alakult ki. A területi társadalmon belül különböző felekezeti identitások léteztek, ami lehetőséget nyújtott a területi uralkodók/fejedelmek számára az adott területek feletti hatalmuk megszilárdítására, illetve a politikai stabilitás biztosítására. Nyilvánvaló, hogy a reformáció századában és a harmincéves háború kezdetén, s majd a XVII. század végén – XVIII. század elején a katolikus felekezeti erők érték csúcspontjukat. A reformáció kezdetétől, de még inkább a XVI. század második felétől –, a „nemzeti” kulturális és felekezeti azonosítást már a felekezeti (katolikus vagy a protestáns) jelző mentén tudjuk megvalósítani. Ugyanakkor a felekezeti „pillanatok” megmaradtak az európai társadalom politikájában és ideológiájában a vesztfáliai béke után is. Csupán az 1815-ben létrehozott Szent Szövetség lett mentes mindenféle felekezeti árnyalatoktól.

A felekezet – Schilling szerint – a XVI. század közepétől a XVII. század közepéig a nemzetközi kapcsolatok rendszerének egyik vezető kategóriája volt. Ezt követően a nemzetközi kapcsolatokban az „állami érdek” veszi fel a legfőbb paradigma szerepét. Az állam-politikai szövetségek felekezeti jellegének elvesztése a harmincéves háború alatt a konfeszionalizációs időszak csúcspontja volt. A vesztfáliai béke a vallási kettőség végét jelentette, ettől fogva a világi államérvé lett a vezető kategória. Az állam hosszú időn keresztül (a konfeszionalizációs korszak után is), kihasználta szövetségét/egységét az egyházakkal, sőt még azután is, mikor már eléggé erős volt ahhoz, hogy az egyház és vallás nélkül is talpon maradjon. Fő ereje a jogban, kiváltképpen a római jogban és az egyházi (kánon) jogban testesült meg.

Az európai országok többségében (Hollandia és Anglia kivételével) a felvilágosodás korában a felekezetek megbékéltek egymás-

sal. A felvilágosodás gyökeresen megtisztította az európai civilizáció alapjait annak egyházi jellegtől. A XVIII. század végétől végbe ment forradalmak (kiváltképpen a nagy francia forradalom) végleg eltörölték az egyházi-állami szövetségeket. Ezek a folyamatok olyan ökumenikus mozgalmak (pietizmus, puritánizmus, jansenizmus) kialakulásával jártak, amelyek elleneztek az uralkodó dogmákat. Ide sorolhatjuk a radikális protestáns szekták szimpatizánsait is. Ezek a mozgalmak új keresztény egységet hirdettek, s így alakult ki többek között az irenika (békehittan). Valószínűleg az európai háborúk szörnyű tapasztalata volt döntő hatással a felekezetiiségtől való lemondásban.

Végeredményében a kora újkori társadalmak felekezetszerveződése szellemi és világi hatalmi intézmények dolga volt. A következő szakasz már a felekezetiitől a polgári társadalomhoz való áttérés lesz a nagy francia forradalom után. A felekezetszerveződés keserves tapasztalata mind az államon belül, mind pedig a nemzetközi viszonyok szintjén kialakította az új társadalmi gondolkodást, megalapozta a valósi tolerancia és vallási sokszínűséghez vezető utat. A felekezeti államot – amely az „igaz” hit győzelmére és alattvalói lelkek megmentésére törekedett – felváltotta a világi, toleráns közigazgatási állam. A „hívó” uralkodók felekezeti abszolútizmusát a nemzetközi ügyekben felváltotta az államérvék, az ország alattvalói ügyeiben pedig a „közérvék/a közjó”. A vallási tolerancia megjelenése egyben a felekezetszerveződés korszakának végét is jelentette.

Natalija Jakovenko ismert ukrán történész a XVI–XVII. századi Ukrajna rzeszpospolitai elbeszélő forrásait elemelve megpróbált válaszokat találni az alábbi kérdésekre:

- 1) mennyire megbízhatóak a konverziókról szóló tudósítások?
- 2) neveztetjük-e ezt az elsősorban az előkelők körében terjedő jelenséget tömegesnek?
- 3) mi lehetett a felekezetváltás oka/okai?

A kutató az elemzések alapján arra a következtetésre jutott, hogy először is, nem könnyű megállapítani a felekezeti hovatartozást még a legismertebb személyek esetében sem, ha a kortársak tudósításai erre közvetlenül nem utalnak, nem is szólva az un. „hallgató többség”-hez tartozó képviselőkről. Emellett kiemelten óvatosan kell viszonyulni a)

az Egyház képviselői a „lelkek megmetéséről”, az „igaz hithez való megtérésről” tett kijelentéseihez, b) a későbbi visszatekintő (retrospektív) tudósításokhoz, amelyek az elődök felekezeti hovatartozásáról írtak.

A tridenti zsinat (1545–1563) határozatai alapján végbemenő katolikus reform következtében a keresztény szertartások belső fegyelmezésen mentek keresztül, aminek következtében a „hitetleneket” mindinkább elszigetelték/kizárták egy alternatíva nélküli létezésbe. Emiatt a XVI. század végi – XVII. század eleji ember vallási nyitottsága alapján véve idegen, elfogathatatlan azon, száz évvel későbbi utódok számára, kik már átmentek a konfesszionalizáció öröklőin. Maguk a tudósítások is valóságos csapdákat jelentenek a etno-felekezetváltás kutatói számára, hiszen hőse álláspontját a vallás és Egyház dolgaiban visszatekintően értékelve a vizsgálódó személy azt kockáztatja, hogy a vallásosság „reformált” kritériumai fogságába kerül. Igaz, a vallásilag nyitott személy számára azok nem sokat jelentettek, a XVIII. század felekezetileg „fegyelmezett” ember – mint megfelelő viselkedési normát – csak később sajátította el őket.

II. József, a „kalapos király” által 1781. október 13-án kiadott türelmi rendelet (Magyarországon 1781. október 25-én került bevezetésre) a hét nemzethez (német, magyar, cseh, szerb-horvát, román, szlovák és ruszin) tartozó alattvalói vallási alapon három kategóriára osztotta fel: előnyös (nyugati és keleti szertartású katolikusok), emancipált (pravoszláv ortodoxok és protestánsok) és megtúrt (zsidók). A nacionalizmus korában – amely a nagy francia forradalommal kezdődött (1789), ahol a vallási kérdéseket véres módszerekkel oldották meg – egészen az 1868-ban elfogadott új vallási törvényig a vallási türelem és a vallásszabadság eszméire támaszkodó vallási tolerancia biztosítja az összes felekezet számára a viszonylag békés együttélést.

Az utolsó kérdése, amelyet szükséges elmagyarázni, mielőtt átérünk az ungvári uniós hagyomány görög katolikusok polikulturális közegben élő vallási-etnikai és etno-vallási konverzió bemutatásához, ez a határvidék/peremvidék/frontier fenoménja – vagyis annak a régióknak a sajátossága, amelyet mi Északkelet- vagy Felső-Magyarországnak nevezünk. A frontier fogalom (ütközőzóna/határvidék/

határmenti (lat. *confinium* – határ, határmenti) klasszikus meghatározását alkalmazva – amelyet 1893-ban Frederick Jackson Turner amerikai történész fogalmazott meg –, azt állíthatjuk, hogy Magyarország északkeleti peremvidéke jelentős történelmi távlatokban ugyanazt a szerepet játszotta, mint a „barbárság és a civilizáció ütközési vonala”, a *magyarosítás* (Turnernél – *amerikanizálás*) a legintenzívebb és legefektív sávja”.

Magyarország északkeleti frontirja a Habsburgok által szervezett nagy határörvidék (*Militaergrenze*, *Vojna Krajina*) egyik szegmense volt. A határörvidéket 1522-ben a horvát területeken kezdték megszervezni – ezek célja elsősorban az osztrák területek az előrenyomuló töröktől való védelme volt. Buda (1541), Székesfehérvár (1543), Temesvár (1552), Szigetvár (1556), Eger (1596) és Kanizsa (1600) törökök általi elfoglalása kibővítette a határörvidék elméletét. A horvát szegmens (a Száva folyótól nyugatra), szlávón szegmens (Varasdától) mellett keleti irányban Pozsonytól Gömör vármegyéig terjedt ki a dunáninneni főkapitányság területe, illetve a Tisza mentén a Kárpátokig terjedő felső-magyarországi.

A törökkel folytatott évszázados küzdelem a Horvátországtól Felső-Magyarorszáig terjedő határszakasz mentén megteremtette a népi bosszúállók olyan jelenségét, mint a *hajdúk* (a török „haydut” – rabló, bosszúálló) (Bulgáriában, Moldáviában és Erdélyben), *uszkokok* (horvát „uskočity” – váratlanul támadni), a horvát *korsairok* (Horvátországban és Szerbiában), a *székelyek* (magyar „szegély” – határ) és a *grancsárok* (horvát „graničari”) – Horvátország és Havasalföld területén élő határőrök.

Magyarország északkeleti határvidéke (*frontier-je*) inkább hely volt, mintsem terület. Hamvas Béla magyar bölcész szavaival élve: „*A helyet nem szabad összetéveszteni a térrel. A tér és a hely között az a különbség, hogy a térnek száma, a helynek arca van. A tér, ha csak nem kivételes, minden esetben pontos vonalakkal határolható, területe négyzetmilliméterre kiszámítható és alakja körzővel és vonalzóval megrajzolható. A tér mindig geometriai ábra. A hely mindig festmény és rajz, és nincs belőle több, mint ez az egy. A térnek képlete, a helynek géniusza van...*”. Egyszóval a „*A terek fogalmak, a helyek nevek*”. „*Nem megye, nem közigazgatási terület. Határait*

senki sem ismeri. Senki sem tudja, hol végződik az Alföld és hol kezdődik a Felvidék“.

Hamvas szerint Magyarország északkeleti határvidéke „észak géniuszához” tartozik – amely földrajzilag fél Európát átöleli –, s amely a romániai Szatmárnémeti (Satu Mare) egészen Finnorszáig húzódik. Ez a „genius” a provincia bázisa, totális provincializmus, és emiatt kevésbé/gyengén civilizált. „Ez [Észak Európa – V. F.] *nem azért kulturális provincia, mert iránytalan, hanem azért iránytalan, mert kulturális provincia*”. „*A provincia annyit jelent, mint olyan tartomány, amelyre a civilizáció még éppen kisugárzik, de éppen csak alig, és a tartomány a civilizációt egyetlen mozzanattal sem gazdagítja. A provincializmus olyan kulturális passzivitás, amelynek sajátos jellege és értéke ebben az érintetlenségben nem aktív, ezért sohasem hódító, sőt inkább meghódított terület*”.

A magyar filozófus szerint „*Észak – provincia, ami azt jelenti, hogy a civilizációval vonatkozásában áll, de ez lényegében nem érinti. Ez éppen a vidékiség... Ezért a vidékiség és primitívség minyha ugyanannak a magatartásnak megnyilvánulása lenne*”. „*Az északi ember – írja Hamvas, – mély, de alaktalan. Ez az alaktalan mélység benne a rítustalan és dogmátlan merő érzelmi vallásosság, ami a babona. A babona az ateizmus egy neme, mondjuk a rosszul alkalmazott hit. A babona hiszékeny. A babonás ember a világot valóságra és csodára osztja fel*”.

A mai Kelet-Szlovákia, Északkelet-Magyarország és Ukrajna Kárpátontúli (Kárpátalja) területét a XVI. század második felétől (és egészen 1918-ig) Felső-Magyarország, Felföld néven ismerjük (Hungaria Superior, Felső-Magyarország, Oberungarn). A középkori hely folyamatosan átalakult át a kora újkori területté. A Mohács utáni trónharcok hosszú időre felosztották Magyarország területét és népességét. Amikor 1538. február 24-én I. (Habsburg) Ferdinánd és I. (Szapolyai) János megkötötték a váradi békét, Sáros, Zemplén, Abaúj és Nógrád vármegyék Kassa városával, Északkelet-Magyarország és Erdély Szapolyai János fennhatósága alá kerültek. Szepes, Gömör, illetve Északnyugat-Magyarország vármegyéi a Duna mentén Habsburg Ferdinánd királyé lettek. Összességében I. Ferdinánd hatalma a régi 53 magyar vármegyéből 32-re terjedt. A Habsburg-fennhatóság

gú Magyar Királyságban ekkor 1,7 millió fő élt, a népsűrűség 15 fő/négyzetkilométer tett ki.

Az egykori középkori állam három részre bomlott: 1) középső része – Dunántúl, vagy Alsó-Magyarország, az egykori fővárossal, Budával (10 vármegye) – a török szultán fennhatósága alá került; 2) a keleti részen jött létre az Erdélyi Fejedelemség, 3) az északnyugati rész (Felső-Magyarország) 13 vármegyében a Habsburg-uralom rendezkedett be. Felső-Magyarország vagy Felföld hivatalos elnevezése a Magyar Királyság vagy királyi Magyarország alakjában szerepelt.

A Habsburg uralkodók magyarországi belpolitikájával az 1542-ben Pozsonyban létrehozott királyi helytartótanács foglalkozott. Fő feladata a király és helyi közigazgatás szervek – a vármegyék – közötti kapcsolattartás, közvetítés volt. A katonai funkciókat 1564-től hat főkapitányság teljesítette, egyikük – a felső-magyarországi főkapitány a teljes Felvidéket felügyelte. A pozsonyi királyi helytartótanácsot a 13 vármegye pénzügyeinek irányításában és felügyeletében a *Szepesi Kamara* „segítette”, amelynek központi hivatala eleinte Szepes várában (Eperjes mellett), majd 1567-től Kassán működött.

Földrajzi tekintetben Felvidék vagy Felső-Magyarország alatt a következő királyi vármegyéket értjük: Szepes, Sáros, Abaúj, Torna, Gömör, Zemplén, Ung, Bereg, Máramaros, Szatmár, Szabolcs, Heves és Borsod. Az országnak a török veszéllyel szembeni névleges egyesítése (1538) megalapozta a hét kelet-magyarországi vármegyével (Partium) kiegészülő önálló Erdélyi fejedelemség megteremtését. Erdély székvárosa Gyulafehérvár (Alba Julia) lett. Buda elfoglalásával (1541. június 29.) az ország Duna–Tisza között fekvő része a török hódoltság része lett, Buda pedig az Oszmán Birodalom legészakibb vilajetjének a székhelye. 1568-ig a szultán hatalmában került Magyarország területének közel 40 százaléka: Kelet-Horvátország és Szlavónia, Szerémség, Dél-Dunántúl, a Duna–Tisza köze. A hódoltság északon Heves vármegyéig, a Tiszántúlon pedig Temesvárig és Aradig húzódott. A Dunántúlon, azaz Alsó-Magyarországon oszmán fennhatóság alatt 900 ezer fő élt, a népsűrűség 7 fő/km².

Az 1547 júniusában megkötött drinápolyi béke öt évre szólt. Részben ekkor kezdődik meg az Erdélyi Fejedelemség kialakulása,

amely az egykori erdélyi vajdaság, illetve a hozzá kapcsolódó Rézszek (Partium) területéből jött létre. 1570-től kezdve az erdélyi fejedelmek „*Isten kegyelméből Erdély fejedelme, a magyarországi Rézszek ura és a székelyek ispánja*” címet használták. Az eredeti erdélyi vajdasághoz hét magyar vármegye, hét székely, illetve hét szász szék tartozott. A korabeli latin és magyar források a „comitatus-sedes” azaz „vármegye-szék” ezeket a közigazgatási egységeket. A Partium – Erdélytől északnyugati irányban feküdt – négy vármegyéből állt: Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok, Máramaros. Az Erdélyi Fejedelemség területét közel 900 ezer fő lakta (az egykori Magyar Királyság 3,5 milliós lakosságából). A népsűrűség 13 fő/km² tett ki. A fejedelemség kialakulásának pillanatára a Partium tiszántúli vármegyéi népességének 50 % magyar, 10 % pedig szász (német) voltak. A második helyet a Havasalföldről és Moldvából betelepült románok (oláhok) foglalták el, őket követte lélekszámban a többi etnikai kisebbség: északon a ruszinok, délen a szerbek. Ettől eltekintve az Erdélyi fejedelemséget három (politikai jogokkal rendelkező) nemzet – a magyarok, a székelyek és a szászok – alkották.

A fentiek tükrében elmondhatjuk, hogy a Felvidék – mint katonai, gazdasági és jogi-közigazgatási egység – a konfesszionalizáció korának elején (a XVI. század második felében) alakul ki. Létrejöttének kezdete a Habsburgok az 1560-as központosító reformokkal köthető össze, amikor is megtörtént a Felső- és Alsó-Magyarországra való felosztás. Felső-Magyarország (vagy Felvidék) 13 vármegye területét foglalta magába. A régió nyugaton szomszédos volt a török hódoltság nógrádi, szolnoki szandzsákjaival, majd a létrejövő egri és nagyvárad-i vilajettel. Délen Máramaros vármegye, illetve az Erdélyi fejedelemség volt a szomszéd (Máramaros és Ugocsa vármegyéket nem tekintjük a Felvidék részének).

A Felvidék magterületét – amely körül végleg kialakult Felső-Magyarország) – a szepesi, gömöri és abaúji királyi bányavárosok, az öt (1660-tól hat) szabad koronaváros (Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa, Kisszeben és Késmárk, amelyek Pentapolitana néven politikai szövetséget is alkottak), néhány tucat földesúri város és mezőváros Szepes és Zemplén vármegyék Lengyelországgal határos vidékén (Terebes, Nagymihály, Homonna, Királyhelmece, Gálszécs, Pelsőc és a többi

tokaj-hegyaljai szőlőtermelő mezőváros) alkották. Érdekes módon a korábban a régióhoz sorolt tizenhárom vármegyéből ez a „magterület” csupán hét vármegye (Szepes, Sáros, Zemplén, Abaúj, Torna, Ung és Gömör) területén fekszik.

A Felvidék az ország többi régiójához képest legjobban elvárosiasodott területnek volt tekinthető. A térség közigazgatási-jogi és gazdasági központja Kassa város volt. Itt tartotta székhelyét a Magyar Királyság két legfontosabb állami hivatala: a felső-magyarországi főkapitány és a Szepesi Kamara. A korai újkortól kezdve a „rendezett” Felvidéket a későbbi Kelet-Szlovákiával azonosíthatjuk. Nem véletlen, hogy a magyarországi Felvidék, Felföld az európai XVI–XVII. századi források többnyire „a szlovák országgal” azonosították. A Hamvas-féle *hely* idővel *területté* alakult.

A középkori Magyarország többnemzetiségű ország volt, amelyben az alattvalók majdnem 20 % nem magyarok alkották. Az etnikai kisebbség többsége az ország peremvidékén élt. Az ország központi területein majdnem kizárólag magyarok éltek. Ugyanakkor éppen ezek a területek feküdtek a hadműveletek útjában, s részben ennek köszönhetően az etnikai egyensúly kezdett változni a kisebbség – északon a szlovákok, keleten az oláhok, délen a szerbek, északkeleten pedig a ruszinok és oláhok – javára. Az előjogokat élvező nem magyar népeken kívül (székelyek, szászok, németek) a többi etnikum az alattvalók csoportjához tartoztak. Közöttük voltak a ruszinok is (= skizmások, szakadárok).

A Magyarország északkeleti frontierjén multikulturális közegben létrejövő ungvári uniós hagyomány, a Hamvas-féle „Észak géniusza” részén élő görög katolikusok körében zajló vallás-etnikai konverziók tapasztalata lehet a legjobb példa arra, hogy segítségével megfigyelhetjük hogyan mutatkozott a felekezetszerveződés exkluzív modellje (a XVI. század közepe – XVIII. század második fele) a felekezetszerveződés korában. Ez később átadta a helyét a vallási tolerancia befogadó modelljének (a XVIII. század végétől – XIX. század elejétől), majd végül az etnizáció kizárólagossági új modelljének (amely a 1789-es francia forradalommal vette kezdetét és máig is tart).

Felső-Magyarország „Schizmatici”-„Rutneni” a felekezetszerveződés korában (XVI. század közepe – XVII. század közepe)

1526-at követően Magyarország történelmében a katonai-közigazgatási változásokkal párhuzamosan gyökeres változásra került sor, mind a vallási élet terén, mind pedig a lakosság etnikai összetételében. Elsősorban a reformáció/ellenreformáció közvetlen következményeiről beszélünk a királyi Magyarország egy konkrét térségében. Mohácsnál elesett a katolikus egyház mindkét (esztergomi és kalocsai) érseke és öt püspöke. Részben ennek, illetve az egyház korábbi elvilágiasodásának köszönhető a reformáció gyors térhódítása a királyi udvarban (Habsburg Mária királyné környezete), az ország főurai körében (Thurzó Elek, Perényi Péter kancellár, fia Gábor, Nádasdy Tamás nádor, Nyáray Ferenc, Révay Péter, Drágffy Gáspár, Bebek Ferenc), valamint az öt gazdag szász kereskedőváros – Kassa, Eperjes, Lőcse, Kisszeben, Bártfa (Pentapolitana) – lakossága között.

A mohácsi katasztrófa alapján változtatta meg a katolikus–protestáns kapcsolatok elméletét és gyakorlatát Magyarországon. A katolikus dogmák értelmében a törököket mennyei büntetésnek vélték, amelyet a magyarokra Isten azért küldte, mert elhagyták hitüket és ebben különösen az eretnekek, szakadárok bűne mutatkozik meg. Az isteni kegyelem akkor érkezik el, ha valemnyien bűnbánatott gyakorolnak és visszatérnek az igaz, katolikus Anyaszentegyházba. Ennek pontosan az ellenpárja a protestáns elmélet, amely szerint a magyarok Isten választott népe, akik, ha erősen betartják a Szentírásban foglaltakat, hamarosan felszabadulnak a török igából, éppen úgy, mint Izrael népe a babiloni rabszolgaságból vagy az egyiptomi fogságból. S így – bár ismert néhány eset prédikátorok és könyvek máglyára vetéséről – az általános közhangulat Magyarországon inkább arra hajlott, hogy az eretnekeket nem erőszakkal, hanem a szó erejével – például nyilvános vitákon – kell meggyőzni.

1550-re a Pozsonytól az erdélyi határokig terjedő Felvidéket „meghódította” a reformációs eszme. Csupán három arisztokrata család és néhány pap tartott ki a katolikus vallás mellett. Amikor Oláh Miklós

érsek 1561-ben zsinatot hirdetett Nagyszombat városára, arra mindössze 119 pap érkezett, közülük 62 már házas volt, 42 két szín alatt végzete az áldozást, száznál többen el sem jöttek. A felvidéki gyülekezetek megvizsgálása azt mutatja, hogy 1559 és 1562 között a papok többsége házas volt és két szín alatt áldozott. Ezek az adatok a királyi Magyarország katolikus egyházának nyilvánvaló válságát mutatták.

A védtelen ruszin és oláh „skizmások” mindennapi élete a Felvidéken több főnemesi és nemesi család birtokán (Homonnai Drugethek, Drágffyak, Perényiek, Bátoriak, Rákócziak, Nyáryak, Thökölyek) a katolikusok és protestánsok szorításában telt.

A szabad királyi városok és szász települések mellett a legkorábbi lutheránus központok Perényi Péter erdélyi vajda siklói és sárospataki várában, illetve Nádasdy Tamás nádor sárvári birtokán működtek. Erdélyben és a Felvidéken több éles teológia vita is zajlott, amelyek következtében 1568-ban a kálvinista (majd később unitárius) Szapolyai János Zsigmond fejedelem Tordán az erdélyi országgyűléssel elfogadtatta a négy bevett vallásról (*recepta religio*: katolikus, lutheránus, kálvinista, antitrinitárius) szóló határozatot. Bár később a katolikus Báthori István fejedelem eltörölte ezt a döntést, azonban ez nem volt hatással a XVII. század vallási életére (mármint Erdélyben – a szerző).

A reformáció a XVI. század végén a régi Magyarországon új felekezeti-etnikai struktúrákat teremtett meg. Az erdélyi szászok (németek), dunántúli, alsó- és felső-magyarországi németek lutheránusok maradtak, ugyanúgy mint a dunántúli, alsó- és felső-magyarországi protestáns magyarok egy része. A magyarok többsége elfogadta a kálvinizmust (volt időszak, mikor az a gondolat dominált, hogy a kálvinizmus „magyar vallás”). Néhány tízezer felvidéki szlovák és néhány szlovén gyülekezet a Dunántúl déli részén is elfogadták a helvét hitvallást. Az 1580-1590-es évekre az új vallási feloszlás állandósult, és a három részre oszlott Magyarország népességének közel 90 % protestáns, többségükben kálvinisták volt. A népesség maradék részét a három másik vallás hívei alkották, úgymint római katolikusok, unitáriusok, ortodox (oláhok/románok, szerbek és ruszinok). Az augsburgi vallásbéke (1555) ugyan elfogadta a „*cuius regio, eius religio*” (akié a hatalom, azé a vallás), elvet, azonban nem építette bele azt a katolikus és

protestáns európai országok közti kapcsolatok alapjába, mint tette azt az 1648-as vesztfáliai béke. Részben ennek köszönhetően a felvidéki és máramarosi ruszin és oláh alattvalók sem vallási, sem etnikai szinten nem szenvedtek el diszkriminációt, legalább is nem olyan mértékben, mint azt látni fogjuk a felekezetszerveződés és etnizáció korában.

A mohácsi vészig és reformációig – ami végérvényesen megváltoztatta az Árpádok királyságának vallási és etnikai szerkezetét – a ruszin és oláh „skizmások” azon tizenhárom vármegye területén éltek, amelyekből a XVI–XVII. században a Felföld / Felvidék / Felső-Magyarország kialakult. A kezdetekben ez a régió a senki földje („*terra nullis*”) volt, majd a XI. századtól folyamatosan Russzal szomszédos határközi övezetté („*terra indagine*”, „*Marchia Ruthenorum*”) alakult át. Az 1241-es tarátjárást követően indult meg a térség oláh és ruszin betelepítése a soltészek és kenézek intézménye által.

A XIII. századtól a XV. század végéig a Szepes vármegyétől Máramaros vármegyéig 380 községben élő rutének vallási élete két keleti szertartású kolostor körül zajlott. Ezek a Máramaros vármegyei Körtvélyes községben lévő Mihály arkangyal kolostor (1391 előtt alapította az oláh Drág család) és a Bereg vármegyében fekvő Munkács közelében a csernekhegyi Szent Miklós kolostor (XIV–XV. század fordulóján alapította Koriatovics Teodór podóliai herceg és Munkács ura). 1458-ban a ruszinok a magyar királytól megkapták első presbiterjüket (Lukácsot), 1491-ben pedig első püspöküket – Ioánt –, akinek a csernekhegyi kolostor lett a székhelye. A XVI. századra az oláh betelepülés következtében a ruszinok Magyarország északkeleti határmenti (frontier) sávjába kényszerültek húzódni – az oláhok közé a máramarosi, homonnai, munkácsi és makovicai uradalmakban, illetve a szlovákok és magyarok közé Abaúj, Gömör és Zemplén vármegyékben.

A Magyar Királyságban, akárcsak a többi katolikus (=keresztény) államban a IV. lateráni zsinatot (1215) követően csak a *baptizatus-t* (*megkeresztelt*) egyházat tolerálta a hatalom. Az *ecclesia baptista* a latin szertartású keresztény szinonímája lett. A ruszinok viszont még a korai időktől – Konstantin (Cirill) és Metód, illetve tanítványaik Morvaországban és Pannóniában folytatott bizánci-római missziói idejétől –, a szláv-bizánci görög (*greci riti/rítus*) vallást gyakorolták, ezáltal

szakadárok/szкимzások (*schismaticus*)-ként tekintettek rájuk, egyházukat pedig „zsinagógának” (*synagoga Ruthenorum*) nevezték. A „keresztény” – „ruszin” (vagy „oláh”) fogalompáros az unió előtti korban (1646 előtt) a szavak felekezeti, de nem etnikai jelentésére utal.

A katolikus egyház és katolikus országok hivatalos nézőpontjából a latin-keresztényt állították szembe a szakadárokkal/skizmásokkal (=ruszin, oláh), zsidókkal és pogányokkal, vagyis azokkal, akik semmiképpen sem tekinthetőek keresztelteknek (*baptizatus*). Az eucharisztikus kommunikáció velük csak akkor történt meg, ha megtérnek az igaz Katolikus Egyház kebelébe, ami végtére is megfigyelhető a *Slavia Orthodoxa* széles térségében mind a firenzei unió (1439) előtt, mint az után, mégpedig Izidor kijevei unió metropolita (1440) és I. Ulászló magyar király által (1443) történt végrehajtása után. Így, hosszú ideig a ruszinokat, oláhokat és szerbeket (rácokat) a latin írásos hagyomány a „schismatici”-„Rutneni” fogalompárossal jelölte. Viszont, még a IV. lateráni zsinat meg nem hirdetett „*latin szertartás felsőbbség*” elve körülményei között is („*praestantia riti latini*” kihirdetése 1744-ig húzódik), mikor diszkriminációs döntései felváltották az 1092-es szabolcsi zsinat toleráns határozatait, a ruszin alattvaló szabad népesség volt.

A reformáció előtt Felső-Magyarország egyházi társadalma kizárólagosan a katolikus papságból állt, akik az egri püspökség és Szepesi Kamara joghatósága alá tartoztak. Kivételt azok az ortodox ruszin lelkészek jelentettek, akik a ruszin népesség sajátos királyi privilégiumai mellett, a legeltető gazdálkodás és határvédő feladatok teljesítése ellenére a nem elismert valláshoz tartoztak. A sajátos (pásztorokodó juhtegyezés) életmódra való tekintettel nem lehettek valakihez vagy valamihez kötve, szabadon éltek a határ menti nagybirtokokon Magyarország északkeleti frontierén. A felekezetszerveződés korában a vallás-felekezeti identitási markerek demarkációs vonala az 1646-os ungvári unió lett. Ennek bizonyítéka az a tény, hogy a tág latin „Rutheni” (= szakadárok) fogalom alatt a középkorban (a XVII. századig) az öszszes keleti (bizánci-szláv) szertartású hívőt értették (graeci rítus). Ebbe a kategóriába nem csak a ruszinok és oláhokat kerültek, hanem a rácok (szerbek), szlovákok és cigányok is.

A középkori Magyar Királyság felosztása nem zajlott le nyomtalanul a népesség egésze számára. Különösen sokszínű volt a Felvi-

dék népességének etnikai (nemzeti) és vallási (felekezeti) összetétele. Szepes és Sáros vármegyében szlovákokon kívül több enklávében éltek németek; Abaúj, Torna, Ung, Zemplén, Gömör vármegyékben egyes szlovák-magyar települések léteztek; Szabolcs, Borsod, Heves, Szatmár vármegyékben többségében magyarok éltek, viszont jelentős ruszin és oláh közösségek is voltak, az oláhok többségükben Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg és Ugocsa megyék északi részét lakták. A Felvidék lakosságának sokszínűségét még inkább tarkította a zsidók jelenléte, akik az ortodox ruszinok és oláhok és különböző etnikumú katolikus szomszédságában a reformáció előtt sajátos etnofekezeti képet teremtettek meg, a Hamvas-féle „észak géniusza”-át.

1547–1548-an I. (Habsburg) Ferdinánd király engedélyezte Magyarországon az alattvalók szabad költözési jogát. 1551–1556-os években Ferdinánd király jóváhagyásával a munkácsi püspök kiterjesztette vitatott joghatóságát Bereg, Ugocsa, Szatmár és Máramaros vármegyék ruszin és oláh közösségeire is. Ők 1391-től az autonóm státusú körtvélyesi kolostor pátriárkai exarcha-apatjának fennhatósága alá tartoztak.

II. Miksa megbízta a Szepesi Kamarát, hogy tájékoztatót készítsen az uralkodó számára a Felvidék népeiről. A Kamara három királyi biztost küldött ki, akik 1570. augusztus 4-én Kassáról Bécsbe küldött német nyelvű jelentésükben részletesen leírták többek között a munkácsi uradalom ruszin jobbágysai, lelkészei és a püspök helyzetét. A kamara egy latin nyelvű utóiratot is toldott a beszámolóhoz. Vajon mit láttak a királyi biztosok a Felvidéken, Magyarország északkeleti határmentén, ahol szlovákok, ruszinok, oláhok, németek, magyarok és cigányok éltek vegyesen? Az 1570. augusztus 4-én kelt iratban szerepel, hogy a munkácsi uradalom majdnem valamennyi községében a ruszinok vegyesen élnek az oláhokkal, akik Moldvából költöztek ide. Ezek az emberek hitetlenek, pogányok, több pogány szokáshoz ragaszkodnak, bár látszólag tiszteletben tartják a törvényt és az államot. Az újonnan alapított falvaik tizeddel tartoznak papjaiknak. A biztosok tájékoztatták az uralkodót, hogy kis idő múlva ezek a népek saját törvényeik szerint fognak élni, Munkáctól Trencsényig több tízezren vannak. Ezek az emberek *„semmi hasznot sem hoznak a kormánynak, pusztítják az erdőt, napról napra lopnak és csak ehhez értenek igazán... sokan a tö-*

rökhöz térnek át”. Hogy több bajt az államnak ne okozzanak, a biztosok javasolták a királynak „*javítsa meg a vad embereket*”. „*Ezek a ruszinok nagyon sok szabadságot szereznek maguknak, mihez semmi joguk nincs [...] Több nem rég keletkezett falu 12 évre szóló szabadságot kapott [...], és ők mit tesznek: a 12 év elteltével szedik magukat és tovább állnak, újabb falut alapítanak és újabb 12 évre szóló szabadságot kapnak, hogy így mindig szabadok maradjanak*”.

1571. augusztus 14-én kelt iratában a Szepesi Kamara arról tájékoztatta az uralkodót, hogy „*...a ruszin nép, akikkel együtt a moldáv oláhok a szent Miklós kolostor körzetében a munkácsi várhoz tartoznak, vegyesek, több évvel korábban jöttek át ebbe a királyságba a szomszédos lengyel Oroszországból [Ruszból – szerző]*”. A hegyes és sziklás legelőkről leereszkedtek a síkságra, kiszorították onnan a németeket és szlovákokat a járványos, háborús zűrzavar idején, de még inkább saját nyughatatlan életmódjukkal. Így a ruszinok folyamatosan benépesítették a falvakat és városokat. „*Ez a faj természetétől fogva barbár, vad és hitetlen, és [...] hajlamos a lopásra, hazug. Ezekkel a hibákkal annyira zsufolt, hogy felülmúlja az Egyiptomból származó legvacakabb és legkönnyelműbb embereket, kiket cigányoknak hívnak. A barbárság, hitetlenség és becsületlenség tölti el őket. S ha valahol van is közöttük becsületes, ami egy faluban ritkán található, annak oka inkább jogi büntetés, mint a jellem jósága [...] a legkiseb okból képes felgyújtani a keresztény házát, vagy teljes. Mihelyst bajt okozot máris a gazdájától egyik uradalomból másikba szökik, vagy a szomszédos Russziába menekül [Rusz – szerző]*”.

Mindemellet a ruszin vétségeiért esküdni fog, hogy ártatlan, és még két tanút is talál, kik hamisan ugyan úgy esküdznek, hogy ártatlan. A szegény keresztény hallgat, mert fél, hogy a ruszinok ki ne foszszák őt. A ruszinok olyannyira elszaporodtak, hogy az erdőkben és legelőkön nem férnek el, lassan elfoglalják a magyaroktól és szlovákoktól a jobb szántókat. „*Mikor egy letelepszik, valamelyik faluban megjelennek a többiek is, kik zavart keltenek ... viszályba kerülnek a kereszténye kel mindaddig, amíg rákényszerítik azokra, hogy máshová költözenek. Már régóta a keresztény templomokat erőszakkal lerombolják, helyükre fakápolnáikat emelik fel. A katolikustól elszakított pravoszláv hitet tisztelik. Papjaik ugyan olyan jellemmel és erkölccsel bírnak: kis*

pénzért híveiknek bűnböcsánatott és engedélyeket adnak. Házásokat házasságtörésért elválasztanak, és egy ezüstpénzért újból megesketik. A helyi földbirtokosok védelmezik a ruszin szóban és írásban is. A ruszinok nem fizetnek állam adót. A helyi hatalom terménytizedet szedd a gyümölcsösökből is. Papjaiknak tizedet fizetnek, amit senki sem hagyott jóvá. Viszont érseküknek tizedet nem fizetnek és ezzel hengegnek a keresztények előtt. Sok búzát, árpát és zabot nem vetnek, viszont sok jószágot tartanak: ökröt, tehenet, kécskét. A ruszinok legfőbb képen Magyarország felvidéki megyéiben élnek: Szepes, Sáros, Ung, Bereg, Zemplén, Ugocsa, Szabolcs, Újvár, Torna, Gömör; Szatmár megyékben, Balassa András báró, Pethő János, Homonnai grófok, Dobó István birtokain és a munkácsi királyi uradalomban és mások birtokain. Teljesen érthető okokból Máramaros nem került említésre a királyi biztosok jelentésében”.

Mit javasoltak a Szepesi Kamara királyi biztosai a ruszinok ügyében?

1) Válasszanak minden vármegyébe egy-két becsületes nemest, kik évente egyszer-kétszer bejárják a vidéket és megbüntetik „a bűnös keresztényeket és ruszinokat (*sceleratos tam christicolos, quam ruthenos*) azzal a büntetéssel, amit megszolgáltak. A kassai tábornok (főkapitány) büntetésétől és ítéletétől a ruszinok vagy megrettennek és törvénytisztelők lesznek, vagy visszatérnek a Kárpátok túloldalára, oda ahonnan jöttek.

2) Kötelezni a ruszin népet mindazon adók megfizetésére és a kötelezettségek teljesítésére, amelyeket a magyarok, németek, szlovákok fizetnek és teljesítenek, vagyis, hogy minden nemű termésből tizedet adjanak földesuruknak és érseküknek.

3) „Hogy továbbra is alapítsanak egyházközségeket a ruszinok és közülük keresztény lelkészeket nevezzenek ki, hogy a vallás egy legyen – katolikus, és a hit egységes keresztény”. A nagy szabadság miatt, amellyel a ruszinok éltek – jelentették ki aa kamarai tisztviselők – olyannyira erősek, gazdagok és hatalmasak lettek az államban, hogy veszélyessé váltak. „Mivel a ruszinok és skizmások, mint a rácok [szerbek – szerző.] a Tiszántúlon élnek, ebben a királyságban, élvezik az állam jóvedelmeit és kárt okoznak...”, és sokkal jobban élnek, mint a magyarajkú vagy szlovákajkú jobbágy.

4) „...egyszer és mindenkorra a pravoszlávok más keresztényekkel együtt viseljék a terheket az állam javára, mert a szerencse és védelem mindegyikük részére egyforma”.

Végül, az osztrák hatalom a ruszinokat – a magyarok és szlovákok példájára –, a földesúri uradalmakhoz kötötte. Ettől kezdve a szakadár ruszin vagy oláh vallási identitása a földbirtokos felekezeti hovatartozásától függött. Másképpen az augsburgi vallásbékétől (1555) a vestfáliai békéig nem is lehetett volna. A XVI–XVII. századi oklevelekben minden bizánci-szláv szertartású hívőt ezen a tájon ruszinok (lat. *Rutheni*) neveznek. Az akkori magyar ruszinok (kárpát-ruszinok) alatt az oklevelek inkább földrajzi és/vagy vallási (felekezeti), mint etnikai közösséget értettek. Ezzel kapcsolatban Laczkó Michael jezsuita atya így fogalmaz: „*Mikor a magyar ruszinokról úgy beszélünk, mint egységes népről, ez az egység inkább földrajzi és vallási, mint hogy etnikai*”.

Ebben a kontextusban történelmileg bizonyított tény, hogy a ruszinok a XVII. század elején (1604) nem kizárólagosan keleti szlávokból – vagyis etnikai ruszinokból –, álltak, hanem más etnikumok képviselőiből is, mint például oláh (román), rác (szerb), szláv (szlovák), de még szász (német). Az utóbbi alatt azon szepesi német parókiákat értjük – Szulin (ma Sulín, Eperjesi kerület), Hodermark (ma Ihl'any, Eperjesi kerület), Osztonya (ma Osturňa, Eperjesi kerület), Kojso (ma Kojšov, Kassai kerület), Helcmanóe (ma Helcmanovce, Kassai kerület), Lukó (ma Lukov, Eperjesi járás), Resó (ma Rešov, Eperjesi kerület), Malkov, Hacsava (ma Hačava, Kassai kerület) – amelyek hívei görög szertartásúak, ugyanakkor német nemzetiségűek voltak. M. Laczko szerint az írott források által emlegetett északkelet-magyarországi „rutének”, kettős rítusú bizánci-szláv szertartású keleti keresztények nem kizárólag a rutének (mint etnikum), hanem az oláhok (románok), rácok (szerbek), szlávok (szlovákok), sőt még németek is. Azonban, még ha ők a saját munkácsi püspökük fennhatósága alatt álltak is, a XVII. század folyamán két különböző államhoz tartoztak.

1606. június 23-án megkötött bécsi béke értelmében II. Rudolf magyar király elismerte Boeckai Istvánt, mint az erdélyi fejedelemség szuverén uralkodóját és átengedte neki Szatmár, Bereg és Ung felső-magyarországi vármegyéket, Mátyás főherceg jóváhagyásával pe-

dig Szabolcs vámegyét is megkapta. II. Mátyás 1608. évi törvényei számos más előjog és garancia mellett a nemességnek visszaadta a vallásszabadságot is.

A királyi magyar Felvidék vallási szerkezete kialakulásának logikus befejezése lett az 1610 márciusában Thurzó György nádor vezetése alatt zajló zsolnai (ma Žilina Szlovákia) zsinat, ahol tíz vármegye evangélikus gyülekezetei képviseltette magát. A tíz vármegye területén három kerületet (egyházmegyét): a trencsényit, liptói és árvaít, és három egyházi táblát – északi, központi, és nyugat-szlovák – hoztak létre. A zsolnai zsinaton az ágostai hitvallású evangélikusok végérvényesen elszakadtak a katolikus egyháztól.

Forgách Ferenc esztergomi érsek akkor látott hozzá a királyi országrész rekatolizációjához, amikor a régi királyság lakosságának 90 %-a, az összes főnemes, nemes és polgár a két protestáns hitet (lutheránust és kálvinistát) követte. A magyarországi ellenreformáció élharcosai az első Habsburg-ellenes mozgalom után (Bocskai István 1604–1606 felkelése) arra a következtetésre jutottak, hogy a templomokban a mágnásokhoz és nemesekhez címzet, élő népi nyelven elhangzott prédikáció az ágyúknál is erősebb fegyver lehet. Így a korábban csak a reformátusok fegyvere alkalmazott szó, a rekatolizált katolikusok fegyverévé is vált. 1608-tól a rekatolizálás folyamatához a „királyi” Magyarországon a jezsuiták is csatlakoztak. A kezdetekben a vallási konverziók a főurakat és nagyobb földbirtokosokat érintették. A régióban az első konvertiták Homonnai Drugeth György, Rákóczi Pál és Forgách Zsigmond lettek. A későbbiekben lettek katolikusokká a Wesselényi, Csáky, Andrassy, Zrínyi, Esterházy, Perényi és Thurzó családok képviselői. 1613-ben Homonnai Drugeth György homonnai birtokán jezsuita misszió jött létre. Az ellenreformáció kiemelkedő személyiségei között ott találjuk a protestáns családban született Pázmány Péter esztergomi érseket. Rómában Pázmány a később szentté avatott Bellarmin Róbert tanítványai közé tartozott. A megfelelő magyarországi képzés biztosítására 1635-ben Pázmány Péter Nagyszombaton egyetemet alapított (orvosi kar kivételével).

Ebben az időben a ruszin-szakadárok sorsa a protestáns erdélyi fejedelmek és katolikus Habsburg uralkodók véget nem érő háborúskodásának a függvényében alakult.

A Bethlen Gábor és II. Ferdinánd között zajló háború 1622. január 6-án a nikolsburgi békekötéssel ért véget. Ebben a király elismerte Bethlen Gábor fejedelmi címét és örök használatra átengedett neki hét felső-magyarországi vármegyét – Szabolcsot, Szatmárt, Ungot, Borsodot, Bereget, Abaújt és Zemplént.

1631. április 3-án II. Ferdinánd király Kassán elismerte I. Rákóczi Györgyöt Erdély fejedelmének. Az 1633-as eperjesi egyezmény értelmében Erdélyhez került a Felvidék stratégiaileg fontos vára, Munkács is. I. Rákóczi György nem elégedett meg ennyivel és 1644-ben hadserege elfoglalta a Felvidéket, bevette Kassát és betört Morvaországba. Az 1645. december 16-án megkötött linci béke lezárta a harmincéves háború ezen szakaszát: Rákóczi György visszaszerezte a hét felvidéki vármegyét, amelyek Bethlen halála után visszatértek a királyi országrészhez. Az 1647. évi országgyűlés elfogadta a linci béke feltételeit. A Bethlen Gábor által szerzett és I. Rákóczi György által megszilárdított nemzetközi tekintély bizonyítéka, hogy az utóbbi képviselőinek aláírása felkerült a harmincéves háború lezáró vesztfáliai békeszerződés irataira is.

A felekezetszerveződés körülményei között, mikor a tridenti zsinat (1545–1563) után a protestáns „*cuius regio eius religio*” elv a katolikus egyház kezében az ellenreformáció (rekatolizálás) fegyvere lett, a vallási konverziók és vallási prozelitizmus a felső-magyarországi vármegyék hivatalnokai, illetve az uradalmak birtokosai számára a mindennapi élet normájává válnak, a „*skizmata-rutén*” jobbágyok számára más választás nem volt, minthogy „*bűnös lelkiük megmentése*” érdekében önszántukból csatlakozzanak a katolikus egyházhoz.

Az úrbéri összeírások adatai alapján a tridenti zsinat és az ungvári unió (1545–1646) közötti időszakban a munkácsi püspökség plébániái és papjai helyzete a következő képet mutatta:

- a *bocskói uradalom* (Máramaros vármegye) 1565-re Körtvéyesig húzódott és Báthori György birtokában volt, Nagybecskón kívül négy falu – Luhi, Körösmező, Rahó és Karácsonyfalva tartoztak hozzá, egyikükben sem tesznek említést papról sem 1601, sem 1672-ben. 1622–1674 között Máramaros vármegye déli része nagyobb területét Homonnai

János uradalma foglalta el, hozzá tartozott a körtvélyesi kolostor is;

- *a huszti várhoz* (Máramaros vármegye) 1600-ban 7 falu tartozott: Busztyaháza, Száldobos, Iza, Dulfalva, Talabor, Runya és Rákó, csak kettőben említenek papot;
- *a munkácsi uradalom* (Bereg vármegye) 1528-tól az erdélyi fejedelemség része. 1625-ös évre 124 ruszin falu tartozott hozzá, 1645-től már 131. A papokról nincs információ;
- *a szentmiklósi uradalom* (Bereg vármegye) területén 1604-ban 24 falu volt, csak kilencben említenek a papot, éspedig: Kispáloson, Alsóvereckén, Hársfalván, Repedén, Felsővereckén, Zajgón, Szolván, Szentmiklóson, Munkácsváralján. 1645–1648-ban a szentmiklósi uradalom 12 falvában említenek papot: Szentmiklóson, Rápigyon, Szuszkóújfalun, Galamboson, Kisannán, Szolván, Kispáloson, Alsóvereckén, Latorcafőn, Felsővereckén;
- *a szerednyei uradalomban* (Ung vármegye) az 1603-as összeírás 11 falut nevez meg, ebből kilencnek volt papja: Dubrovka, Andrásovci / Andrásvágás, Horlyó, Orlyava, Linci / Unggesztenyés, Köblér, Závoda, Lehóc, Bacsava;
- *az ungvári uradalomban* (Ung vármegye) 1602-ben 74 falu tüntett fel az összeírás, és csak hatnak volt saját papja: Nagyturica, Turja Polena, Drugetháza, Csontos/Kosztrina, Felsőpasztély és Havasköz / Lyuta. Az 1631-es összeírás már bővebben tájékoztat. *Antalóci Hric krajnik* kerületében 12 falu volt, ebből kilencnek volt papja: Polenán, Poroskón, Paszikán, Rákón, Remetén, Nagyturicán, Kisturicán, Perecsenyén, Szemerekön. Viszont templomot csak nyolc faluban említenek; *Sztecik krajnik körzetében* 1631-ben 27 falu volt, ebből 14-ben az összeírás 16 papot említ meg: Viharoson, Lyután, Tihán, Fenyvesvölgyön, Patakófalun / Kissztuzsicán, Csontoson, Rosztokán, Kisbereznán, Nagybereznán, Szénástelken, Mircsán, Dubrinicson, Felsőpasztélyon, Kosztova Pasztélyon. Ugyanakkor kilenc faluban (a 27-ből) nem említenek templomot. Sztipán a magyaroknak és szlovákoknak közös papjuk van.

- *a nevickei uradalomban*, amely Drugethek birtokában volt, 1549-ben a nevickei és ungvári várakon (*castrum*) kívül 45 ruszin települést nevez meg az összeírás, 1451-re már csak 25 marad, viszont 1451–1549 között újabb 20 keletkezik. 1625-re már 95 ruszin falu van az uradalomban. Papjaikról nem esik említés;
- *a homonnai uradalomban* (Zemplén vármegye), amely szintén a Drugetek birtokában volt 1612-ben 5 krajnában (körzetben) 128 falut nevez meg az összeírás: *Hric Haly és Avgusztin Tugya krajnájában* 39 faluból, 5 ruszin (Kriva, Zukov, Roszkoc, Repejo, Ilyka); a *Sztefán Kelemen és Andrej Krivocina krajnájában* 13 szlovák falu volt; a *Sztefán Mordaján krajnájában* 9 szlovák falu volt; a *Hric Csebinje és Andrej Zajáckov krajnájában* mind a 18 falu ruszin (Felsőcsebinye, Alsőcsebinye, Krasznobrod, Rokitovec, Csertizs, Borov, Gabura, Nyágó, Palota, Kaleno, Vdrany, Mezőlaborc, Cabalovci, Rokito, Zbojna, Virava, Olysinko, Világ); a *Bankó Benedek krajnájában* 47 ruszin falut jegyzett fel az összeírás.

Ennek megfelelően, a homonnai uradalom 126 (128) falujából 62 szlovák, 66 ruszin volt. 1612-ben csak 7 faluban említenek papot, 1623-ban 97 falu volt, később már 102.

A homonnai uradalmat később felosztották: ruszin részre (három körzettel) és szlovák részre (két körzettel). Az első ruszin körzetben 21 falu volt (többek között Csertizs, Krasznobrod, Laborcköz), a másodikban 24 (köztük Topolyá, Priszlop, Lodomir), a harmadik körzetben hat falu került. Az egyik szlovák körzetben 20, a másikban 22 falu volt, nem kizárólag szlovák lakossággal, 6 ruszin falu is ide került. Így a homonnai uradalomban 65 ruszin és 37 szlovák (összesen 102) falu volt; 1622-ben a homonnai uradalom mezőlaborci körzetében Zajáckó Andrij krajniksága 12 falujában 13 papot említ az összeírás; a Bankó Ftoma ruszin krajnik *szinnai körzetében* 1622-ben a 10 faluból 9-ben volt pap; Belenszkij Mihály ruszin krajnik *ulicsi körzetében* 1622. évben 6 falunak hat papja volt. Összesen a homonnai uradalomban 1622-ben 30-32 ortodox pap lehetett;

Homonnától nyugatra és délre volt még három uradalom – az izbugyai, a csicsvai és varannói. Mindháromban voltak ruszin falvak, viszony a XVII. század folyamán 2-3 papnál több nem volt. Az *izbugyai krajnához* 1560-ban 15 ruszin falu tartozott, egyikben sem említenek papot. A *csicsvai és varannói uradalmakban* 1560-ban ruszinként említenek 11 falut, az utolsó háromnak volt saját papja.

Sáros vármegye ruszin falvai két uradalom – a makovicai (Zborói, ma Bártfa és Szvidnik környékre) és sztropkói – között oszlottak meg. A *makovicai uradalmat* Rákóczi Zsigmond 80 ezer aranyért szerezte meg és egészen 1711-ig a család bírta örökjogon. 1618-ban itt 96 falut számlált az összeírás, amelyekből csak 6 volt szlovák, a többi mind ruszin lakosságú. 1618-ban Rákóczi Zsigmond fiai György, Zsigmond és Pál felosztották a makovicai uradalmat: mindegyik részre egyenlően 27 falu esett. Rákóczi Pál 1624. december 30-án kelt leveléből tudjuk, hogy csak 10 falunak volt papja. Hasonló helyzet volt a másik két Rákóczi fivér uradalmi részén is. A *sztropkói uradalomban* 1554-ben 24, 1557-ben 28 ruszin falut számláltak, egyikben sem említenek papot. 1569-ben 47 ruszin falut számláltak, a század végére (1596) hárommal nőtt a számuk (50);

A Szepességben négy ruszin falut ismerünk ebből az időből: Jakubany, Podproč, Porač, Kamienka. A *murányi uradalomban* (Gömör vármegye) 1573-ban 6-7 ruszin falu volt (köztük Šumiac, Telgárt), papjuk nem volt.

Megállapíthatjuk, hogy az 1545–1646. között készített urbáriumok csupán hozzávetőleges képet adnak ruszin skizmatikus népesség etnokonfesszionális helyzetéről az ungvári unió előtti korból: 1) a ruszinok 8 vármegyében (Ugocsa vármegyéről nincsenek adataink) és 15 uradalomban éltek; 2) 581 ruszin falut ismerünk, papja csak 104-nek volt.

A bécsi (1606), nikolsburgi (1622), kassai (1631), eperjesi (1633) és linci (1645) szerződések nagyban befolyásolták a munkácsi püspökség ruszin népessége vallási-etnikai életét. A munkácsi Szent Miklós kolostor egyházának területe ez időben a katolikus Habsburg „királyi” Magyarország és kálvinista Erdélyi fejedelemség között oszlott meg. Munkács és a püspökség délkeleti része (Bereg, Ugocsa, Szatmár,

Borsod, Máramaros vármegyék) az Erdélyi fejedelemséghez tartoztak, Ungvár és a püspökség északkeleti része (Ung, Zemplén, Sáros, Szepes, Abaúj, Torna, Gömör, Szabolcs vármegyék) a katolikus Habsburgok magyar királyságához.

A keleti szertartású ortodox népesség – szerbek, románok vagy ruszinok – legnagyobb problémája az volt, hogy a XVII. századba úgy léptek be, hogy nem volt saját hagyományos egyházi szervezetük. A felekezetszerveződés korában az ilyen „másfelekezetűség”-nek drámai következmények lettek. Az egyházi tisztségek megszerzése gyakran a földesúr jóakarától függött: példaként említhetjük a Rákócziak és a munkácsi püspöki tisztség betöltésnek kérdését. Ennek következményeként a „ruszok”/oroszkok (ruszinok), oláhok (románok), tótok (szlovákok) és rácok (szerbek)” – akikre 1604-ben kiterjedt a kálvinista Erdélyi fejedelemtől függő Szergiusz oláh származású munkácsi püspök fennhatósága –, protestáns vagy katolikus vallásváltásnak lettek kitéve.

A török hódoltságnak köszönhetően a magyar katolikus egyház püspöki központjai területileg közelebb kerültek a ruszinok laktak vidékéhez. Így az esztergomi érsek székhelye Esztergomból Nagyszombatra kerül, az egri püspök pedig Egerből előbb Jászóra, majd Kassára költözött. A másik körülmény – ami a rekatolizálás jóval nagyobb sikerével kecsegtetett a ruszinok körében, mint korábban a reformáció térhódítása – a jezsuiták missziós tevékenységében keresendő. Az 1608. évi törvény ellenére, amely megtiltotta a jezsuiták jelenlétét „királyi” Magyarország területén, a Jézus Társaságnak kollégiumai és rendházaik voltak Nagyszombaton, Kassán és Homonnán. A konvertita katolikus mágnások birtokain élő ortodox lakosság már a XVII. század elejétől kezdve érezhette a katolikus és az ortodox egyház únióra való törekvését. A gyakorlatban az egyesülés a helyi katolikus főpapság és a mágnásoktól függő pravoszláv papság között történt meg.

Az első magyar unió 1611 novemberében jött létre Rómában Vratányá Szimeon szerb pravoszláv püspök révén, akinek a székhelye a hegyvidéki Žumberak Marche-i (Horvátország) Szent Mihály kolostora volt. Ő lett a Horvátországban, Szlavóniában, Magyarországon és Krajnán élő szerbek első uniós (egyesült) püspöke. Attól az

időtől Marche az uniátus szerbek és oláhok központjává vált. A második magyar unió létrehozásának a kísérletét már a Felvidéken látjuk. A kálvinizmusból a katolicizmusba visszatért Drugeth család-fők Ung és Zemplén vármegyék főispáni tisztségeit viselték, ők voltak a homonnai, nevickei és ungvári uradalmak egyedüli birtokosai. Az általuk Homonnára meghívott jezsuitákkal még a XVII. század elején elkezdtek alkalmazni a kálvinisták intellektuális/szellemi tálmányát a szakadár-ruszinok katolikus egyházhoz való „átcsabítására”. Erre a pillanatra azok vallás-egyházi helyzetükről csak anynyi volt ismeretes, hogy a „ruszinoknak (oroszkoknak), oláhoknak (románoknak), tótoknak (szlovákoknak) és rácoknak (szerbeknek)” volt néhány kolostoruk, néhány tucat papjuk és saját püspökük, aki Munkácson tartózkodott, a püspök működése az erdélyi fejedelem jóindulatától függött.

A tridentum utáni egyházpolitikai elképzelését a ruszinok irányába elsőként Homonnai Drugeth (III.) György alkalmazta, akinek katolikus hitre való áttérése után megkezdődött a homonnai uradalom protestáns alattvalóinak rekatolizálása. Ebből kiindulva arra a gondolatra jutott, hogy az 1595–1596-ban a lengyelországi ruszinok breszti uniójánál kipróbált utat a saját ruszin alattvalói megtérítésénél alkalmazza. A ruszinok Rómával való egyesülésének kérdésével Krupeckij Athanászius przemysl-i püspökhöz fordult, aki 1614-ben a Zemplén vármegyei Krasznibrodi ruszin bazilita szerzetesek kolostora felszentelésekor kísérelte meg az unió kihirdetését. Az unió kikiáltásának sikertelen próbálkozása majdnem a püspök életébe került, a teológiai finomságokban járatlan feldühödött ruszinok haragjától csupán Drugeth György fegyveres kísérete megmentette meg.

Magyarország északkeleti határvidékén a felekezetszervezős korában (a vallási-etnikai konverziók kontextusában) került sor a munkácsi püspök területi joghatósága formálódására is. Mint korábban megjegyeztük, az oláh származású Szergiusz ruszin püspök (*«Sergium eppum Rutenorum»* 1601) jogköre 1604-ben „ruszinokra, oláhokra, tótokra és rácokra” terjedt ki. Petronius püspök (1623) és Gregorovich Ioan püspök (1630) jogköre hat vármegyét – Bereg, Ung, Szabolcs, Zemplén, Máramaros és Sáros – érintett.

Petroniusnak nem volt meggyőző uniós nézetei, utódja, Gregorovich püspök személyesen ismerte Jozsif Rutzkijt (1628), a kijevei uniós metropolitát. 1633-ban Taraszovics Vaszilt szentelték fel a munkácsi és máramarosi kerületek püspökévé. Jogkörét 1635-ben nyolc vármegyére (Bereg, Ung, Szabolcs, Ugocsa, Szatmár, Máramaros, Zemplén, Sáros) terjesztette ki. Lippay György egri püspöknek a Szent-székhez címzett 1641. szeptember 12-én kelt leveléből tudjuk, hogy a katolikus egyházzal való egyesülésre készen áll az magyarországi ruszin, akik 70 ezren vannak.

A rigómezei csata után (1448) a XV. század végéig a benyomuló törökök elől 150 ezer szerb menekült Magyarországra. Egy részük elérte a Tisza-völgyben és Szabolcs vármegyében telepedett le. Központjuk Dorog mezőváros lett, hol 1572-ben 70 családból 48 szerb etnikumú volt. A szerbek másik csoportja a Duna mentén telepedett le, elérték Komáromot, Gyórt. Szerbek kis csoportja Ungváron is megtelepedett: saját ortodox parókiájuk/gyülekezetük és templomuk is volt. 1638. április 12-én Taraszovics munkácsi püspök a Nyíregyháza melletti Királyteleken a szatmári egyházmegye lelkészeinek zsinatán a szerb Ioan Radivoj Marinics hajdúdorogi presbitert kinevezte a tiszántúli Szabolcs vármegye az unióra hajló szerb hívői püspöki vikáriusává (főesperesnek). Ebben az időszakban Taraszovics „*ruszin pátriárka*” („*patriarcha Ruthenorum*” – így nevezte Taraszovicsot az egri püspök a Rómába írott leveleiben – szerző) joghatósága Ung, Zemplén, Sáros, Szepes, Abaúj, Szabolcs, Borsod, Gömör vármegyékre terjedt ki. A Galíciából (vagy a Dnyeper-mentéről) származó Tarszovics Vaszil – bár Laczkó finom definíciója szerint „a kárpátuszinok uniója főhöse lett” és 1648-ben utódának nevezte ki Partenij Pétert – teljesen még sem lett katolikussá, 1651-ben skizmatikusként hunyt el.

„Cuis regio iuis religio”: vallás-etnikai konverziók az ungvári uniós hagyomány görög katolikusai körében a felekezetszerveződés korában (1646–1781)

A „skizmatikus”-ruszinok konfesszionalizálás folyamatában áttörésnek tekinthető az az esemény, amely a harmincés háború befejezése előtt történt, s amelyet a történelemtudomány úgy örökített meg, mint az 1646. évi ungvári unió. Ettől az uniós hagyománytól eredezteti magát közel 1,1 millió mai keleti szertartású katolikus, akik Közép-Kélet Európa hét országában (Ukrajna, Magyarország, Szlovákia, Románia, Szerbia, Horvátország, Csehország) és két tengerentúli országban (USA és Kanada) élnek. 1646. április 24-én a Drugethek ungvári várának templomában a Zemplén és Ung vármegyei Drugeth-birtokok 63 ruszin lelkésze két bazilita missziós szerzetes vezetésével (Parthen Péter Szabolcs vármegyei szerb és Koszovockij (Koszovics) Gavril ruszin a lengyelországi Galíciából) egységre léptek a római katolikus anyaszentegyházzal. Az unió kezdeményezője Jakusich Anna, Homonnai Drugeth János országbíró özvegye volt. A ruszin lelkészek testvére, Jakusich György egri püspök kezébe tették le a katolikus hitvallást.

1648 májusában a nagyszombati katolikus zsinaton az unitus lelkészek ugyanazon jogokat kaptak, mint a római katolikusok. Az újonnan alapított uniátus egyházhoz folyamatosan csatlakozott a Felvidék (Ung, Sáros, Zepmlén, Abaúj, Torna, Gömör vármegyék) ruszin lakossága. Nem csatlakoztak ugyanakkor az erdélyi fejedelemség fennhatósága alatt lévő Máramaros, Szatmár, Szabolcs vármegyék és Rákóczi György munkácsi uradalmának népessége.

Egy ideig az unió kizárólag a munkácsi püspökség északnyugati részén élő ruszin, szlovák és magyar lakosság között terjedt, a három az un. „krajnán” (körzetekben): ungvári, homonnai, makovicai (Ung, Zemplén, Sáros és Szepes vármegyék része). A két első krajna a Drugethek-birtok részét képezte, a harmadik – a katolikus Rákóczi László sárosi főispán tulajdonában volt. A munkácsi püspökség másik része (itt, az erdélyi fejedelem fennhatósága alatt (Bereg, Ugocsa, Máramaros és Szatmár vármegyékben) úgyszintén jelentős számban éltek ruszinok és oláhok) a protestáns Rákóczi György hatalmas birtokát képezte. Mivel Ung vármegye kisebbik része az Ung folyó jobb partján fekszik, bátran állíthatjuk, hogy az ungvári unió azon területekre terjedhetett ki, amelyek ma Kelet-Szlovákiához (Eperjesi körzet) tartoznak. A Lippay György egri püspök által 1652. július 19-én Rómába küldött ellentmondásos tájékoztatóból az derül ki, hogy a kettészakadt munkácsi püspökség 650 papjából 400 az ő jogköre alá tartozik, közülük 370-en Parthen Péter uniós püspököt támogatják (ismerik el), 30-an a Rákóczi György által kinevezett Zékány Ionikij munkácsi skizmatikus püspök alatt maradtak (az 1651-ben elhunyt Taraszovics Vaszil konvertita püspök utóda).

1652. január 15-én az ungvári unió feltételeit – a görög szertartás megőrzése, a szabad püspökválasztás joga, az egyenlő egyházi szabadságok – a hat főesperes (ladomiri, makovicai, hostovicai, homonnai, szerednyei, ungi és sztropkói) aláírásával megerősítve megküldték Rómába. Lippay György a Szentszékhez írt jelentésében (1652. július 19.) az közölte, hogy a 70 mérföld szélességű sávban a Kárpátok mentén Trencsénytől Husztig és Máramarosig 300 ezer ruszin élt, közülük 200 ezren csatlakoztak az unióhoz. Lelki gondozásukért 600 pap felel. Közülük 150-en a Rákócziak munkácsi uradalmában, 170 – a Drugethek homonnai uradalmában, 30 – Rákóczi-uradalomban, 77 – a katolikus

Rákóczi László (az erdélyi fejedelem unokája), 37 – Szerednyén, 35 – Varannón, 30 – Pethón. A IV. lateráni zsinat 9. Alkotmánya (1215) értelmében valamennyien az egri latin szertartású püspökség területén éltek. Mindemellett a Tiszántúlon – részben az egri, részben a nagyváradai püspökség területén – 24 pap szolgált, a Szepességbe, az esztegomi érsekség területén pedig 45 unitus pap. Ezek a ruszinok eddig szkizmatikus görög szertartásúak voltak, akikkel senki sem foglalkozott és senki sem védelmezte érdekeiket. Az unióval több, mint 200 ezer lélek csatlakozott az egyházhoz, viszont 100-nál több pap visszalépett és a szakadár püspökhöz csatlakozott. 1655. június 8-án VII. Sándor pápa jóváhagyta „*a katolikus Szent Bazil rend szerzetesét szerb Parthen Petrovics Pétert a ruszinok püspökének Munkácsi székhellyel*”. Arra a pillanatra a munkácsi püspökség joghatósága 5 vármegyére (Szepes, Sáros, Zemplén, Ung és Szabolcs) terjedt ki. A felgyorsuló folyamatok révén az uniátus püspök joghatósága alá egyre több pap került: 1646-ban 63, 1650-ben 100, 1652-ben közel 200, 1654-ben közel 400, 1661-ben közel 500 a 650-ből. 1651-től kezdve Parthen joghatósága Szepes, Torna és Gömör vármegyék ruszin lakosságára is kiterjed. A Munkácsra való költözése előtt (1664) a püspökség 769 papja közül 313-an voltak egyesültek, akik hat főesperesség 276 gyülekezetnél szolgáltak.

Elmondhatjuk, hogy 1646 után Felső-Magyarország multikulturális közegében a középkori „*Schizmatici*”- „*Rutheni*” fogalompáros a felekezetvesztés és etnizálás összetett folyamatán ment keresztül. Innentől kezdve az unitus (keleti katolikus) alatt egy különálló ruszin etnikumot kell érteni, a ruszin alatt pedig – egy önálló unitus (görög katolikus) identitást. A felvidéki „*Rutneni*” a továbbiakban már nem „*Schizmatici*”, azaz nem szakadárok. A munkácsi püspökség 10 vármegyére kiterjedő területén élő ungvári uniós hagyomány (unitus/keleti katolikus/görögkatolikus) hivei beléptek a felekezetszerveződés korszakába, a köreikben zajló felekezeti-etnikai változások pedig – a valósi kizárólagosság fázisába.

A soron következő török támadás hátterében 1658-ban a magyar nemzeti országgyűlés a nemzeti biztonság megerősítésének érdekében a felekezeti egyszínűség megteremtésére szólította fel a rendeket. Az újjáéledt ellenreformációs kampány „nemzeti ügyé” vált már amiatt is, hogy a főurak, akik részt vettek az egyházak, kolostorok, iskolák,

nyomdák és az elmenekült nemesek magánvagyonának soron következő felosztásában, figyelembe vették az idegen/más országbeli jezsuiták nem kívánatos visszatérésének lehetőségét. Ennek köszönhetően Bécs minimális beavatkozásával 1660-ra a katolicizmus visszaállította régi státuszát a Habsburgok uralta Magyar Királyságában. 1660-ban Kassán jezsuita akadémiát alapítottak – ezzel gyakorlatilag lezárult a jezsuita oktatási rendszer felállítása a Felvidéken. A rekatolizálás kézzel fogható sikerekei a XVII. század végére következőek voltak: 9 kollégium (köztük az 1645–1646-ban Ungvárra költözött homonnai), 13 rendház, 18 missziós központ.

Az Oszmán Birodalom utolsó „felemelkedése” keretében indított hadjáratok során a törökök elérték Észak-Magyarország határait: 1660-ban elfoglalták Nagyváradot, ezáltal döntő befolyást gyakoroltak Szabolcsot és Szatmárt felső-magyarországi vármegyék területére is. Ekkor a folytonos hadviseléstől és háborúktól kimerült Erdélyi Fejedelemség népessége közel 100 ezer fő lehetett, ami a korábbi lakosság alig 14 % lehetett. Eközben az ungvári unió kiterjedt a Rákócziak munkácsi-beregszentmiklósi uradalmának a területére is. II. Rákóczi György erdélyi fejedelem rekatolizáló özvegye, Báthori Zsófia 1662–1663-ban gyóntatója, Millej Stefán jezsuita szerzetes közvetítésével óvatlanságából majdnem „átengedte” a munkácsi püspökséget Kolenda Gavriil kijevi unitus metropolita joghatósága alá. Ugyanakkor, amíg a Szusa Jákob holmi püspök 1661-ben a munkácsi püspökségnek a kijevi metropolita joghatóságába vonásáról szóló zsiroveci zsinat (1663) döntését próbálta Rómában elismertetni, a fejedelemszszony megengedte az akkor már 70 éves Párthen Péternek, hogy visszatérjen a munkácsi püspökök ősi székhelyére – a csernekhegyi kolostorba. Ezzel a döntéssel az ungvári unió 1664–1665-ben Bereg vármegyére és Munkács városára is kiterjedt. Párthen Péter halála után (1665) – a görög származású de Camillis János József apostoli vikáriussá való kinevezéséig (1689) az ungvári unió legyőzte a skizma kísértését, illetve ellenállt az erdélyi fejedelem, az egri katolikus püspök és kijevi uniós metropolita közti joghatósági megpróbáltatásoknak.

1672 nyarán Magyarországon kirobbant a Habsburg-ellenes kuruc felkelés. A felkelők elfoglalták Zemplén és Borsod vármegyéket, Kassa alá vonultak, ostrom alá vették Eperjest, Bártfát, Kisszebent, Kés-

márkot. „Válaszul” I. Lipót császár elindította az erőszakos katolizálást a Királyi Magyarországon. Egy év leforgása alatt Szelepcsényi György esztergomi érsek 60 ezer protestánst térített katolikus hitre, Bársonyi György nyitrai püspök 7 600-at, a jezsuiták 20 000-t. A Habsburg-ellenes mozgalmat kihasználva gróf Thököly Imre az 1670-as években Magyarország központi területén oszmán protektorátus alatt létrehozta a tiszavirág életű kuruc államát – a Felső-Magyarországi Fejedelemséget. Thököly kuruc „királysága” 20 vármegye területét foglalta magába, majdnem az összes felvidéki és alsó-magyarországi vármegyét egészen a Garam folyóig.

1673-ban a zsumberki Pavol Zorchich, a szerbek és horvátok Marcha-i egyesült püspöke missziós tevékenységének következtében a Szabolcs vármegyei Komáromban csatlakoztak az első uniós munkácsi püspök honfitársai a magyar szerb-uszkok. Báthori Zsófia katolizálása után (1661) Szabolcs vármegye szerbjei is egyesült katolikusok lettek, a ruszinokkal asszimilálódtak, majd velük együtt beolvadtak a magyarokba. Erre az etno-felekezeti „keverékre” jött létre később Hajdúdorog központtal a magyar görög katolikus vikariátus (1873), majd 1912-ben az önálló magyar görögkatolikus püspökség.

Az 1683-ban Kassán tartott országgyűlésen 20 vármegye nemessége elismerte Thököly Imrét, mint „*Felső-Magyarország fejedelmét és urát*”. A török hadak Bécs alatti veresége után (1683. szeptember 12.) a „kuruc fejedelem” szerencse csillaga hanyatlani kezdett és egy évvel később (1684 szeptemberében) csúfos vereséget szenvedett Eperjesnél. Thököly elvesztette Eperest, Kassát, Tokajt, Ungvárt. Egyedül Munkács áll fenn, amelyet felesége, Zrínyi Ilona védett hősiessé 1688 januárjáig.

Felső-Magyarország visszaszerzett vagy elfoglalt területein a Habsburgok egy politikai irányítási rendszert alakítottak ki. Az Caraffa tábornok vezérlete alatt működő 1687-es eperjesi véisztörvényszék a Sáros, Szepes, Abaúj, Nógrád, Gömör, Hont, Zemplén, Zólyom, Turóc vármegyék protestánsai felett hozott ítéletekkel kezdte meg a működését. Az ugyanazon évben Pozsonyban ülésező országgyűlés, volt az utolsó rendi országgyűlés, amelyen a magyar nemesség jóváhagyta a Habsburgok örökös jogát Szent István koronájára és lemondott az *1222-es Aranybulla* által szavatolt ellenállási záradékról. Ami Erdélyt

illeti, annak helyzetéről, illetve berendezkedéséről az 1691-es *Diploma Leopoldina* intézkedett. A császári irat a rendi autonómia helyett kormányzót jelölt ki, a négy bevett vallást szembeállította az állami katolicizmussal.

1689. november 5-én VIII. Sándor pápa a görög de Camillist János Józsefet kinevezte „*sebastei, munkácsi, máramarosi, krasznobrodi, szepesi, komáromi és stb. püspöknek, a magyarországi görög szertartású ruszinok Apostoli vikáriusának*”. De Camillis Diáriumából kiderül, hogy joghatósága azokra az északkelet-magyarországi vármegyékre terjedt ki, amelyekben görög szertartású ruszinok éltek és saját templomaik voltak. Ezek: Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Borsod, Gömör, Heves, Szolnok, Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs, Máramaros és Bihar. 1690. április 20-tól 1694. október 3-ig de Camillis 12 (vagy 14) helyi zsinatot tartott, ezek alkalmával az unióra tért közel 370 ruszin és oláh Szatmár, Hajdú és Bihar vármegyei pap. Joghatósága legnagyobb kiterjedése idején – Máramaros kivételével – 15 északkelet-magyarországi vármegye (ruszin, oláh, görög és rác (szerb) híveire terjedt ki.

1690-es évekre Magyarország közel 150 évnyi széttagoltság után a Habsburgok fennhatósága alatt egy államban egyesült. 1697 nyarán elfojtották az utolsó (hegyaljai) – Zemplén, Ung és Bereg vármegyékre kiterjedő – Habsburg-ellenes felkelést is. 1699. január 26-én a Szent Szövetség és a Török Porta között megkötött karlócai békeszerződés értelmében Magyarország majdnem teljes területe (a Temesköz és Szerémség kivételével) Habsburg fennhatóság alá került. Ez a társadalmi-politikai felosztás kisebb módosítással 1867-ig létezett.

Az utolsó, II. Rákóczi Ferenc vezette nagy Habsburg-ellenes felkelés (1703–1711) lényegesen megváltoztatta a Felvidék vallás-etnikai arculatát. A felkelés kezdben Bereg, Ung, Ugocsa, Szatmár vármegyékre, illetve a máramarosi kornavárosok vidékére terjedt is. A felkelés során a ruszinok a „leghűségeseb nép” („*gens fidelissima*”) címet kapta meg a fejedelemtől. Ugyanakkor a tömeges pusztítások és új betelepítések következtében jelentős változásokra került sor a régió etnikai összetételében. Az első jelentősebb csoportként a szászok (németek, svábok) költöztek be, akik főleg a délnémet katolikus fejedelemségekből származtak. 1712-ben Svábsországból és Svájból összesen 14 ezer bevándorló érkezett. A betelepülők másik csoportját a szlová-

kok alkották, akik Békés, Szabolcs, Bihar és Arad vármegyék területére, az Alföldre költöztek. De nem szabad megfeledkeznünk meg a ruszinokról, akik a XVIII. század közepén kisebb csoportokban a Tisza és a Duna alsó folyása mentén telepedtek le tömegesen.

Mivel a munkácsi unitus püspökség nagyobb része 1711-ig a II. Rákóczi Ferenc államának felügyelete alatt állt, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Heves vármegyék lelkészeinek és templomainak jelentős része ismét a „*skizmára*” tért át. Ezt azokból az 1712-es adatokból láthatjuk, amely során a munkácsi püspökség területét latin mintára esperességekre és templomokra osztották fel. Ezek: szepesi 11–12; sárosi 30; makovicai (Zboró mellett) közel 30; makovicai (Rovna mellett) 30; sztrópkói közel 60; homonnai közel 60; sátorlajaujhelyi (Dél-Zemplénben) közel 60; ungvári (a főesperes szkizmatikus) 60; munkácsi közel 130 (mindegyik szakadár); nagyszőlősi 24 (mindegyik szakadár); hevesi 40 (mindegyik szakadár); nagybányai (Máramarosban) 100 (mindegyik szakadár); kallói (Szabolcsban) 60; 14) váradi közel 50 és szikszói (Abaújban) 12 templommal. Az iratból az is kiderül, hogy a XVIII. század elején a munkácsi püspökségben (ahol 1735-ig két püspök működött) 769 templom (egyházközség) van, ebből csak 353 „unitus”/egyesült (*graeci rutus uniti*), 416 pedig „nem egyesült” (*graeci ritus non uniti/schizmatici*).

A korábban az Erdélyi fejedelemséghez tartozó Máramaros vármegye ruszin és oláh lakossága csak 1721-ben lépett unióra a munkácsi püspökkel. Az 1713-as máramarosszigeti uniót 1733-ben iktatták be. 1723-ban a munkácsi püspökségen belül létrehozták a máramarosi vikariátust. Az unió sikere akkor vált nyilvánvalóvá, amikor 1732-ben Máramaros és Arad vármegyék hivatalosan is Magyar Királyság kötelekébe kerültek.

Az etno-felekezeti helyzet változását Ugocsa vármegye példáján próbáljuk bemutatni a Rákóczi-szabadságharcot követő időszakban. Ugocsa vármegye politikai „hovatartozása” jóval gyakrabban változott, mint szomszédaié. Paulo Danku jelenkori román történész mindössze hat stabil ruszinok lakta ugocsai és három szatmári községet nevez meg. Valamennyi a Perényi család birtokain fekszik. 1715-ben az Ugocsa vármegye területén élő családok közül 775-t magyarként, 206-t szláv-ruszinoként, 1-t szerb-horvátként tartottak nyilván. 1720-ban már

577 magyar családról van tudomásunk, illetve mindössze 161 szláv-ruszinról és 1 szerb-horvátról. Másszóval a népeség 78,08 % magyar, 21,79 % – ruszin és 0,13 % pedig szerb-horvát volt. Ezzel ellenkező képet figyelhetünk meg három évtizeddel később, a vármegye területének teljes betelepítését követően. Az 1748. július 7–10-én Ugocsa vármegyében elvégzett összeírás szerint a 72 község (63 Ugocsaához tartozott, 7 Szatmár vármegyéhez, 3 pedig Bereg vármegyéhez) etnofelekezeti helyzete jelentősen megváltozott: 21 falu ruszin, 10 magyar, 9 román, 15 ruszin-magyar (ruszin többségű), 9 pedig magyar-ruszin (magyar többségű). Együtt 4 289 ruszint (50,22 %), 2 949 magyart (34,53 %) és 1 148 románt (13,86 %) jegyzett a népszámlálás. Felekezeti hovatartozás szerint: 5 470 görög katolikusok (64,08 %), 2 478 kálvinista reformátusok (29,01 %), 471 római katolikusok (5,51 %).

1747-re a Munkács központú apostoli kormányzóság tíz vármegye (Sáros, Zemplén, Abaúj, Borsod, Szabolcs, Szatmár, Máramaros, Ugocsa és Ung) területét foglalt magába, ahol a ruszinok 804 községben éltek, 839 templomuk és 675 lelkészük volt. 1751-ből fenmaradt Olsavszkij Mihály Mánuel tudósítása, aki a püspökség canonica visitatioja után a Szentszékhez írt levelében arról tudósít, hogy püspökség területén a görög szertartású hívek között nem maradt egyetlen nem katolikus sem.

Ugyanakkor továbbra is megoldatlan maradt a munkácsi püspökség és püspökei kánonjogi státuszának kérdése. Az egri latin püspök és esztergomi érsek több alkalommal is szemrehányást tett a munkácsi vladikáknak a munkácsi püspökség 1458-ból, vagy 1491-ből származó alapító okirat, illetve ez az 1646-os ungvári unió megkötését bizonyító irat hiánya miatt. A magyar főpapság az IV. Lateráni zsinat (1215) 9. Alkotmányára hivatkozva az 1646-ban egyesült, Munkács központú keleti keresztények lakta területet saját törvényes/kánoni területeinek vélték, a görög unitus egyházfőre pedig kizárólag, mint rituális helynökükre (vikáriusukra) tekintettek. Így volt még akkor is, amikor a római Szentszék 1689-től apostoli vikáriusokat nevezett ki ezekre a területekre. 1692-ben I. Lipót, 1720-ban VI. Károly, 1741-ben pedig Mária Terézia, mint Magyarország apostoli királyai oklevelekkel (*Diploma*) kiterjesztették a latin klérus jogait a munkácsi (ruszin) és fogarasi (román) püspökség unitus lelkészére is. Ugyanakkor ez alapján

nem változtatott a katolikus vallásra váltott ruszin és román papok szociális/vallási helyzetén.

Az egri püspöknek való nyílt adminisztratív alávetettség Bizánczi Gregorij Genadi (George Gennadius Bizanczy) valdikától vette kezdetét (1716). 1726. március 11-én Erdődy Gábor egri püspök elfogadta és megerősítette a XIII. Benedek pápa által jóváhagyott (1724. július 19.) kijevei uniós metropólia zámosztjai zsinatjának (1720. szeptember 17) határozatát. Kánonjogi tekintetből az északkelet-magyarországi unitusokhoz semmi köze sem volt a zámosztjai zsinat határozatainak, az egri püspök nyomására azonban kötelező kánon lett a munkácsi püspökség nagyobb része latinizálásához. 1726–1727-es között azt elfogadta kilenc esperesség: az újhelyi, homonnai, sztropkói, varannói, makovicai, zamaguri, sárosi, ungi, ugocsi és verhovinai.

A munkácsi püspökség kánoni helyzetéért folytatott küzdelemben Ádám Frantisek Kollár jezsuita szerzetes 1749-ben írta meg a „*Humillium promemoria de ortu, progressu et in Hungaria incolatugentis Ruthenicae*” (Emlékeztetés a magyarországi ruszinok származásáról, fejlődéséről és életéről) című munkáját. A császári udvarhoz a munkácsi püspök nevében küldött *Memoriálé*-ban Mária Terézia udvari könyvtárosa az egri latin püspökökkel szemben a munkácsi püspökség védelmére kelt és azt állította, hogy: 1) a ruszinok és a munkácsi püspökség a Tisza-Duna közben a magyarok érkezése előtt léteztek (896), 2) a kereszténységet Cirilltól és Methódtól kapták 860–880-as években, 3) a független ruszin fejedelemség már a XI. század elején létezett, 4) a munkácsi kolostort 1360-ban Koriatovics Teodor podólia herceg alapította. Az öt következő szerzők többnyire csak megismételik a Kollár által megfogalmazott kárpát-ruszinok „*alapítói mítosz*”-át amely a „ál-Teodori adomány”-ra támaszkodik. Kollár „Homiliáját” 1924-ben Hadzsega Vaszil püspöki történetíró „*a Munkácsi görögkatolikus püspökség története első kísérletének*” nevezte.

A XVIII. század közepén került sor a munkácsi püspökség híveinek (Rutheni vere uniti – Rutheni graeci ritui uniti) a dél-magyarországi Bács-Bodrog vármegyében való költözésére. 1770-ig Dél-Magyarországon a lélekszámuk 3,5 ezerre nőtt.

Az ungvári uniós hagyomány görögkatolikus híveinek etnofelekezeti identitását esemény zárta le: 1) 1771. szeptember 19-én XIV.

Kelemen pápa kanonizálta az északkelet-magyarországi ruszinok számára a görög szertartású munkácsi unitus püspökséget, 2) 1773 tavaszán Mária Terézia kezdeményezésére a három magyarországi unitus püspök részvételével megtartották a bécsi zsinatot, 1773 júniusán a Habsburgok bevezették a „görög katolikus” hivatalos elnevezést 3) 1777. június 17-én VI. Piusz pápa kanonizálta a dél-magyarországi szerbek, oláhok és ruszinok számára a *Kőrösi (Križevci) görög szertartású katolikus püspökséget*.

1770–1918 között a római Szentszék által kánonjogilag megerősített uniós püspökségek területén élő keleti katolikusok vallási-egyházi helyzetének alapjait a 1773 február–áprilisában Mária Terézia által összehívott bécsi püspöki zsinat hagyta jóvá. Ez volt az első magyarországi keleti szertartású katolikus püspöki szinódus. A zsinat iratgyűjteményéhez készült bevezetésben („*praefatio*”) Michael Laczko atya szlovák származású római történész és teológus a következőket írta: „*a szinódus jelentősége óriási, mivel majdnem 150 éven át, amíg a Magyar Királyság régi határaiban létezett, vagyis 1918-ig, határozatai szabályozták a keleti katolikusok életét*”. Tudniillik, a keleti katolikusoknak Magyarországon nem volt saját metropolitájuk, aki összehívhatta volna a szinódust. A három püspökségben (fogarasi, munkácsi és kőrösi) – amelyek püspökei részt vettek a bécsi szinóduson munkájában – hasonló vallási szokások uralkodtak. Bizánci szertartásokat gyakoroltak, ezért az osztrák hatalom őket „görög katolikusok”-nak osztályozta, bár valamennyien más-más egyházi hagyományhoz tartoztak. A munkácsi püspökség a cirill-metód-i hagyományokat követte, a fogarasi az oláhot követte (amely a konstantinápolyi pátriárka hatása alatt volt), a kőrösi püspökség egyházfőileg a zágrábi latin püspök joghatósága alá tartozott. A közös bizánci szertartás mellett mindhárom püspökség a magyar prímás (esztergomi érsek) alárendeltjei volt, akárcsak a Magyar Királyság összes latin egyházmegyéje.

A Magyar Királyság területén a XVIII. század utolsó negyedére 2,2 millió fő volt a római katolikus egyházzal egyesült (unitus) egyház híve, köztük keleti keresztény (rutén/ruszin, román/oláh, szerb/illír /rác) és nem egyesült (szakadár/ortodox). Ebből szakadár (ortodox) Illíriában, Horvátországban és a magyarországi Bánátban kö-

zel 660 ezer, Erdélyben pedig 500 ezer fő. A rutének unitusok voltak, románok unitusok, illetve nem egyesültek, a szerbek majdnem mind nem egyesültek, a horvátok pedig unitusok. A bécsi zsinat összehívásának időpontjára (1773) a skizmatikusok/szakadárok/ortodoxok/pravoszlávok 1,6 millióan voltak, a keleti katolikusok (unitusok) pedig közel 1,04 milliónyian. Az 1611-ben Simeon Vratanya püspök által a márchai Szt. Mihály kolostorban megkötött rác (szerbek és oláhok keveredése) unió hívei közel 10 ezer élt a Zsumberek régióban Vaszil Bozickovics vezetése alatt a későbbi kőrösi püspökség (1777) 7 egyházközösségében (plébániában). A bécsi zsinat idejére az ungvári unió hívei a munkácsi püspökség (1771) területén 500 ezer fő lélekszámban 13 vármegyében éltek Bacsinszkij Andrej püspök vezetése alatt. A rutének között 1759-re nem maradt egyetlen egy *nem katolikus*/nem egyesült sem. Az 1698-as, Gyulafehérvárott megkötött erdélyi román unió hívei 500 ezer fős lélekszámban a fogarasi püspökség (1721) területén éltek Grigorij Maiora vezetése, illetve a későbbi nagyváradi püspökség (1774, 1748-tól vikariátus) területén Meletij Kovács vezetése alatt éltek. A szerb ortodoxok a karlócai metropolita joghatósága alá tartozó 10 püspöksége szigorúan szabályzott egyházi intézményei rendszerben éltek. Tőlük eltérően a keleti katolikusok (unitusok) kánoni-jogi státusza csupán Mária Terézia uralkodása idején került rendezésre az 1770-es években.

A bécsi zsinatot 1773-ban a királynő egy botrány miatt hívatta össze. Tudniillik 1771-ben a bécsi Josef Kurcbek nyomdában napvilágot látott a Bradács János (első törvényesített, azaz a Szentszék által jogerősen kinevezett) munkácsi püspök által összeállított szláv szertartások „*Zbornik*”-ja („*Gyűjteménye*”). Bozsicskovics kőrösi püspök Bradácsot emiatt skizmával vádolta. Ebből kifolyólag a keleti katolikus püspöki zsinatnak lett a feladata, hogy egységesítse a három akkora már létező és magyar primás fennhatósága alatt lévő püspökség liturgikus-szertartási és egyházi-fegyelmi eltéréseit. A püspökgyűlés céljára a Mária Terézia által az 1773. február 24-én kelt dekrétumban megfogalmazott kijelentés utalt: „*de rebus Sacrum Unionem, eiusdemque ad majorem florem, et Incrementum deductionem concernentibus*”. A három alkalmazásban lévő egyházi hagyományból egy újat (egységeset) kellett létrehozni, amely kizárólag kölcsönös megegyezéssel jöhetett

létre. Ez kilátásba helyezte azt, hogy mindegyik felekezet egyházi élete valamennyire eltér/lemond/megváltozik azon Egyházak hagyományától, amelyektől eredetileg/a kezdetekben saját egyházi normáik eredeztette. A szinódus termékeny munkája eredményeként (a 19. ülés február 17-től április 24-ig tartott) Mária Terézia 1773. június 8-án királyi dekrétummal elrendelte, hogy a püspökségekkel, klérussal és hívőkkel szemben továbbra is „görög katolikus”–„katolikusok” elnevezés használatos, így, hogy a latin szertartás nyugati keresztényeivel való egyenlőségük kifejező legyen, a „görög” előszó pedig utaljon a közös örökségre, attól függetlenül milyen nyelven zajlik a egyházi liturgia és hogyan beszélnek a hétköznapokban, és mennyire különböznek a vallási és mindennapi szertartások. Mária Terézia dekrétuma a szinódus több döntésének kötelező érvényű hatályát biztosította mindhárom püspökség és a jövőbeli uniós hagyományú egyházi tartományok számára. Ahogy Ernst Christoph Suttner ismert osztrák történész és teológus is megjegyzi, *„ha a bécsi szinóduskor szó esett a Magyar Királyság „görög katolikus” püspökségeiről, akkor ezekről kizárólag úgy beszéltek, mint bármelyik más latin diocéziáról, amely a magyar primás jogköréhez tartozott és együtt az ország állami egyházát alkották. Számukra saját liturgiát engedélyeztek, viszont önállósággal vagy legalábbis önrendelkezési joggal nem rendelkeztek”*.

Mária Teréziát személyes érdek is fűzte a bécsi szinódus munkájának sikeréhez, illetve a magyarországi unitusok számára a birodalom állami egyházával való egyenlő jogok biztosítása ügyéhez. Éppen ezért a görög katolikus egyházat nem véletlenül nevezik a „Habsburgok teremtményének” vagy „a Habsburgok szüleményének”. Legalábbis ez a meghatározás pontosan megfelel annak a történelmi valóságnak, amely szorosan összefügg azzal a személlyel, akiről joggal szokták mondani, hogy megfelelő helyen és időben született. Ez a személy pedig Bacsinszky András volt (1732–1773–1809).

A magyarországi uniós egyház modernizációjának 1770-es években a buzgó katolikus Mária Terézia által elindított folyamatát tovább folytatta fia, II. József, akinek valláspolitikáját „josefizmusnak” nevezzük. A hatalmas Habsburg-birodalom felekezeteit az 1781. október 13-án kiadott *Tűrelmi rendelettel* (Magyarországon október 25-én vezették be) felosztotta előnyös (nyugati és keleti szertartású katoliku-

sok), emancipált (pravoszláv-ortodoxok, protestánsok) és megtűrt (zsidók) vallásra. A rendelet a vallási türelem és vallásszabadság elveire támaszkodva biztosította a felekezetek viszonylag békés együttélését a francia forradalommal kezdődő (1789) nacionalizmus korszakában egészen az 1868-ban bevezetett új vallási törvénykönyvig.

Annak ellenére, hogy az osztrákok a felső-magyarországi vármegyék ruszinok lakta területén a szociális, kulturális és vallási élet szinte minden területén modernizálták, a „jozefizmussal” és nacionalizmussal való találkozásukig (1780-as évek) az ungvári uniós hagyomány görög katolikusai „a középkoruk alkonyát” (utolsó őszét) éltek meg: voltak ábécéskönyveik, de még mindig szinte teljesen írástudatlanok maradtak, voltak imakönyvek, de még mindig nagyon babonások, már nem jobbágyok, de még nem is szabadok, volt már kőtemplomuk, de a többség még mindig fából épült, saját történelemmel, de történetírók nélkül, lelkészekkel, kik ismerték a latint, de egyikük sem végzett római stúdiumot, a Szentszék által jóváhagyott külön püspökséggel, de még nem teljeskörű saját jogú Egyházzal.

Ez a hiányosságot 1771. szeptember 19-én XIV. Kelemen pápa az *Eximia Regalia Principum* című bullával pótolta, amelyben törvényesítette az egi latin püspök területi függőségből való felszabadulást. Bacsinszky András püspöksége alatt (1772–1809) – miután 1787. február 3-án visszaszerzett 14 szepesi ruszin parókiát közel 10 288 hívővel, valamint a 6 ruszin parókiát közel 4 540 hívővel a przemysl-i uniós püspökségtől – a munkácsi katolikus görög szertartású püspökség lett a Magyar Királyság legnagyobb egyházmegyéjévé vált. A korabeli Magyarország 44/45 vármegyéjéből a munkácsi püspökség 12/13-ra terjedt ki, teljes területe 49 074 km² volt, ami kicsit több, mint a mai Szlovákia területe (49 036 km²). Ha figyelembe vesszük, hogy az 1784–1787-as népszámlálás szerint Magyarország népessége Erdélylyel és Horvátországgal együtt 8,7 millió fő volt, 1804-re Magyarország népessége Erdélylyel (Horvátország nélkül) pedig 6,9 millió fő, úgy a munkácsi püspökség 541 963 görög katolikus hívője 1806-ra az ország össznépességének 7,87 % képezte. 1816-ra a munkácsi görög katolikus püspökség 575 507 fő hívéből a ruszinok közel 350 ezren voltak, azaz a hívek közel 64 %-a.

Következtetések és kutatási kilátások

A görög katolikus etno-felekezeti identitás kialakulása a Habsburgok hatásra akkor fejeződött be, mikor az európai politikai porondra előlépett a nacionalizmus. A XVIII. század végéig a multikulturális közegben gyakorolt mindennapi etno-vallási konverziók (vallási hovatarozás önkéntes vagy kényszerű változtatása) a francia forradalom utáni században a nemzeti homonizálás, idővel pedig asszimiláció és teljes eltűnés veszélyébe kerültek.

A XIX. század tapasztalata alátmasztotta a nemzeti paradigma előnyét. Bár a felekezeti pillanatok itt-ott megmutatkoztak az ideológiában, politikában, háborúban és nemzetközi kapcsolatokban, már nem voltak jelentősek vagy meghatározóak. Az állam megszilárdulása, az alattvalóság és állampolgárság rendszerének kialakulása a francia forradalom után a nemzeti eszme jegyében alatt történt (a nemzet nevében és nemzet javára), amihez sajnos gyakran hozzájárult az idegengyűlölet, a nemzeti fölény és a nemzeti kizárólagosság eszméjének táplálásához. Végül is mindez az első és a második világháborúhoz, illetve egyéb politikai és katonai összetűzéshez vezetett. Ha a XVIII. század valós vallási-politikai gyakorlata bizonyította a tolerancia megteremtésének szükségességét, akkor a globális világ békéjét, nyugalmát és jólétét nem-e a nemzeti tolerancia kialakulásában kell keresnünk?

Ebben a korszakban a görög katolikusok megjelenése radikálisan új jelenség volt, s nem csak a ruszinság, hanem a román, magyar, szlovák, cigány nemzetiségűek körében. Maguk a ruszinok körében pedig nem csak görög katolikusokat találunk, hiszen maradtak pravoszlávok is.

A görög katolikus identitás számára akkor jelent meg az igazi veszély/fenyegetés, amikor a frontier (kárpátaljai etno-vallási hagyomány) új kihívást kapott az Újvilágból (a kárpát-ruszin diaszpórától). Következésképpen éppen az ungvári uniós hagyományból táplálkozó görög katolikusok amerikai közegében/közösségében alakult ki a XIX–XX. század fordulóján egy új felekezeti (pravoszláv) és ezzel nemzeti (orosz, русской / російської) „Egyház az Egyházban” iden-

titás. A XX. század elején a hagyományokhoz címzett modern kori kihívás átkerült a történelmi óhazába, hol majdnem egyidőben három vármegye falusi környezetének hagyományos görög katolikus közegében (a Máramaros vármegyei Iza, a Bereg vármegyei Nagylucska és a Zemplén vármegyei Beherov) kialakult az „apák orosz vallásához való visszatérés”-t hirdető pravoszláv mozgalom. Az tengerentúlon kialakult új vallási identitás kétségbevonta a történelmi hazában létező hagyományos görög katolikus azonosságot. A Habsburg-birodalom felbomlásával maga a hagyományos északkeleti frontieren is komoly rés keletkezett. Az „Egyház az Egyházban” – új pravoszlávok a régi görög katolikusok között – drámáját az itt élők a XX. század közepén érzékelhették igazán.

III. FEJEZET.

EGYHÁZI-VALLÁSI ÉS FELEKEZETEN KIVÜLI KAPCSOLATOK A MUNKÁCSI PÜSPÖKSÉG GÖRÖG KATOLIKUS KÖZEGBEN A XVIII. SZÁZAD VÉGÉN – XX. SZÁZAD ELEJÉN

(Sterr Diana)

A szakrális és a világi között: a felekezetváltás okai. Felekezetváltás: motivációk, okok, a jogi szabályozás mechanizmusai

A felekezetváltás folyamatosan kétértelmű reakciókat váltott ki a társadalomban. Egy vallási közösség elhagyása és a másikba való belépés után úgy tűnhet, hogy a személy a közösségek között ragadt. Így jött létre az új konvertáló / neofita tökéletlenségének, mint „idegen a sajátjai” között, illetve „saját az „idegenek” között gondolata. Általánosságban elmondható, hogy a vallási konverziót az asszimiláció pozitív jelenségeként és ugyanazon asszimiláció negatív jelenségeként tartották számon. Végére is egy másik/ vagy a másik felekezetbe való áttérés egyik mozgatórugója az „erős”, „az elismert”, „a legjobb”, „a nyertesek”, „a hatalommal bírók” közé tartozni vágyás volt. Emellett a vallási-felekezeti hovatartozás legvégül a nemzeti identitás jelzőjévé vált, a „lelkészváltással” együtt gyakran a politikai nézetek is megváltoztak.

A vallási átalakítással kapcsolatos ellentmondások különösen a XIX. század második felében és a XX. század elején súlyosbodtak, amikor a mindennapi életbe olyan elemek is beférköztek, amelyek azt „elnemzetesítik” (kvázi nemzeti jelleget adnak). Ilyen körülmények között a vallási hovatartozás megválasztása politikai és társadalmi viszonyokhoz is köthető. Különös összetettség jellemző a XX. század

elejére – a vallási hovatartozás kiemelésének ellenére, a hétköznapokban beszivárogtak a világi elemek – a vallás/hit pedig a vallási gyakorlat külső megnyilvánulási elemeire korlátozódott.

A vallást befolyásoló jogi mechanizmusok tekintetében az első olyan jogi határozat, amely a Habsburg-birodalom vallási ellentmondásainak enyhítésére irányult II. József *Türelmi rendelete* (1781) lett. Ez a dokumentum többek között garantálta a vallásszabadságot, illetve a nem katolikus keresztények polgári jogait. Néhány fenntartás és korlátozás ellenére a *Türelmi rendelet* egy egészen új korszakot nyitott az osztrák valláspolitikában, amelynek fő célja az elismert egyházközösségek teljes egyenlőségének elősegítése volt. A kormány azonban továbbra is bizalmatlan maradt egyes vallási szektákkal szemben, amelyeket nehéz volt ellenőriznie. Érdekes módon a vallásszabadság és toleranciára vonatkozó jogszabályokkal szemben jóval kevesebb ellenállás mutatkozott, mint a II. József más reformjai esetében.

Az 1848-as Alkotmány az Osztrák Birodalomban először hirdette meg a vallásszabadságot. Hasonló nyilatkozatok szerepeltek az 1851. december 31-én elfogadott Pátens-ben is, azonban ezeket az 1855-ös vatikáni konkordátum eltörölte. Ezután csak 1867-ben tértek vissza a vallásszabadság kérdéséhez. Az Alkotmány 14. §. arról szólt, hogy minden lakos, vallásától függetlenül polgárjogot kap. 1867 decemberében az Osztrák Birodalomban elfogadták az *általános polgári jogról* szóló Törvényt, amely etnikai származásuk és vallási hovatartozásuktól függetlenül biztosította a polgárok egyenlőségét. Formálisan a törvény egyenlőnek tekintette az állam összes nemzetét. Mindegyiknek feltétel nélküli joga volt saját nemzetisége és nyelve megőrzésére. Az osztrák tartományok nagy része többnemzetiségű volt, hol egy-egy nemzeti csoport volt túlsúlyban, ez viszont bizonyos aránytalanságot okozott a „saját nemzetiségük és nyelvük megőrzése és ápolása” szolgáló intézmények támogatásában. Ez a helyzet éles vitákat váltott ki nemzetek közt, ugyanakkor hozzájárult a saját nemzeti identitás kialakításához. Ahogy Khimka I. P. hangsúlyozta, nem a nyelv, a hit és a történelmi tapasztalat teremtett meg egy nemzetet, éppen ellenkezőleg, a nemzet meghatározó jellemzőit különböztették meg a modern korban a nemzet megalakulásának folyamatában: a hagyományokat „feltalálták”, az irodalmi nyelveket kodifikálták, az egyház nemzeti jelleget kapott. Euró-

pában mindenhol a nemzeti kultúrák és identitások nem „újjászülettek”, hanem „megszülettek” – vagyis lényegében újakat hoztak létre.

Az 1868. május 25-án elfogadott a *felekezetek egymás közötti viszony rendezéséről* szóló törvényben részletesen kidolgozták a vallás-szabadságra vonatkozó rendelkezéseket. Ettől kezdve minden egyes 14 év feletti polgár szabadon választhatta meg vallását, vagyis válthatott át más felekezetre, kivételt képeztek a nem ítéloképessek. Az ilyen határozatot közölni kellett volna az illetékes helyi szervekkel. A hatóságoknak hivatalosan ki kellett zárniuk a jelöltet a korábbi vallási közösségből, és ellenőrizniük kellett, hogy a vallás megváltoztatásának nincs-e jelentős akadálya (vádemelés, adósság). A szülők felekezetváltása esetében a hét évnél fiatalabb gyerekek vallása is változott, de a gyermek 7–14 éves korában ezt már nem teheték meg (egyik oka – egy olyan iskolába járás, ahol a vallás kötelező tantárgy volt).

1870. október 20-án megjelent az azon személyekről szóló törvény, kik nem tartoztak egyetlen hivatalosan elismert valláshoz vagy felekezethez sem („*Personen, welche keiner gesetzlich anerkannten Kirche oder Religionsgesellschaft angehören*”, később ezt a fogalmat a „konfessionslosen”-re cserélték, amelyet úgy fordíthatunk magyarra, mint a „felekezetnélküli”). A felekezetnélküliséget nem lehet az ateizmushoz hasonlítani, mert a vallási dogmák megtagadását nyilvános sértéseknek tekintették, és ennek megfelelően büntették.

Az új keresztnév és néha egy vezetéknev megadása a vallás megváltoztatásának egyik visszafordíthatatlan következménye volt. Az új név egy új személy születését szimbolizálta, mint a keresztyén egyház tagját, és bekerült az anyakönyvekbe. A XIX. század első felében a név és a családnév megváltoztatását abban az esetben gyakorolták, ha a nem keresztyén vallás képviselője megkeresztelkedett (ez nem vonatkozik azokra, akik pl. a protestáns vallásból a katolikusba tért át). 1841-től ez a jog megszűnt, a családnevet csakis a hatóságok engedélyével lehetett megváltoztatni. Általánosságban elmondható, hogy a névváltoztatás jóval mélyebb következményekkel járt, mint egyszerűen a „vallási közösség új tagjának születése”. Az új névnek köszönhetően az etnikai vagy nemzeti hovatartozást is változtatható lett egy tisztességesebbre vagy elfogadhatóbbra, hogy ez segítse a karriert, az oktatás stb.

A felekezetváltás jogi mechanizmusában számos hiányosság maradt. Így a családjog több pontja továbbra is megoldatlan maradt – ha az egyik házastárs megváltoztatta a vallását, akkor felmerült a kérdés, hogy melyik jog szerint lehet elválasztani a férjet és a feleséget. Nem volt teljesen világos a 14 éves kor felettiek felekezetváltásának menete, ha a szülők / vagy egyik szülő egy másik hitre tért át. Nem tisztázódott az sem, hogy melyik egyháznak kell fizetni az egyházadót, ha a férj és feleség különböző felekezethez tartoznak, stb. Mindezek a tényezők mély hatást gyakoroltak a vallások közötti kapcsolat kialakulására, a vallási toleranciára/intoleranciára, és hozzájárultak a vallásbeli ellentmondások fokozásához.

A felekezetváltás megnyilvánulásának két oldalát látjuk – belsőt (mikor az erkölcsi elvek változását mutatta/jelentette) és külsőt (ami a társadalommal, a vallási gyakorlatok végrehajtásával, a vallási hovatartozás nyilvános bemutatásával állt kapcsolatban).

A felekezetváltás fő okainak a következő tényezőket sorolhatjuk:

- vallásos (az alapvető vallási rendelkezések / dogmák átgondolása, a világerzet megváltozása, az új ötletek ismerete stb.);
- politikai (hatalmi körökbe, politikai szervezetekbe való belépés, fontos adminisztratív pozíciók kinevezése);
- migráció (a lakóhely váltás, költözés, a közösségbe való beilleszkedés képtelensége, a vallási igények gyakorlásának lehetetlenségén az egyházi képviselők/intézmény hiánya vagy földrajzi távolsága miatt stb.);
- pragmatikus számítás (a vallásváltoztatástól várt előnyök, az egyházra szánt költségeinek csökkentése (az egyházi adók kisebb összegének kifizetése);
- az életszínvonal javítása (a felekezeti hovatartozás változása a társadalmi státusz növekedését jelenthette, a karrieri előrelépést, a jó oktatás megszerzésének lehetőségét stb.);
- házasságkötés (a fiatal nők vallásváltoztatása egy előnyös házasság reményében, özvegyek konverziója egy újabb házasságkötés céljával).

A munkácsi görög katolikus püspökség közössége példáján megpróbáljuk megmagyarázni a felekezetváltás egyes okait, többek között az anyagi okokat.

Kiváltságos papság vs jogtalan hívek: a lelkész szerepe a görög katolikus egyházhoz/tól való konverzióban

Mária Terézia és II. József reformjaitól kezdve (1770–1780-as évek) és a XX. század elejéig a Munkácsi püspökség lelkészsege egy különálló kiváltságos réteget alkotott, miközben a hívők továbbra is sirmalmas anyagi és szellemi helyzetben maradtak. Az Osztrák Birodalom és az apostoli főváros teológiai intézményeiben nevelkedett elit papság még csak észre sem vette, mennyire messze kerültek (szellemileg és anyagilag) az istenfélő, de közben sötét és babonás nyájuktól, mennyire eltávolodott a híveiktől. A teológiai oktatás és a nagyvárosban való hosszú tartózkodás a felszentelt pásztorokat arra ösztönözte, hogy fokozatosan kiváltságos (honoratiores) réteggé alakuljanak, amely végül végleg elszakadt az általánosságában szörnyen babonás gyülekezettől.

Az ungvári unióig (1646) és messze az után, annak ellenére, hogy 1443-ban I. Ulászló magyar király a görög szertartású papságra is kiterjesztette honoratioresi-t, valójában semmilyen polgári jogot nem kap-

tak, illetve semmilyen kiváltsággal nem rendelkeztek. Bár a magyar püspökök nemzeti zsinata (1648 május, Nagyszombat) Lippay György esztergomi érsek, prímás személyében az unitus lelkészeket igaz katolikusként ismerte el, elismerte azokat a kiváltságokat is, amelyeket a Szent István korától a latin lelkészség élvezett, az unitus klérus hétköznapija/élete a XVII. század végéig semmiben sem különbözött jobbágyi státusú hívektől. Nem javított a munkácsi püspökség unitus papjainak szociális helyzetén sem I. Lipót 1692-es oklevele, sem pedig annak megerősítése 1720-ban VI. Károly által, sem pedig mindkét irat Mária Terézia királynő által 1741-ben történő megerősítése. Amikor a XIX. század elején Bacsinszky András püspök jelentős munkásságának köszönhetően a görög katolikus papság megkapta a honoratiores rend jellemzőit, olyannyira javult helyzetük, hogy 1844-ben jogot kaptak nemesi ingatlanok megszerzésére is. 1847-re a görög katolikus papság kisebb részben előkelőségből (nobilitas) állt, és a nagyobb részben az oktatásban részesült parasztokból, akik szintén szerettek volna nemeséget szerezni. *„A magyar-orosz lelkészségből egy új magyar nemeség alakult ki, akiknek kulturális, gazdasági érdekeik ellentétesek voltak az egyszerű ruszin nép érdekeivel [...]”* – állítja Olekszandr Micjuk XX. század eleji gazdaságtörténész. A tudós konstatálja, hogy *„a lelkészek műveltségükben magyaronok (мадяронамi) voltak. A XIX. század első felére ritka kivétellel, a ruszin lelkészek elszakadtak a ruszin néptől. Ez volt a következménye, hogy felemelték a honoratiores szintre”*. Gyakran használták a ruszinokra a sértő, lealacsonyító „proszták” (együgyű) kifejezést, ami műveletlen, buta jelentéssel bírt. 1892-ben Fenczik Jevhen a „Lisztok” szerkesztője felhozott egy példát, mikor egy pap még ennél is rosszabb kifejezéssel illette a ruszinokkal, azt mondta gyülekezetére, hogy „büdös ruszinok”.

Melyek voltak azok a kiváltságok, amelyek olyan élesen elidegenítették a pásztorokat a nyájból? Ezek voltak az egyház kánonjoga és az állam által elismert honoratiores: 1) a kánon kiváltsága – védelmezte a lelkészt az erőszaktól és megvetéstől; 2) a bíróság kiváltsága – a papoknak biztosította az egyházi bíróságot; 3) a mentelmi jog kiváltsága – felszabadította a papokat a jobbágy- és katonai köteleességek-től, valamint az összes papi hivatással összefüggeszthetetlen kötelezettségtől; 4) a tisztességes ellátás joga – a papság életéhez megfele-

ló eszközök biztosítása, hogy azok gondtalanul végezhesék lelkipásztori feladataikat. Bár mindezek a kiváltságok csak 1918-ig – az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásáig léteztek –, hatalmas szakadékok teremtettek a művelt, képzett és a kiváltságos lelkipásztorok és a sötét, babonás, és általában elhanyagolt hívek között. A szakadás ára közel 100 ezer görög katolikus hívő elvesztése lett, akik áttértek a pravoszláv hitre. A konverzió okai – a lelkésszel/parókussal szembeni tűrhetetlen gazdasági kötelezettségek és az utóbbi magyar elkötelezettsége.

Olexandr Micjuk *Olsavszky* Mihály *Mánuel* püspök (1750–1752) idejéből hoz fel példát a munkácsi egyházmegye plébánialátogatásáról, amikor a Zemplén vármegyei sztrázi és csemermyei parókiák hívei arra panaszkodtak, hogy nem értik papjukat, aki egy könyvet számukra ismeretlen nyelven olvas. A vizitációs jegyzőkönyvek rögzítették a parókusok állandó anyagi visszaéléseit is. Több mint 170 év telt el, amikor 1926-ban a „bűnös nyáj” egyik buzgó pásztorától Vasyl Larától elhangzik egy vallomást: „*A nép nem ismer minket – mi sem ismerjük a népünket, és csak a kibékíthetetlen ellenséget látjuk bennük*”. Ezek a szavak tükrözték a papság és a hívek közötti kapcsolat általános helyzetét a munkácsi görög katolikus egyházmegyében.

Visszaemlékezéseiben Vaszil Grendzsa-Donszkij ismert kárpát-ukrán közszereplő családja származásának rövid bemutatását követően kitér a „pappal folytatott harc” kérdésére. „*Dédapámnak harcias természettel kellett rendelkeznie, mert állandó konfliktusai voltak a pappal. Azokban az időkben a jobbágyot nem csak a földbirtokos zsákmányolta ki, hanem az egyház is, vagyis a pap mindenféle egyházi tizedet követelt, megkövetelte hogy a parasztok az egyházi földeken dolgozzanak a pap hasznára*”. „*Egyszer dédapámnak meghalt egy gyermeke, a pap nem volt hajlandó eltemetni a gyermeket...*” [mert a rokonok nem tudták kifizetni azt az összeget amennyit kért a pap, a virrasztás és zsolttárolvasás megtörtént, viszont a temetés szertartása nem – szerző]. „*Már negyedik napja ott feküdt a halott kisdéd és hiába könyörgöt dédapám a papnak – a pap nem volt hajlandó eltemetni a gyermeket. Erre dédapám leszögezte a koporsó fedelét és fogta a kis koporsót, kivitte a temetőbe papi szertartás nélkül, papi füstölő és „örök emlék”-nélkül földbe tette*”. Ezek után Grendzsa-Donszkij dédapja baltával a kezében gyalog elindult Ungvárra a püspökhöz (sajnálatos, hogy a szerző nem

írta meg pontosan, hogy mikor is történt az eset), ahol kérte a vladikát (püspököt), hogy mentse fel a papot Volovéről (ma Mizshirja), mert a kezében lévő baltával vagdalja szét azt. Mikor pedig harmadnapra a panaszos hazatért, a papot már nem találta a községben”.

Sajnos, Grendzsa-Donszkij szomorú emlékeihez hasonló esetekről tanúskodnak a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban (beregszászi részleg) feltárt iratok is: a hívők több tucatnyi panaszai a papok deviáns viselkedésére (törvénytelen behajtások, az egyházi szertartások be nem tartása), helyettes főesperesek parókusokra tett panaszai, a főesperesek egymásközi és püspökkel / püspöki hivatallal folytatott levelezése a papok erkölcstelen viselkedéséről, a kátorok/kántortanítók felelősségre vonásáról különböző fegyelmi vétségekért, stb.

Panaszokat tartalmaznak az esperességek ún. „beszámoló jegyzetei”, amelyeket 67 panasz alapján állították össze. Így a szolyvai esperesség körzeti kormányzója jelentésében Iván Revtij szuszkoí parókus (1930–1946) szégyenletes vétségeiről és erkölcstelen viselkedéséről volt szó. Az esperes kérte a püspököt, hogy foganatosítson megfelelő intézkedéseket, többek között a vétkes papot másik parókiába helyezze át. Néha a püspök kénytelen volt reagálni a hívők állandó panaszaira, kivizsgálni az eseteket, egyik vagy másik bűncselekményére vonatkozóan fegyelmi döntés hozni az oltártestvérekkel szemben. Igaz ez jóval ritkában történt meg, mint amilyen gyakran tettek panaszt a hívők. Ennél is ritkábban szánták rá magukat a legszélsőségesebb büntetés kiszabására a vétkes papokkal szemben – a papi tisztségből való felfüggesztésre.

Az igazság kedvéért érdemes megemlíteni, hogy a munkácsi egyházmegye történetében volt egy eset, amelyről a közvélemény tudomást szerzett és a modern egyházi történetírás sem titkolja el. Fenczik István ismert lelkész-politikusról van szó. Mivel az USA-ba való költözéséhez nem kapta meg az akkori püspök, Sztojka Sándor engedélyét, 1934-ben a vladika megfosztotta őt papi tisztségétől a következő okokra hivatkozva: „1) a kanonikus engedelmség megtagadása; 2) skizma gyanúja; 3) a paphoz méltatlan életmód”. Ilyen esetek azonban ritkán történtek meg. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy 1939 nyarán, a helyzet megváltozásával a püspökre gyakorolt politikai nyomás következtében Fenczik visszakapta papi hivatalát.

Nem kevésbé érdekesek azok a dokumentumok, amelyek a lelkipásztorok közötti viszonyok tisztázását demonstrálják a *bűnös nyájuk* előtt. Így, a levéltári iratok között rábukkantunk egy esetre, mikor a Consistorium (püspöki adminisztráció) ülésén a klérus szellemi vagy anyagi ügyeivel kapcsolatos kérdések mellett a tiszteletreméltó egyházatyák megvitatták Fise Sarod község (ma Magyarország területén van) segédlelkészének panaszát Rácz György emeritus papnak a hívek között gyakorolt erkölcstelen viselkedését. A lelkészek magatartásának problémája mindig is bonyolult kérdés maradt volt, mind a hívők, mind pedig a klérus számára. Hiszen a lelkészek nem csak szakrális dolgokkal éltek, a hétköznapiakban a hívekhez hasonlóan szerettek volna megpihenni napi munkájuktól, saját örömeikre valami művészi dolgokkal foglalkozni, stb. Emlékezzünk arra is, hogy a görög katolikus papságra nem vonatkozott a cölibátustól, s így családjuk is volt.

Természetesen volt egy másik probléma is, amelyet nem szabad figyelmen kívül hagyni – ez a lelkészek alkoholfogyasztással való visszaélése. Olyan papokkal, kik túlzottan szerették az italt találkozunk a XVIII. században, de a XX. században is. Így, Lucskay Mihály közli Kozma Iván parókus életrajzát, aki 1763-ban új templom építésébe kezdett, de már hamarosan, 1769-ben inni kezdett, így kénytelen volt elhagyni gyülekezetét és a munkácsi kolostorba vonult vezekelni bűneiért. Kozmát évente újabb parókiához küldték, de ez nem állította meg iszákosságában. Alkoholfüggősége és papi feladatai nem megfelelő teljesítése miatt számtalan panaszt tettek rá, s ezért 1782-ben Kozma Ivánt megfosztották parókiális telkétől, s így visszatért szülőfalujába koadjutor tisztségbe. Lucskay említi, hogy személyesen ismerte Kozmát (1805-ben halt meg – szerző): *„folyamatosan dadogott, rokonainál lakik, és a parókus távollétében valami szánalmasan végzi a szertartást”*.

Már Bacszinsky András is megpróbált tenni a papok iszákossága ellen. 1796. március 20-án kelt körlevelében a vladika megtiltja a papoknak, hogy kocsmába járjanak, mert az nem jó példát mutat a hívek előtt. 1836-ban a püspöki hivatal és consistórium azzal vádolta Lucskay Mihályt, hogy az túlzott vendégszeretettel fogadta parókiájában Barankovics András atyát, akit borral kínált. András atya az iratban kigúnyolta a munkácsi görög katolikus püspökség felsőbb vezetőségét. Ilyen vendégség után a püspök úgy látta, hogy a házigazda a vétkes,

mivel hogy ilyen kellemetlen fényben reprezentálja a klérust. A KTÁL 151. fond „A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség” 8. számú leiratában a „*Lucskay Mihály ungvári pap erkölcstelen élete és a legfelsőbb egyházi személyek rágalmasával kapcsolatos felelősség vonási ügye*” című 1402-es ügyirat tartalmazza a püspöki hivatallal folytatott levelezést és Lucskay atya felmentését a gúnyiratban felhozott vádak alól.

Míg a XVIII. században a papság iszákossága olyan probléma volt, amelyre a püspököknek kötelessége reagálni, a XX. században a klérus alkoholfüggőségét nem tekintették rendkívüli problémának. Gyakran a gyülekezett / közösség / társadalom is szemet hunyt az ilyen esetek felett. A társadalom elnéző hozzáállásának példája Keselya Iván pap (1929-ben volt felszentelve) esete, ki Ungváron szolgált s „*rendszeresen otthon berúgott és ez nem lehet az emberek demoralizációjának példája*”.

Az első püspök, aki megkövetelte papjaitól, hogy a gyülekezet számára „*mindenkinek mindenné*” legyen (1. Kor. 9:22), máskülönben a történelem kész „*jogosan elítélni*” őket, Gebei Péter volt. Ezzel kapcsolatban Gojdic Pál eperjesi püspökkel közösen 1929. február 28-án terjedelmes főpásztori levélben fordultak a hívekhez, amelyben védelmzik a papokat a bűnös nyáj mindennemű támadásától, azzal magyarázták ezt, hogy „*ha megfertőződik a pásztor, széthúllik a nyáj is*”. Fel szólították a híveket, hogy tisztelettel és bizalommal viseltessenek a szellemi atyják – lelkészeik iránt. Viszont ez sem nyújtott megváltást: Gebei áldását adta a „Keresztény néppárt” megalapítására, amelyet Volosin Avgusztin vezetett. A párton belül akarták egyesíteni a lelkészséget. Viszont a lelkészek túlnyomó része a *Duspásztir* hivatalos lap akkori szerkesztője Iliczky Sándort követte, ki ellenkező irányt választott – a már hagyományos magyar szimpátiát, amelyhez Gebei Péter utóda, Sztojka Sándor is csatlakozott. Ezek után már nem a pap szociális státusza volt fontos, kiváltságossága nem a keresztény erényektől vagy azok hiányától függött, hanem egyik vagy másik politikai erő, nemzeti mozgalomhoz való tartozástól.

Vaszil Grendzsa-Donszkij nagyon szellemesen emlékszik vissza: „*Minden államban a papok kik a népből élnek, a nép mellett állnak. Mi kivétel vagyunk. A mi görög katolikus papjaink a legnagyobb magyarosítók voltak. A harmadik püspökséget – a Hajdúdorogit elmagyarosítottak*”.

sították 1909-ben. *Ha nem az első világháború és az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása, ők sirásókká lettek volna a másik két püspök-ségünk – Munkácsi és Eperjesi számára [...] nem beszélnek a nép nyelvén még most sem, Csehszlovákiában élve*”. Az eszes helyi író folytatta: „*A népünk nemzeti katasztrófája lett az, hogy a görög katolikus papság között oly sok a magyar [a magyaron (мадярон)] fogalmat használja, ami nem magyar nemzetiségre, hanem magyar elfogultságra utal, a magyaron kifejezés napjainkig negatív kontextusba alkalmazzák – szerző]. Köztudott, hogy a görög katolikus papok hasznuk az, hogy házasodhatnak, családot alapíthatnak, míg a római katolikus papoknak a cölibátus ezt tiltja. A katolicizmus megengedi az áttérést a római katolikus szertartásból a görög katolikusba és így találkozhattok olyan „ukrán” pap-pal, aki ukránul nagyon nehezen beszél. Az ószlávot nehezen sajátította el, viszont otthon kizárólag magyarul beszél... ezt az előnyt a magyar klérus nősiülés céljával alkalmazta, a népünknek ezzel kárt okoztak... és szegyent, mert a papjaink – az örökké vérző sebünk... Mindig azokkal tartottak és tartanak, kik hatommal bírnak”* – zárja a Munkácsi püspökség görög katolikus papsága nem kielégítő társadalmi és nemzeti státuszának kritikai elemzését Vaszil Grendzsa-Donszkij.

Következésképpen a kiváltságok rendszerének kialakítása és tényleges betartása rendkívül negatív következményhez vezetett – a lelkipásztorok elidegenülése a nyájuktól, bár a püspökök előtt, akik harcoltak a görög katolikus klérus jogaiért teljesen más cél szerepelt – felszabadítani a papokat az anyagi gondoktól, hogy ezáltal több lehetőségük legyen szellemi dolgokkal foglalkozni.

Már Bacsinszky püspök az 1795. március 28-án kelt körlevelében hangoztatta, hogy a parókus és hívek között szakadék alakul ki, amelyet egyre nehezebb lesz visszafordítani. A hívők vallási közömbösségének fő okát Papp Antal püspök (1912–1924) abban látta, hogy a plébánia papsága gondatlanul tanítja nyájait. Így az 1912. augusztus 12-én kelt körlevelében szigorúan megparancsolta papjainak: 1) lelkiismeretesen tanítsák a gyermekek vallásra „anyanyelvükön”; 2) ne hanyagolják el a vasárnapi és ünnepnap i prédikációkat, és gondosan készüljenek fel azokra; 3) igaz életük és napi imádságukkal Szt. Josafat példájára, próbáljanak Istenhez fordítani az Egyház ádáz ellenségeit. Hiba lenne azt hinni, hogy a papok teljes mértékben betartották a vezetőjük

utasításait, mert ha így lett volna, a történelem bizonyosan nem ismerné a tömeges vallási konverzió példáját, amely következtében csak a XX. század két első évtizede alatt a görög katolikus közösséget közel 100 ezer hívő hagyta el és lettek pravoszlávok.

Összefoglalva a fent említett tényeket, arra a következtetésre juthatunk, hogy az egyházi közösség és általában egy bizonyos felekezet képének formálásának fontosságát a lelkipásztor játszotta, aki gyakran a helyett, hogy a hívőket a gyülekezetükhöz vonzaná, eltávolította őket saját büszkeségével, ravaszságával és gyakran erkölcstelen viselkedésével. A lelkipásztor képtelen volt teljesíteni kötelességeit – eleinte a gyülekezet a papot próbálta kicserélni, majd pedig más felekezetbe „menekült”.

Az anyagi problémák és egyházi adózás – mint a felekezetváltás oka

A papság és hívők hétköznapi kapcsolatának része volt a parókus-lelkész anyagi ellátásának aspektusa és a gyülekezet legkülönbözőbb társadalmi-gazdasági kötelezettségei az egyházzal szemben. A papság anyagi helyzetének vizsgálata során megfigyelhetjük hogyan is változott a hatalom viszonya a papok fizetéséhez (un. kongrua), és azon hívők kötelezettségeinek változását, akik rendszeres fizették a püspöki pénztárba a „katedrális”-t, a parókusnak a „kobilina”-t, és ledolgozták a „rokovina”-t, fizettek a papi szolgáltatásokért (pl. a „trebi”, halott feletti szertartás, stóla). Tekintettel a hívők abszolút többségének alacsony társadalmi-gazdasági helyzetére, a szociális kötelezettségeket időben teljesíteni lehetetlennek bizonyult. Ez okból több tucat furcsa eset történt, mikor a gyülekezetre fegyelmi büntetést róttak (leggyakoribb volt), vagy a nem kifizetett adót vagy nem teljesített munkát maguk a papok vagy feleségeik „meghitelezték”, vagy „elzalogosították”. Az igazat megvallva semmi sem jellemezheti jobban az embert, mint az anyagiakhoz való viszonya.

A kereszténység létezésének évezredes története ellenére a XX. század elejéig a keleti és nyugati Egyházban eltérő jogszabályok léteztek. Ezek a gyűjtemények nem voltak rendszerezve, s így alkal-

mazásuk sem volt mindig egyértelmű. 1917-ben XV. Benedek pápa (1914–1922) kihirdette „A latin egyház kánonjog”-át, s kezdeményezte a Keleti Egyház Kongregációjának létrehozását is. Így a Szentatya hozzájárult a keleti katolikus egyház kánonjogi kodifikációs projekt megvalósításához. A „Keleti Egyházak kánonjogi kódexe” 1990. október 18-án került kihirdetésre.

Az egyházi törvény ilyen nagyszabású kodifikálásáig a hívók anyagi jogai és kötelességeivel kapcsolatosan az Egyház a Szentírás némely magyarázatára és az ősi előírásokra támaszkodott. Minden hívőnek meg kell felelnie bizonyos kötelességeknek és jognak, amelyeket az Egyház jogi szabályaiból és a Bibliai előírásaiból származnak. Pl. a nyereségük egytizedének kifizetése az egyház javára. A munkácsi görög katolikus egyházmegye területén a tized, mint az egyházfenntartás egyik fajtája, bizonyos történelmi jellegzetességek miatt nem maradt meg.

Így, pl. problémás volt a tized beszédese a görög katolikus papság részéről, mivel a római katolikus papság szintén beszédte ezt az „adományt” az összes kereszténytől függetlenül attól, hogy melyik egyházhoz – keletihez vagy nyugatihoz tartoztak az illetők. Idővel, a tized a görög katolikusoknál átalakult a pap javára teljesített napi munkálatokra – rokovina (роковина) és természetbeli adóba – kobliná (коблина)-ba. Később a hívők a pap és családja eltartására szánt jótékony adományai a „szokásjog” sajátos formájává alakultak át és az római katolikus egyháztized módjára kötelezővé váltak. A XV. század végétől a források tanúsága értelmében a „tizedet” megkapták gyülekezetüktől a görög szertartású papok is.

A XVI. századtól kezdve minden egyes „gazda” (vagy soltész, kenéz, nemes) amelyik legalább félteleken gazdálkodott (lat. *sessió*, magy. *telek* – nem meghatározott területű szántóföld, rét és legelő), évente köteles volt a telkén megtermelt gabonából két mérőt adni a papjának, és egy iga vagy két iga nélküli napot ledolgozni a pap telkén. Azok a családok, amelyek fél teleknél kevesebb földet műveltek évente egy mérő gabonát és egy iga nélküli napot dolgoztak a pap hasznára. A földnélküliek (zsellérek) csak egy napot dolgoztak az egyházi földeken. Két mérő gabona egy kobliknak volt egyenlő. Egy koblik vagy köből (a német Kübel-ből) 60 litert tett ki, két mérőt vagy négy vékát (a lat. *coretus*) tartalmazott. Innét a hívők a papnak beszo-

tatok gabonát nevezték „*kobilinának*”, az évente tartozó robotot (egy ígás, vagy két íga nélküli napot) – „*rokovinának*”.

Arról, hogy mennyire volt nehéz teljesíteni a lelkész javára ezeket a feladatokat, az 1750–1752-es *Olsavszky Mihály Mánuel* püspök idejében a munkácsi egyházmegyében végzett vizitáció feljegyzőkönyv feljegyzései szólnak.

Olekszandr Micjuk ismert ukrán történész, aki Prágában élt emigrációban, közli azon Máramaros, Ung és Zemplén vármegyei parókiák hosszú listáját, amelyekben a családok teljesen vagy részben teljesítették gazdasági kötelezettségeiket parókusaival szemben. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feljegyezték azt is, hogy a „*gyák a pap fivére, ... a kántor pedig a veje...*”.

Sajnos az egyházi hierarchia egyre gyakrabban a családi kapcsolatok hálózatává vált, így a megfélemezés rendszeréről és a papság tevékenységének ellenőrzéséről már nem beszélhetünk. Néha az ellenőrző személyek nem voltak különösen érdekeltek abban, hogy kiderítsenek az alárendeltjeik magatartásában bármi kivetni valót. Az utóbbiak furcsa véletlennek köszönhetően nemcsak egyházi kapcsolatban álltak, de rokoni szálak is összekötötték őket.

Volt rá példa, mikor a kobilinát és rokovinát a görög katolikus gyülekezettől latin szertartású lelkészek szedték be. Befolyásolni a fegyelmezetlen nyáját, amely közel 5–10 olyan gazda volt falvanként, kik teljes mértékben tudták teljesíteni kötelezettségeiket a pap javára, képtelenek voltak. Így az unitus papság egyetlen olyan jövedelemforrása, amelyre lényegében naponta számíthattak az un. stóla (vagyis a *treba*, fizetség a különböző szertartásokért) volt.

A *treba* – olyan egyházi szertartások, mint keresztelés, esketés, temetés, stb. Kárpátalján történelmileg a stóla (a latin *stola* = görögből a pravoszlávoknál *epitrichil*) kifejezésből terjedt el. A szertartásokért fizetendő taksa a XVII. század végéig még a római katolikusoknál sem volt meghatározva. Egy névtelen kézirat tanúsága szerint – amely talán a XVII. századból származik – a keresztelésért 8 garast, esketésért vagy temetésért 1 aranyat (1 arany 20 garast, vagy 60 krajcárt ért) fizettek a papnak.

Olsavszky püspök rendezte elsőként a munkácsi püspökségben a szertartások taksáját. A vizitációs jelentéseit (1752-ben fejezte

be) kibővítette a gyülekezet éves kötelezettségi listájával, beleértve a kobilinát és rokovinát, és részletesen leírja a szertartások taksáját / stóla fizetést. A vladika a püspökséget síksági és hegyvidéki részekre osztotta fel, és meghagyta, hogy minden egyes gazda, aki a síkságon él («на ровені»), mind a Tiszán-innen, mind a Tiszán túl, évente tartozik a parókusának két véka gabonával (1 véka = 32 liter vagy 25 kg) és egy nap robottal, a kántornak – 1 véka gabonával; azok kik a hegyekben élnek, a parókusnak 1 véka gabonát vagy 2 véka zabot, a kántornak – fél véka gabonát vagy 1 véka zabot köteles adni. Sok ez vagy kevés? A kárpátaljai terméshozam esetében átlagosan egy főre 27 kg gabonaféle jutott: kukorica 2,8 kg, rozs – 1,5 kg, árpa – 0,7 kg, zab – 22 kg, burgonya – 7 kg.

A stóla taxák esetében Olsavszky püspök nem osztotta fel az egyházmegye területét, mindenhol egyforma fizetséget szabot a szertartások szolgáltatásáért. Úgy rendelkezett, hogy nagy temetésért 51-et, kis temetésért – 24-et, esketésért – 51-et, keresztelésért és szülés utáni kivezetésért – 18-t, szent liturgiáért – 18-t, temetésen végzett prédikációért – 50 krajcár⁶ fizessenek. Pászkaszentelésért – semmit, annak kivételével amikor jóindulatból adnak, az a szokás továbbra is maradjon meg. Ez illeti a vízszentelést is. A püspök ajánlotta, hogy ez a szokás maradjon továbbra is.

Betartotta-e a gyülekezet és papság a taksa meghatározását? Nem, mivel annak megszegésért nem járt semmiféle büntetés. Az igazság kedvéért elmondjuk, hogy voltak esetek, mikor a gyülekezet olyannyira szegény volt, hogy nem tudták kifizetni a papnak járulékokat. Voltak olyan esetek, mikor a pap nem volt hajlandó levezetni egyik vagy másik szertartást fizetség nélkül. Magyarország unitus püspöki zsina-
ta idejében (Bécs, 1773) Bacsinszky András püspök a kormányhoz felterjesztette az Olsavszky-féle listát. A vladika tett néhány módosítást – nem a klérus javára –, mivel úgy látta, hogy azok túlságosan magas fizetséget kérnek a szertartásokért. A püspök tudomására jutott, hogy *„a papok mindenhol, de leginkább Máramaroson felettébb magas stólát szednek. Nagy temetésért 1 tehenet, ha nem volt tehén, akkor 7–8*

⁶ váltópénz, az osztrák Tirolból ered, Magyarországon a XIII. századtól 1892-ig volt forgalomban, mikor ugyanis bevezették a koronát, 100 krajcár 1 gulddal egyenlő

forintot, sőt többet is (Olsavszky taksája 51 kr.). Az a gyülekezeti tag, aki nem tudta kifizetni ezt az összeget elveszítette földjét. A kis temetés – 51 kr., olajkenésért – 1 ezüst (Olsavszkynál semmi). Ott hol az emberek nagyon szegények voltak és nem tudták kifizetni a temetést a halott több napon keresztül feküdt a ravatalon...”.

Így, a papok és nyájuk kölcsönös szegénysége törvényszerűen a szociális kapcsolatok kiéléződéséhez vezetett. A hétköznapokban számtalan példa volt kölcsönös vádaskodásokra. A papság gyakran a gyülekezetben nem a kereszténység útjára terelendő bűnös nyájat látták, hanem a jelentéktelen jövedelem forrását. A korabeli iratok bizonyítják a papok és hívők közti konfliktusokat. A szovjet történettudomány ügyesen használta ezeket a tényeket a kárpátjai görög katolikus papság „népellenes” tevékenysége bizonyítására, és több forrásgyűjtemény látott napvilágot, amelyekbe az adott koncepcióhoz „alkalmas” iratok kerültek.

Ahhoz, hogy elkerüljék a konfliktusokat a klérus és hívek között, az állam magára vállalta a lelkészek ellátása feladatát és a kongrua fizetését. A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészei közvetlen feladatköre mellett néhány állam hivatali feladatot is teljesítettek. Ők osztották ki a lakosság legszegényebb rétegeinek az állami segélyeket. Néha ez a segély nem ért el a címzethez. Egyes papok szegénysége és a hívők nyomorúsága semmi jóhoz nem vezethetett kapcsolatrendszerükben.

Így, a hegyvidéki akció során a lelkészek részéről több törvénytelenség történt. 1902-ben a Földművelésügyi Minisztérium 1000 osztrák koronát folyósította a Bereg vármegyei Vezérszállás (Pidpolozja, ma Volóci járás) templomának építésre. A falu görög katolikus papja – Pap József (1900–1903) – ahelyett, hogy a pénz ténylegesen a templom építésére fordította volna, beírta az összeget a paróikia pénztárkönyvébe, mint adósság fedezetét és a templomépítésre szánt másik ezer koronával együtt „megtérítette” magának, mint a nyája elmaradt tartozását.

Hasonló eset történt 1905-ben. De itt a lelkész törvénytelen cselekedetéről egy másik pap értesítette a közvéleményt. Ugyanabban a faluban Máté Miklós lelkész (1904–1908) levelet írt *A Nap* című újsághoz „1905-ben mikor a minisztérium 3600 osztrák koronát folyósított

pidpolozjai pap háza építésére, Pap József ezt a pénzt zsebébe tette, igaz akkor ő már nem volt itt pap, korábban áthelyezték egy másik faluba. Viszont kapcsolatainak köszönhetően sikerült elintézni, hogy szerencséje volt és a pénzt neki utalták át. Különben ez a Pap József, ugy mint a ruszin papok általában, a segélyakció élén áll a falujában”.

A segélyakció, Hegyvidéki gazdasági akció – ilyen névvel zajlott a XIX. század végén – XX. század elején az Osztrák–Magyar Monarchia szociális-gazdasági programja. A program célja a hátrányos helyzetű térség gazdaságának növekedése a mezőgazdaság, az állattenyésztés, a szövetkezetek, a fogyasztói és hitelszövetkezetek, bankok, kézműves-ség fejlesztése révén. A gazdasági program beiktatásával az 1897-ben létrehozott *Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség* foglalkozott, élén az ismert magyar politikussal és közigazdással Egán Edével (1841–1901), innen ered a program másik neve – Egán-akció. A lakosság életszínvonalának emelése három fő irányvonal mentén történt: a lakosság földhöz juttatása földbérletek által; az állattenyésztés fejlesztése és hitelszövetkezetek létrehozása a gazdasági önállósodás elérése érdekében. A kárpátaljai parasztok gazdasági segélyezése arra is kiterjedt, hogy közvetítették a földbérlést (a földeket 4303 jómódú gazda bérelte) és földvásárlást, hogy ezzel kizárják az uzsorásokat.

Az állam pénzt folyósított a havasi legeltető gazdálkodás fellendítésére, többek között az alsóvercekei havasi mintagazdaság fenntartására, kertészet, szőlőtermelés, baromfitenyésztés, méhészet fejlesztésére és ipari kultúrák termesztésére (len, kender). Bereg vármegye több településén, pl. Árdánházán, Ilnikban, Dédán, Badalón, Péterfalván stb., példaértékű gazdaságokat szerveztek. A falvakban gazdaköröket nyitottak, hol a mezőgazdasági ismereteket és intenzív gazdálkodást népszerűsítették.

A gazdakörök tagjai többnyire helyi jómódú parasztok és vállalkozók voltak, kiknek az állam kedvezményes áron adott mezőgazdasági gépeket, eszközöket, vetőmagot, tenyészmarhát. Ezenkívül hasznos előadásokat tartottak a mezőgazdaság fejlesztéséről, kirándulásokat szerveztek sikeres osztrák és magyar gazdaságokba, stb. Az állatállomány termelékenységének javítása érdekében az Osztrák–Magyar Mezőgazdasági Minisztérium Tirolból és Bajorországból szarvasmarhákat importált Kárpátaljára (1897-től 1906-ig több mint 1500

tenyészborjat). Ezeket többnyire a Bereg és Máramaros vármegye 51 falujában jómódú gazdák vásárolták fel. Emellett az állami ménesekből lovakat hoztak és a parasztgazdaságokba osztották szét. Összességében a hegyvidéki gazdasági program hozzájárult a kárpátaljai hegyvidéki régió gazdaságának bizonyos mértékű fellendüléséhez, a paraszti gazdaság kapitalista fejlődéséhez, általában a termőterületek bővültek és növekedett a bruttó gabonatermés és mások. A hegyvidéki akció elsődleges célja volt az emberek megélhetésének a biztosítása, az önellátó gazdálkodás megszervezése volt. A legeltetett állatok tejtermékeinek a hasznosítása az állami felügyelet alatt álló havasokon azonban már kilépett a zártkörű gazdálkodás kereteiből.

Sajnos ez az akció sem javított a kárpátaljai parasztság többségének életszínvonalán és gazdasági helyzetén. Mind a gazdasági program, mind pedig Egán Ede neve (aki merénylet áldozata lett Ungvár közelében, talán az akcióval elégedetlen uzsorások keze által) fenmaradt a térség történelmi emlékezetében. A hegyvidéki akció helyi „terjesztői” gyakran a papság köréből származtak, egy-egy falu parókusa tartotta kezében az államtól érkezett „segélyeket”. Miklós Máté azt írta az újsághoz, hogy *„ezt a segély protekcióval osztják szét, mint ajándékot”*. Nemcsak a saját faluja papját vádolta meg, de említést tett más papokról is: *„Golotkovics Bertalan alsóvereckei pap (1894–1915 – szerző) nagy vagyonnal bír, jelentéktelen összegért bérlő a földalap jelentős részét, amit az elszegényedtet rutének megsegítésére szántak. Ezen kívül több jövedelmező ügyletekben vesz részt. A lelkészek többsége bérlő jogokkal rendelkezik, az akcióra kijelölt földekből, két- és háromszoros összegekben, és ebből nagyon jó jövedelmük van. Rutkai Pál Bisztra papja például garantált éves jövedelemmel rendelkezik – 600 koronával azért a szénáért, amelyet az állami földeken kaszál. Ezt a szénát jó haszonnal eladja a rászorulóknak. Kosai Elek Ardánháza papja (1890–1909) például, kiszakított magának a falunak szánt a rutén segélyakcióból egy nagyobb segélyt. Ilyen körülmények között az adránházi pap nyugottan gyártulajdonossá vagy bankárrá válhat”*.

Voltak esetek, mikor a parasztok nehéz anyagi helyzetük miatt kis földjüket kenyérért, pénz kölcsönért, stb. a nemeseknek, kolostoroknak, parasztgazdáknak adták át. A szovjet kori iratgyűjtemények

koncepciójás jellege ellenére az általunk idézet dokumentumok bizonyítják azokat az eseteket és konfliktusokat, amelyek jellemzőek voltak a papok /parókusok és nyáj / gyülekezet viszonyában a XX. század elején.

A hegyvidéki akció segélyfelosztása során a papok részéről történt visszaélés nem az egyetlen kihágás-fajta volt a klérus közegeiben. Számátalan visszaélések történtek a püspöki ügyészek munkájában is. Így, Negrebecki György munkácsi püspöki ügyész kilakoltatott házából egy özvegyet kiskorú gyermekeivel együtt. Az eset eléggé bonyolult. Egyrészt a püspöki ügyész árverésen megvásárolta a házat, amelyet ő maga tett ki árverésre, mert a háztulajdonos tartozott az egyházi adóval. Másrészt – ott volt az özvegy gyermekeivel, akik tető nélkül maradtak, de egy „jelentéktelen” tartozással. Bokos Jánosné született Harosztján Katalin panasszal fordult a püspöki kormányzathoz, amelyben leírja tulajdona csalárd módon történt lefoglalását: „A Dájboza utca 38. szám alatti ungvári házamat 5000 korona értékben Negrebecki György püspöki ügyész, állítólag, az én beleegyezésemmel, jelentéktelen egyházi adó tartozás fejében, árverésre vitte és saját maga vásárolta meg... Én soha sem adtam engedély erre az önkényes árverésre...a püspöki ügyészt ezt azért tette, hogy anyagilag kisémmizzen...”. Az özvegy panaszában követelte az ügy felülvizsgálatát nemcsak büntetőjogi, hanem egyházi szempontból is: „Mielőtt felterjesztem az ügyet a bírósághoz, mivel a püspöki ügyész hatalmi visszaélést követett el, és mivel egyetlen polgár sem, főképpen szent erkölccsel rendelkező szervezet tagja, nem gazdagodhat más kárára, – bizalommal fordulok Önhez és újból kérem ügyemet nem büntetőjogi, hanem egyházi szempontból kivizsgálni ... hogy a valós helyzetet megállapítsák — és szegény özvegyasszony kárát megtérítsék ”.

A szövegből tudjuk, hogy az özvegynek voltak tartozásai – „jelentéktelen egyházadó tartozás”, s így kérelmét nem teljesen helyesnek tekinthetjük, viszont egy ilyen tartozásért el kell venni a házat? Méghozzá ilyen csalárd módon? Mindez törvényes is lehetett, ha a házat az árverés során eladják és olyan személy vette volna meg, skinnek nem volt köze a görög katolikus egyházhoz, főleg annak kormányzatához. De a házat éppen a püspöki ügyész vásárolta meg, aki saját maga törvénysértőként lépett fel. A püspöki ügyész, ki visszaélt szol-

gálai pozíciójával – ez egy dolog. De másrészt a püspök, akinek kötelessége mindenkinek, aki hozzá fordul segítséget nyújtani, Pál apostol hagyatéka szerint „mindenkinek mindene” lenni, a keresztyén erkölcs és szeretett példaképévé lenni. Így, Szkubanics Imréné radvánci lakos 1907. február 14-én kérelemmel fordult Firczák Gyula püspökhöz (1891–1912): *„Én, alulírott, alázatos kéréssel fordulok Eminenciájához, hogy legyen oly kegyes felére csökkenteni a rokovinát. Alázatos kérésem következőkkel merem motiválni: a) csatolom a szegénységi bizonyítvány, amely tanusítja hogy nem rendelkezem ingatlannal és szörnyű szegénységben élek és b) küldöm az orvosi igazolást mi szerint nem vagyok egészséges. Más 11 éve vagyok özvegy és nagyon nehezen szerezem a napi betevőt gyermekeimnek és magamnak”*. A püspök erre a kérelemre, amely egyértelműen együttérzést vált ki a szegény özvegy iránt, a következőket válaszolta: *„Szkubanics Imréné randánci lakos rokovina felére csökkentése ügyét elutasítom, mivel kérésében kifejtett érvei, amint azt nekem jelentették, megalapozatlanok”*.

A pénzeszközök lopása és az állami támogatás megszerzésének lehetősége, amelyek a hegyvidéki akció alatt történtek protekció és ismeretségnek köszönhetően nem az egyetlen probléma volt a görög katolikus klérus körében. Figyelembe véve azt, hogy elszegényedett ruszin nép képtelen volt kifizetni a kobilinát és rokovinát, a lelkészek panaszainak többsége arról szól, hogy a parasztok nem hajlandóak teljesíteni a parókus eltartására rendeltett kötelezettségeket.

A legkülönbözőbb természetbeli kötelességek teljesítése mindig is lelkészek és nyája közötti félreértések forrása volt. Találkozunk a levéltári iratok között „fordított” esetekkel is – amikor a parókus tesz panaszt a hívekre. Ékes példája ennek Demjánovics Péter rahói parókus (1904–1944), Egresi Emil és még néhány személy „Jelentése...” a parókusok sanyarú anyagi helyzetéről. Az szerzők állítják, hogy a rahói főerdész Bihárd József nyújt nekik segítséget, többek között a templom javításra. Panaszkodnak a lekipásztorok püspöküknek, hogy a hívők nem fizetik az egyházadót (kobilina, rokovina, stólát) és a gyülekezetnek az egyházhoz való közönbösségéről.

Néha a *kobilina* és *rokovina* behajtása az elszegényedett parasztágtól drámai jelleget öltött. Az adót nem fizető hívekre tett panaszok az általános szerencsétlenség egyik oldala. A gyülekezet panaszkodott

a papokra, mivel azok az utolsó szelet kenyерüket is elvették. A Bereg vármegyei Felsőhrabivnica falu (ma Volóci járás) lakosai a magyar Kultuszminisztériumba tettek panaszt mi szerint: *„Simon Réthinek, ki 15 éven keresztül volt nálunk pap, rendszeresen fizettük az egyházadót. Három évvel ezelőtt (a panasz 1904. január 28-án kelt – szerző), új parókust rendeltek a faluba, Pap Józsefet, ki a 13 földdel rendelkező gazdaság helyet 45-t számolt össze... olyanokat is besorolt, kinek nem volt földje és nincs háza. Tőlük is megköveteli az egyházadót úgy, mint a földtulajdonosoktól, tartozásukat pedig végrehajtás útján követeli. Így elveszi a nyomorgó parasztok és munkások utolsó szelet kenyерét is. Mihez fog ez vezetni, mi nem tudjuk, de a kétségbeesés sok mindenre viheti az embert”*.

Ugyanazon 1904-es évben Vorocsó papja Krafcsik Viktor atya (1903–1909) csendörök segítségével próbálták kényszeríteni a parasztokat arra, hogy a földön dolgozzanak. A lelkész kéri a püspököt segítségét, mert saját maga nem tudja rábírní a parasztokat, hogy teljesítsék a munka kötelezettségüket és nincs jogosultsága arra sem, hogy a csendörök segítségét kérje. Ha valakinek furcsának is tünik, a püspök teljesítette Viktor atya kérését.

1906-ban Máramaros vármegyei Kerecke falu parasztjai ifj. Zombor Kornélius papra (apja halála után lett parókus, 1902–1920) és a jegyzőre panaszt tettek: *„a szegény paraszt fizetne a papnak, de nem tud. Az emberek másik jegyzőt és másik papot követelnek, mert a mi papunk nagyon „drága”. ...nem tudjuk hová forduljunk segítségért. Olyan emberre van szükségünk, ki rendet teremtené a községi képviselőletben, tudná kezelni a bajokat, mert a mi falunk nagyon „zavaros”*.

De nem csak a kerecke pap volt túlságoan „drága” a gyülekezetének. Szintén Máramaros vármegyei Havasmező falu (ma Ruzske Pole) hívei 1906-ben panazkodtak a püspöknek Grabár Vaszil parókusukra (1889–1935): *„a mi papunk embertelenül kifoszt minket, ma-holnap az egész falu koldustarisznyával elhagyja Havasmezőt. Az esketésért szegyetlenül 14 koronát, 2 abroszt, 8 liter pálinkát, tyukot és kakast követel. Ha valaki nem tudja az imádságokat, a pap nem teljesíti kötelességét hogy megtanítaná a tudatlant, – viszont könyörtelenül elveszi díját... a legszerényebb temetés, nem számítva az összes kiegészítő költségeket, 40 koronába kerül”*.

Érdekes az is, ahogy egyes papok cinikus magyarázatot adtak a püspöknek a stóla díjának igazolására vonatkozóan. Grabár Vaszil hársfalvai parókus 1907. május 18-án a püspökhöz írt levelében a következő „árlistát” közölte: „*Igaz hogy az asszony szülés utáni bevezetésért 2 koronát fizetnek, de 1 korona a szertartás, 1 korona pedig az ima, ez itt szokásos már 17 év óta*”. Grabár atya lefesti a gyülekezet anyagi kötelezettségei valamennyi részletét: „*Eljegyzés kihirdetéséért – 2 korona, az iratért, amely bizonyítja a kihirdetést a templomban – 2 koronát fizetnek. Esketésért – 6 korona, a menyasszony kivezetéséért – 4 korona, együtt 10 korona, az özvegyek csak 6 koronát fizetnek. A temetés fiztségét, mit ahogyan ő maguk is leírják panaszukban nem tudják és nem is tudhatják, mivel tőlük függ, milyen temetést rendelnek. A temetés ára – 2 koronától és 30 korona felett. A gazda ki 1/8 telekkel bir 2 napot dolgozik nekem, kinek 1/8-nál kevesebb telke van, csak 1 napot. Az első a harmadik napot, a másodikon pedig a második napot az egyházi szertartáshoz járó kenyér és bor árát dolgozzák. S végül a mi a kukorica 1/8 részét illeti, amiről szintén szólnak a panaszban, mint Önnek is ismeretes, a gazda a kobilina gyanánt egy véka kukoricát és egy véka zabot tartozik adni. Viszont mivel az egy mázsa zab ára ebben az esztendőben 16 korona, a kukorica pedig csak 10-11, az ki zab helyet kukoricát hozott, hogy kiegyenlítse az ár különözetett nem csak 1/2 véka kukoricát, de még egy negyedet is kértem*”.

A parasztek szegénysége és fizetéseképtelensége miatt a papok nem kaptak szertartás díjat. Esketés, keresztelő, temetési szertartás az egyszerű ruszin számára rendkívül költséges élvezett volt, az egész paraszti gazdaságának értékét kitehette. S míg a keresztelés a keresztszülők kötelessége volt, az esketést nem tudta bárki meg engedni magának. Talán ezzel magyarázható, hogy különböző időszakokban a püspökhöz tömegesen intézetek olyan kérelmeket, amelyekben a szülők kérelmezik a törvényes házasság kötés előtt született gyermekeiket törvényesítsét.

Néha, felesleges pénz hiányába a papok elége kockázatos műveletre szánták rá magukat. Így, a Nagy háború alatt a viski parókiia elnöksége döntése értelmében az osztrák-magyar kormánynak adtak pénz kölcsönt. A jegyzőkönyvben így magyarázták a döntést: „*a kurátor azt állítja, hogy a mi parókiánk is vegyen részt a mostani harmadik hadműveletben. Ezért, azt ajánja, mivel más készpénz úgy sincsen, fektessük*

be a hadikölcsönbe a papi és kántori földek eladásából szerzett pénzt. ...a gyűlés végül úgy látja, hogy a 6. százalékos hadikölcsön hasznosabb lesz, mintha ezért a pénzért újból földet vennénk”.

Néhány történet valódi detektívregényre emlékeztett. „1918-ban, július havában, mikor az asszonyok segílyt kaptak a hadviselt férjek után, Koszej Titusz lelkész (1910–1923 között volt parókus – szerző) fiávak elment a jegyzőirodába, hol éppen a segílyt fizették és önkényesen le akarta vonni a kobilina árát. Mikor az asszonyok ellenálltak... Csernestán Dezső bedőházi jegyző kiabálni kezdett, hogy még pedig ezekből a pénzekből a papnak járó kobilínát ki kell fizetni. Az asszonyok továbbra is ellenálltak. Akkor Koszej Pál zászlós Koszej Titusz lelkész fia, kétkézzel elkapta Bedej Ilona fejét és a falhoz csapkodta. Mikor megérkezett Bedej Iván, Koszej Pál őt is véresre verte. Majd Bedej Magyarországra ment dolgozni és a Koszej által okozott sérelmekről meghalt. Mikor Pop Ilona, Vajnagij Iván felesége, meglátta, mily kegyetlenül bánt el Koszej Pál Bedejjal, kiabálta: asszonyok ne hagyjátok, hogy megölje ezt az embert”. Akkor Koszej elengedte Bedejt, elővette a revolverét, felkiáltott: „Mindenkít lelövök” és kirohant az épületből, ott elkapta Pop Ilonát ki próbált elmenekülni, és valami nehéz tárgyal, talán éppen a revolverrel, többször fejbe vágta. Az asszonyok látva ezt a tragédiát, kifizették Koszej Titusznak az egyházadót – 8 koronájával. Közel 70-en voltak...”.

A konfliktusok nemcsak a hívek és lelkipásztorok között történtek. Több példa volt arra, hogy a papok egymás között is összetűztek. Így, Batár és Palád parókiális földekből betakarított gabona szétosztása közben két pap – Seregély Sándor és Rákóci Ferenc – összeverekedett egyenesen a mezőn. Jól mondja a népi bölcsesség: „Viccestől a bűnöség csak egy lépés választ el”.

Következésképpen az egy felekezethez való tartozás elkerülhetetlenül befolyásolta a megfizetett egyházi adók összegét – néha még kettős méretben is (ha a római katolikus papság adókat gyűjtött a görög katolikusoktól is), a szertartásokért fizetendő díjak emelése pedig – „olcsó” egyház kereséséhez, ami a XX. század elején jelentős vallási átalakuláshoz vezetett a görög katolikusok között, akik áttértek az „olcsó” pravoszláv / ortodox egyházba.

A FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM JEGYZÉKE

(összeállították Fenics Volodimir,
Ferkó Okszána, Sterr Diana)

FORRÁSOK

- A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészegeinek 1792. évi katalógusa*, A bevezető tanulmányokat: BENDÁSZ István, KOI István, SZTRIPSZKY Hijador. Nyiregzháza: Kiadja a Szent Atanáz Görögkatolikus Főiskola, 1994.
- A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészegeinek 1806. évi összeírása*, Szerkesztette: UDVARI István. Nyiregzháza: Kiadja a Vasvári Pál Társaság, 1990.
- A nyagovai posztília*, Alekszej PETROV szövegkiadásának faksimiléje, DEZSŐ László bevezető tanulmányával, A kötetet szerkesztette és az előszót írta ZOLTÁN András. Nyiregzháza, 2006.
- A Perényi család levéltára*. 1222–1526. Közli TRINGLI István. Budapest, 2009.
- Argenti Giovani jelentései a magyar ügyekről. 1603–1623*. Gyűjt. és sajtó alá rendezte VERESS Endre. Szeged, 1983. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmak történetéhez.
- BAÁN István. *Theofánisz Mavrogordátosz (1628–1688), paronaxiai metropolita, munkácsi adminisztrátor*. Nyiregzháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2012, Dokumentumok, 131–306 old.
- Barkóczy Ferenc egri püspök kiadatlan instrukciója az Egri Egyházmegye területén élő görögkatolikusok számára (1749)*. 19. századi kéziratok görögkatolikus szerkönyvek Nyírgyulajból és Fábiánházáról, Közreadják: VÉGHSEŐ Tamás és NYIRÁN János. Nyiregzháza, 2012.

- BASILOVITS Joannicio, R. P. *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim Ducis de Munkacs, religiosus ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte csernek ad Munkacs, Anno MCCCLX. Facte. Exhibens Serium episcoporum greco-catholicorum Munkacsiensium, cum proecipus eorundem aliorumque Illuftrium Virorum Geftis, e variis Diplomatribus, Decretisque Regiis, ac allis Documentis, authenticis potifsimum concinnatam*, Tomus I, Pars Prima. Cassovie: Typographia Ellingeriana, 1799; Tomus I, Pars Secunda, 208; Tomus I, Pars Tertia; Tomus II, Pars Quarta. Cassovie: Typis Joannis Josephi Ellinger, 1804; Tomus II, Pars Quinta. Cassovie: Typis Joannis Josephi Ellinger, 1805; Tomus II, Pars sexta.
- BAZILOVIČ Joanik. *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku*, Eds. Monika Bizonová, Jaroslav Coranič. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013.
- De processibus canonicis ecclesiae catholicae Ucrainorum in Transcarpathia ab 1771 usque 1853*. Collegit: Dr. Alexander BARAN. Romae: Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum S. Clementis Papae, 1973.
- Episcopia greco-catolică de Munkacevo. Documente II*, Coordonatore: Viorel CIUBOTĂ, Vasile RUS; Autori: Irina Liuba HORVAT, Mihai MISIUK, Serghei VESKVARKO, Sándor TURUCZKO. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean, 2012.
- Episcopia greco-catolică de Munkacevo. Documente III*, Coordonatore: Viorel CIUBOTĂ, Vasile RUS; Autori: Mihai MISIUK, Serghei VESKVARKO, Sándor TURUCZKO. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean, 2015.
- Episcopia greco-catolică de Munkacevo. Documente*, Volum coordonat de: Viorel CIUBOTĂ, Mihai DELEGAN, Ovidiu CHITTA, Vasile RUS; Autori: Viorel CIUBOTĂ, Mihai DELEGAN, Bujor DULGĂU, Valentina HOMIN, Liuba HORVAT, Diana IEGAR, Maria IEREMKINA, Olena KUTAȘI, Marina MIHOVICI, Vasile RUS, Tamás SÁRÁNDI, Serghei VESKVARKO. Satu Mare – Ujhorod: Editura Muzeului Sătmărean, 2007.
- Erdélyi Országgyűlési Emlékek. 1601–1607*. V. Köt. Szerk. SZILÁGYI Sándor. Budapest, 1879. 516-517 old.
- Források a magyaror görögkatolikusok történetéhez. 1. kötet 1778–*

- 1905, Közreadják: VÉGHSEŐ Tamás, KATKÓ Márton Áron. Nyíregyháza, 2014.
- Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Az egeri egyházmegye területén szolgáló görögkatolikus papok 1741. évi javadalom-összeírása*, Közreadják: VÉGHSEŐ Tamás, TERDIK Szilveszter, SIMON Katalin. Nyíregyháza, 2014.
- Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Az 1747. évi javadalom-összeírása*, Közreadják: VÉGHSEŐ Tamás, TERDIK Szilveszter. Nyíregyháza, 2015.
- Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Munkácsi és nagyváradai egyházmegyes parókiák összeírása 1774–1782 között. 1. Szabolcs, Bereg, Szatmár, Ugocsa vármegyék és a hajdúvárosok*, Közreadják: VÉGHSEŐ Tamás, TERDIK Szilveszter, MAJCHRICS Tiborné, FÖLDVÁRI Katalin, VARGA Anett, LÁGLER Éva. Nyíregyháza, 2016.
- Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspök 1750–1752. évi egyházlátogatásainak iratai*, Közreadják: VÉGHSEŐ Tamás, TERDIK Szilveszter, SIMON Katalin, MAJCHRICS Tiborné, FÖLDVÁRI Katalin, LÁGLER Éva. Nyíregyháza, 2015.
- Jezsuita Okmánytár I. 1-2. Erdély és Magyarországot érintő iratok. 1601–1606.* Sajtó alá rendezte BALÁZS Mihály, KRUPPA Tamás, LÁZÁR István Dávid, LUKÁCS László. Bevezető tanulmányt írta BALÁZS Mihály. Adattár szellemimozgalmaink történetéhez. 34. Szerk. KESERŰ Bálint. Szeged, 1995.
- Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. IV. kötet, 1542–1547.* Szerk.: KARÁCSONYI J., KOLLÁNYI F., LUKCSICS J. Budapest, 1909.
- A munkácsi görögkatolikus püspökség okmánytára.* I. köt. 1458–1715, Gyűjtötte, összeállította és közrebocsátja: HODINKA Antal. Ungvár: Szerző kiadása, 1911.
- NILLES Nicolao, S. J. *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terries coronae s. Stephani*, Volumen II. Eniponte: Typis et sumptibus feliciani rauch, 1885, p. 497-1088.
- NILLES Nicolao, S.J. *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terries coronae s. Stephani*, Volumen I. Eniponte: Typis et sumptibus feliciani rauch, 1885, p. 1-496.

Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkacsiensis pro anno domini M. D. CCC. XVI. Cassoviae: Ex Typographia Ellingeriana, 1816.

Synodus Episcoporum ritus bizantini catholicorum ex antiquae Hungariae Vindobonae a. 1773 celebrata, Collegit et introduction: Michael LACKO, S.J. Roma: Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, 1975.

VÉGHSEÓ Tamás. «...*meliorem vivendi ordinem introducere...*». Le mansioni e le prospettive peculiari di un vescovo greco-cattolico in Ungheria all'epoca della confessionalizzazione: sei lettere inedite del vescovo Giovanni Giuseppe De Camillis. In: *SYMBOLAE. A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai* (Nyíregyháza, 2007. november 23-24), Szerkesztette: Tamás VÉGHSEÓ. Nyíregyháza, 2010, Fonti, 186-191 old.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ⁷ (далі – ДАЗО). Ф.4: Надзупан Ужанської жупи. Оп.2. Спр. 252. Рішення про ремонт замку Середне. 1607.

ДАЗО. Ф. 29: Президія Цивільної управи Підкарпатської Русі, м. Ужгород. Оп. 3. Спр. 280. Листування з поліційними, жупанськими і окружними урядами по питанню релігійних суперечок на Підкарпатській Русі (організація церков, релігійний рух). Том II. – на 153 арк.

ДАЗО. Ф. 151: Правління Мукачівської греко-католицької єпархії. Оп. 2. Спр. 82. Жалоба жителів с. Марія Повч на настоятеля монастиря отців Василян Лупиш Сильвестера за присвоєння церковних денег и плохое моральное поведєние и переписка по этому вопросу. На 21 арк.

ДАЗО. Ф. 151. Оп. 2. Спр. 1561. Переписка со священниками об уплате прихожанами церковного налога «коблины» и прошения прихожан об освобождении от уплаты «коблины». На 101 арк.

ДАЗО. Ф. 151. Оп. 2. Спр. 1707. Дело о бунте среди прихожан с. Фалучка, Комлош и Папфалва в связи с недовольством местным священником. На 168 арк.13.

ДАЗО. Ф. 151 Оп. 2. Спр. 2407. Переписка со священниками об урегулировании семейных отношений прихожан. На 30 арк.

⁷ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL).

- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 2. Спр. 2383. Выписки с протоколов собрания священников дистриктов епархии и требования пересмотра установленных размеров коблины-роковины денежной оплатой. На 18 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 2. Спр. 968. Жалоба прихожан с. Дергьян-Лигет на священника того же села Уйхели Антона за оскорбление прихожан, за соблюдение порядка обрядов и переписка по этому вопросу. – на 31 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 2. Спр. 539. Жалоба прихожанки г. Ужгорода Бокош Язефины на незаконную продажу дома с аукциона в счет покрытия долга фондуационной кассе. На 3 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 3. Спр. 1021. Жалоба прихожан с. Фелшекалоча на священника Волошин Антала за незаконный сбор церковного налога «Коблины». На 43 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 3. Спр. 1597. Дело о привлечении к ответственности священника с. Галамбош Стрипски Яноша за грубое отношение к прихожанам. На 81 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 3. Спр. 1792. Переписка с священником Саба Шандором и учителем Микуланинец Эмилом об отказе населения платить церковные налоги. На 115 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 3. Спр. 2034. Жалобы прихожан на священников за пьянство, за недобросовестное отношение к работе и другое. На 98 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 3. Спр. 950. Прошение прихожанки с. Радванц Скубанич Ирина об освобождении от уплаты церковных налогов и переписка по этому вопросу. – На 6 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 4. Спр. 1073. Прошение священника прихода с. Уйкеменце Дудка Михая о принуждении крестьян с помощью жандармерии к выполнению общественных работ и переписка по этому вопросу. На 5 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 6. Спр. 944. Правила определения религии детей родителей разных вероисповеданий. На 21 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 7. Спр. 281. Дело о дисциплинарном взыскании священника г. Ужгород. (Другет). Фенцик Андрея. За вымогательство и невыполнение своей работы и переписка с священниками по этому вопросу. На 31 арк.

- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 8. Спр. 1402. Дело о привлечении к ответственности священника г. Унгвар Михаила Лучкая за аморальную жизнь и клевету на высшие церковные лица. На 53 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 8. Спр. 1656. Протокол об опросе свидетелей по поводу привлечения к ответственности священника прихода с. Фелше–Фаяц и его жену Илону за скандально-аморальную жизнь. На 10 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 17. Спр. 5. Циркуляры епископа Мукачевской епархии за 1895 г. На 41 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 18. Спр. 355. Переписка с церковными приходами о внесении исправлений в метрические книги. На 396 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 18. Спр. 357. Прошения прихожан о разрешении заключения браков без предварительных оглашений в церкви. На 273 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 22. Спр. 191. Переписка с дистриктными вицеархидиаконами о привлечении к ответственности дьяков и учителей за аморальное поведение. На 8 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 22. Спр. 231. Жалоба приходского священника села Фише Шарод на священника-пенсионера Дьердь Раца за аморальное поведение. На 2 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 22. Спр. 347. Жалоба прихожан с. Билки на приходского священника за повышение требования по уплате «роковины». На 5 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 22. Спр. 413. Прошения прихожан о выдаче разрешения на заключение брака с лицами других вероисповеданий и родственниками. На 46 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 22. Спр. 460. Переписка со священниками с. Тгеш Вашкович Шандором о признании законным родившейся до заключения законного брака ребенка Рати Марии. На 4 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 22. Спр. 566. Воззвание епископа к священникам о воспитании прихожан в христианском духе. На 2 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 22. Спр. 74. Жалобы прихожан и дистриктных вицеархидиаконов на приходских священников за аморальное поведение. На 19 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 22. Спр. 96. Переписка с дистриктными вицеархидиаконами о привлечении к ответственности священников за аморальное поведение. На 67 арк.

- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 22. Спр. 438. Жалобы прихожан на священников за незаконные поборы, несоблюдение церковных обрядов и аморальное поведение и переписка с архиереями о результатах расследования жалоб. На 41 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 23. Спр. 19. Переписка со священниками и другими об изменении вероисповедания, фамилий, регистрации браков и смертных случаев прихожан. На 15 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 23. Спр. 37. Прошения лиц и переписка о перемене обряда, заключении браков, выдаче свидетельств о рождении и по другим метрическим вопросам. На 40 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 23. Спр. 5. Сообщения епископа Мукачевской епархии о назначении священников и расследовании жалоб на священников. На 2 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 23. Спр. 52. Прошения священников и переписка с ними о выдаче разрешений на заключение браков прихожанами. На 5 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 140. Докладная записка окружного наместника в с. Свалява о жалобах прихожан с. Сусково на священника Ревтия Иоанна за его постыдное поведение и другие некорректные поступки. На 2 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 146. Дело о церковном разводе супругов жителей с. Фанчигово Балог Марии и Доната Павла. На 10 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 147. Судебное дело управителя церковной школы с. Сечовцы Яна Штефаника против супруги Берты Кашшай о церковном «разлучении их «от стола и ложа». На 63 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 24. Протоколы, решения, переписка с адвокатами и другие материалы о завещании каноником Турам Яношем своих капиталов в пользу церковных учреждений и о споре наследников Турам Яноша против епархии в связи с невыплатой ею причитающихся им процентов. На 188 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 26. Протоколы, докладные записки, ведомости и другие материалы о возмещении священнику Шимша Андору расходов, истраченных им на строительство церковной школы в с. Ждениево. На 76 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 28. Прошение и сообщение приходских священников о выдаче епархией распоряжений о

- предоставлении прихожанами транспорта для священников при их выездах в филиалы приходов. На 5 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 33. Прошения и решения о разделении урожая зерновых, собранных с приходских земель с.с. Бетар и Пиладь, между священниками Шерегель Шандором и Ракоци Ференцом. На 4 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 35. Решение «святой конгрегации» для восточных церквей в Риме о разрешении на расторжение брака Гавей Иоганна с Надь Гафией. На 5 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 39. Докладные записки иеромонаха Скиба Теофана и священника Шерегели Шандора о проведении «миссии» / массового привлечения верующих к исповеди/ в с. Надь-Селменц. На 7 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 43. Прошения приходских священников о выдаче им разрешений на заключение по уважительным причинам браков прихожан без предшествующих объявлений и о проведении других церковных ритуалов, требующих разрешений епископа. На 26 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 45. Докладные записки священников Лайнера Эдде, Чурговича Дьердя и Невизки Базила о разделе доходов с прихода с. Петриковце за январь 1928 г. На 7 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 50. Дело об установлении недействительности церковного брака, заключенного Джбор Петром и Балог Еленой, жителями с. Драгово. На 208 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 52. Переписка с Краевой военной комендатурой в г. Кошицах о выдаче разрешения на заключение брака священником-военнослужащим Кадар Юрием и об освобождении от военных упражнений священника Пензель Михаила. На 8 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 57. Справки и квитанции о получении приходскими священниками денег на проведение литургий, заказанных верующими. На 20 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 58. Заявление жительницы с. Колодное Немеш Елены об упорядочении своей задолженности церковной кассе в связи с выездом на работу в Бельгию. На 1 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр. 59. Переписка со священниками с. Корытняны и другими о высылке свидетельств о рождении

- Илчик Марии и её родственников для установления территориальной принадлежности. На 49 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 24. Спр.37. Докладные записки священников Демьяновича Петра, Эгреша Эмилияна и других о трудном материальном положении священников; об оказании материальной помощи главным лесничим в пос. Рахове Бихард Иосифом при ремонте церквей, о неуплате населения церковных налогов и об индифферентности верующих к церкви. На 8 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 25. Спр. 1306. Диплом об избрании Мукачевского епископа Йоана Пастелия почетным членом турецкого страхового общества в Будапеште. На 1 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 25. Спр. 865. Распоряжение епископа капитуле о порядке заключения смешанных браков римо и греко-католических прихожан и о заключениях браков в западных государствах Европы. На 7 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 25. Спр. 1441. Циркуляр епископа об обязательном страховании церковных и приходских зданий в «Первого венгерского страхового общества» и об условии страхования. На 1 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 25. Спр. 1627. Переписка епископа Юлия Фирцака с конгрегацией пропаганды веры при папском дворе в Риме по вопросу продления пятилетнего полномочия на право отпущения грехов, освобождение от церковных запрещений при заключении браков и др. На 14 арк.
- ДАЗО. Ф. 151. Оп. 25. Спр. 2635. Циркуляр епископа Папп Антала священникам по административным и религиозным вопросам. На 3 арк.
- ДУЛИШКОВИЧЪ Иоаннь. *Историческія черты Угро-Русскихъ*, Тетрадь I. Унгарь: Печатня Карла Йегера и Альберта Ю. Рейпайя, 1874; Тетрадь II. Унгарь: Печатня Карла Йегера и Альберта Ю. Рейпайя, 1875; Тетрадь III. Унгарь: Типографія Макс. Полячика, 1877.
- ЛУЧКАЙ М.М. *Історія карпатських русинів: У шести томах*, Т. I, Дешифрування рукопису, від перекладача, пер. з латин., покажчики Ю. М. Сака; вступна стаття Д. Д. Данилюка. Ужгород: Закарпаття, 1999; Том II, Дешифрування рукопису, від перекладача, пер. з латин., покажчики Ю. М. Сака; вступна стаття

Д. Д. Данилюка. Ужгород: Закарпаття, 2000; Т. III, Дешифрування рукопису Ю. М. Сака; пер. укр. мовою А. М. Ігната; покажчик історичних осіб та назв Д.Д. Данилюка; географічний покажчик І. М. Сенька. Ужгород: Закарпаття, 2002; Т. IV, Дешифрування рукопису Ю. М. Сака; пер. укр. мовою Ю.М. Сака, М. В. Ороса, Й. О. Баглая; покажчик історичних осіб та назв Д.Д. Данилюка; географічний покажчик І. М. Сенька. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2003; Т. V. *Історія Мукачівської єпархії, укладена Іваном Пастелієм, старшим настоятелем Мукачівського капітулу, і видана Михайлом Лучкам, луккським придворним настоятелем*, Дешифрування рукопису та пер. з латин. укр. мовою М. В. Ороса; пер. німецькомовних вставок укр. мовою М. І. Зимомрі; передмова, покажчик історичних осіб та назв Д. Д. Данилюка; географічний покажчик І. М. Сенька. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2004; Т. VI. *Історія Мукачівської єпархії, написана Михайлом Лучкам, колишнім ужгородським парохом та віце-архидияконом і настоятелем церкви Успення Пресвятої Діви Марії в м. Лукка*, Дешифрування рукопису та пер. з латин. укр. мовою О. В. Барбіл, Е. В. Швед, О. М. Яцків; післямова М. М. Вегеша; покажчик історичних осіб та назв Д. Д. Данилюка; географічний покажчик І. М. Сенька; про переклад перекладачів і добродіїв цього тому Е. В. Швед. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2011.

ПЕТРОВЪ Алексей. *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и ієрархіи 1391–1498 г. Съ 12 фотографическими факсимиле*. Praga: Nákladem sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpat. Rusi. V Gen. Komisi knihkupectví «Obris» v Praze. Tiskem České grafické unie A. S. V Praze, 1930.

УДВАРИ Иштван. *Собрание источников для изучения русинской письменности, II. Епископы Гавриил Блажовский, Мануил Ольшавский, Иоанн Брадач и их время*. Ниредьхаза, 2005.

УДВАРИ Иштван. *Збирька жерел про студії русинського писемства. I Кириличні уббіжники мукачівського єпископа Андрія Бачинського = Udvari István. Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség tanulmányozásához. I. Bacszinsky András munkácsi megyéspüspök cirillbetűs körlevelei*, Редіовав: Ігорь Керча. Nyíregyháza: Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2002.

IRODALOM

- A Rákóczi fejedelmek családfája* http://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013-0014/7/kuruczrozsza-csalad/421_a_rkczi_fejedelmek_csaldfja.html
- ACSÁDY Ignác. *A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után*. Értekezések a Történeti Tudományok köréből. 14. Köt., Budapest, 1890.
- ADAM Ján. Smery útekov poddaných z humenského panstva v 1. polovici 18. storočia. *Obyvateľstvo Karpatskej kotliny I*, Zostavili: Peter KÓNYA a René MATLOVIČ. Prešov: UNIVERSUM, 1997, s. 22-36.
- ÁGOSTON István. *Károlyi Gáspár és a vizsolyi Biblia*. Új Kilátó Irodalompartoló Egyesület, Miskolc, 1990.
- Az ungi református egyházmegye. Adalékok az ungi református egyházmegye történetéhez*. Szerk. HARASZY Károly. Nagykapos, 1931.
- BAÁN István. *Theofánisz Mavrogordátosz (1628–1688), paronaxiai metropolita, munkácsi adminisztrátor*. Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2012, 11-129 old.
- Bacsinszky András munkácsi püspök. *A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai* / Szerkesztette Tamás VÉGHSEŐ. Nyíregyháza, 2014.
- BALAJTHY József. *Munkács. Azaz: Munkács városának és várának topographiai, geographiai, historiai és statistikai leirása*. Debrecen: Tóth Lajos, 1836.
- BARAN Alexander. *Eparchia Maramorošiensis eiusque unio*, Ed. 2. Romae, PP. Basiliani, 1962.
- BARAN Alexander. *Metropolia Kioviensis et eparchia Mukačoviensis*, Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1960.
- BARTA Gábor. Konzolidációs kísérletek Magyarországon a mohácsi csatavesztés után. *Századok*, 1977. 4. sz. 635-680 old.
- BENDA Kálmán. A magyar végvári vonal fenntartásának költségei a XVII. század elején. In: *Magyarországi végvárak a XVI-XVII. században*. Szerk.: Bodó Sándor - Szabó Jolán. Studia Agriensia, 3. Eger, 1983, 49-59 old.

- BENDÁSZ I. *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkésziségeinek 1792. évi katalógusa*. Koi. Nyíregyháza, 1994.
- BENDÁSZ I. *Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből*. Ungvár: Kiadja a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1999.
- BIDERMANN Germ. Ign. *Die Ungarische Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte*. Innsbruck: Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1862, xvi; 1867, iv.
- BLANÁR Ödön. *Az ungvári királyi katolikus főgimnázium háromszázados története. 1613–1913*. Ungvár: Ungmegyei könyvnyomda, 1913.
- BODNÁROVÁ Miloslava. *Zásady výpočtu obyvateľstva stredovekých miest a demografická štruktúra mestského obyvateľstva so zameraním na Košice v 16. storočí. Obyvateľstvo Karpatskej kotliny I*, Zostavili: Peter KÓNYA a René MATLOVIČ. Prešov: UNIVERSUM, 1997, s. 11-21.
- BORBÉLY Zoltán. *A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben* Doktori (PhD) értekezés. Eger 2015. <http://eklektika.ektf.hu/dsr/access/b7fd94e6-5e47-4ae8-820f-3115c3f56812>
- BORBÉLY Zoltán. *Egy konvertita főúr Felső-Magyarországon: Homonnai Drugeth György*. In: *Rekatolizacia, protireformacia a katolícka restaracia v Uhorsku. Rekatolizáció, ellenreformáció és katolikus megújulás Magyarországon*. Eg. Peter Konya. Prešov, 2013. 370-387 old.
- BORBÉLY Zoltán. *A Homonnai Drugeth György vezette Bethlen-ellenes mozgalom nemzetközi hátteréhez*. In: *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Szerk. Dáné Veronka. Et. Al. Kolozsvár, 2014. 295-309 old.
- BORBÉLY Zoltán. *Homonnai Drugeth (III.) György hűtlenségi pere (1600–1603)*. In: *Századok*, 2017/2. 279-310 old.
- BOTLIK József. *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest: Hatodik síp alapítvány új mandátum könyvkiadó, 1997.
- BUGEL Walerian, Ks. *W obawie o własną tożsamość. Eklezjologia Unii Użhorodskiej*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2000.

- BUGEL Walerian. *Ekleziologie Užhorodské unie a jejích dědiců na pozadí doby*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003.
- BUJDOSÓ István. Az Ungvári Drugeth Gimnázium története) az alapítástól az 1880-as évek végéig). In. *Acta Beregsasiensis*. 2011/11. 101-112 old.
- BUJDOSÓ István. Az ungvári gimnázium története. In. Együtt. 2011/3. 71-81 old.
- CIUBOTĂ, Viorel, HORVAT Liuba, DELEGAN Mykhailo. *Biserica «Stântul Nicolae» din Mintiu – Satu Mare: istorie și contemporaneitate*. Satu Mare – Ujgorod: Editura Muzeului Sătmărean, 2010, s. 5-55 (текст укр. мовою, с. 57–109, угор. мовою, old. 111–159 та англ. мовою, p. 161-209).
- CIUBOTĂ, Viorel. O vizită canonică în comitatul Ugocea a episcopului catolic de Eger în anul 1748. In: *Relații româno-ucrainene istorie și contemporaneitate*, Coordonatori: Viorel Ciubota, Vasile Marina, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1999, pp. 281-290.
- CIUBOTĂ, Viorel. Realități demografice în comitatul Ugocea în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. In: *Relații interetnice în zona contact româno-maghiaro-ucraineană secolul XVIII-lea până în prezent*, Coordonatori: dr. Hans Gehl și Viorel Ciubotă, Editura Muzeului Sătmărean. Satu Mare – Tübingen, 1999, s. 51-69.
- CORANIČ Jaroslav. *Z dein Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*. české Budějovice: Sdružení sv. Jana Nepomuckého při Biskupství česko-budějovickém, 2014.
- CSIFFÁRY Gergely. *Ruszkai Dobó István életrajza*. Rudabánya, 2014.
- CSIPES Antal. *Dobó István élete és szerepe Magyarországon XVI. századi történetében*. Doktori disszertáció. Gyula, 1971.
- CSORBA Csaba. A Rákócziak várai és várkastélyai. In: *Széphalom*, 13 (2003). 21-29 old.
- Cyrilometodská problematika v dejinách kresťanstva na Slovensku*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III.*, Jaroslav CORANIČ (ed.). Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 9-171.
- De processibus canonicis ecclesiae catholicae Ucrainorum in Transcarpathia ab 1771 usque 1853*, Collegit: Dr. Alexander BARAN. Romae: Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum S. Clementis Papae, 1973.

- Dejiny Uhorska (1000–1918)*, Editor: Peter KÓNYA. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešéve, 2013.
- DOBY Antal. Perényi Mihály. Egy dinasztia a XVI. századból. In: *Adalékok Zemplén vármegye Történetéhez*. 9-10 old.
- EMBER Győző. A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeinek 1747. évi összeírása. In: *Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv 1944–46*. Budapest, 1947, 95-117 old.
- Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, Revised and Expanded Edition; Editors Paul Robert MAGOCSI and Ivan POP. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 2005.
- FALUSSY József. A „szerenci” Rákóczi. In: *Hernán Ottó Múzeum Évkönyve*. 27. 341-357 old.
- FARAGÓ Tamás. *Vándormozgalmak a Kárpát-medence északkeleti részén az 1780-as években*. Obyvateľstvo Karpatskej kotliny I, Zostavili: Peter KÓNYA a René MATLOVIČ. Prešov: UNIVERSUM, 1997, s. 43-71.
- FAZEKAS István. *Battyány Ádám „áttérési iratai” (1626)*. In: Minnennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára. Szerk. Erdélyi Gabriella és Tusor Péter. Budapest, 2007. MTA Történettudományi Intézete. 455-465 old.
- FEDINEC Csilla. Az ungvári gimnázium évszázadai. In: *Kalendárium, 96’97*. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1996. 34-35 old.
- FEHÉR József. *Rákóczi Zsigmond, a kultúrapártoló és zsoltárszerző fejedelem*. <http://ujkor.hu/content/rakoczi-zsigmond-a-kulturapartolo-es-zsoltarszerzo-fejedelem>
- FENICS Volodimir. A népek és felekezetek közötti viszonyok az ukrán-magyar-román érintkezési övezetben a XVI–XVIII. században. In: *Relații interetnice în zona contact româno-maghiaro-ucraineană secolul XVIII-lea până în prezent*, Coordonatori: dr. Hans GEHL și Viorel CIUBOTĂ. Satu Mare – Tübingen: Editura Muzeului Sătmărean, 1999, s. 262-272.
- FENICS Volodymyr. Konfessionelle und nationale Identität der Katholiken griechischer Konfession von Transkarpatien im 18.–20. Jahrhundert. In: *Materielle und geistige Volkskultur des Oberen Theißbeckens. Einfluss der deutschen Bevölkerung auf die anderen Ethnien der Region*, Coordonatori: Dr. H. GEHL, Dr. V. CIUBOTĂ. Satu Mare–Tübingen: Editura Muzeului Sătmărean, 2003, s. 83-104.

- FENICS Volodymyr. Konfessionelle und nationale Identität des Klerus der griechisch-katholischen Diözese von Munkácsévo 1771–1949. In: *Konfessionelle Identität und Nationsbildung. Die grechisch-katholischen Kirchen in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, Herausgegeben von H.-Chr. MANER und N. SPANNENBERGER. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2007, s. 113-128.
- GHITTA Ovidiu. De Camillis püspök első látogatása Szátmárnémetiben. In: *Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Szerkesztette: Tamás VÉGHSEŐ. Nyíregyháza: A kötet szerzői, 2008, old. 239-249.
- GHITTA Ovidiu. Un hotar între uniți și „latini”: sărbătoarea. In: *Materielle und geistige Volkskultur des Oberen Theißbeckens. Einfluss der deutschen Bevölkerung auf die anderen Ethnien der Region*. Coordonatori: dr. Hans GEHL, dr. Viorel CIUBOTĂ. Satu Mare – Tübingen: Editura Muzeului Sătmărean, 2003, s. 70-94.
- GRADOŠ Juraj. Východný obrad v Arpádovskom Uhorsku. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV a*, J. CORANIČ (ed.). Prešov – Užhorod: Gréckokatolícka teologická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta histórie, Užhorodská národná univerzita, 2016, s. 43-64.
- Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV a*, J. CORANIČ (ed.). Prešov – Užhorod: Gréckokatolícka teologická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta histórie, Užhorodská národná univerzita, 2016.
- H.NÉMETH István. Végvárak, városok, hadseregszállítók. (A felsőmagyarországi városok és a védelmi rendszer, 1526–1593). In: *Történelmi Szemle*, 42 (2000). 203-243 old.
- HALAGA Ondrej R. *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*. Košice: Východoslovenský kultúrny spolok svojina, 1947.
- HAMPEL József. A Drugethek őseiről I. In: *Századok*, 10, 1881. 133-145 old; 207-213 old.
- HARAKSIM Ludovit'. «Zlatý vek» biskupa A. Bačinského a obrodenécké obdobie A. Duchnoviča – dve epochy dejín Rusínov. In: *Slovensko – rusínsko – ukrajinské vzťahy od obrodenia po súčasnosť*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 10-36.

- HARDI Đ. *Drugeti, povest o usponu i padu porodice prtilaca anžijskih kraljeva*. Novi Sad, 2012.
- HAVRILA Marek, LIPKA Martin. Demografická analýza Prešova na základe sčítania obyvateľ'ov v rokoch 1784–1787. In: *Obyvateľstvo Karpatskej kotliny I*, Zostavili: Peter KÓNYA a René MATLOVIČ. Prešov: UNIVERSUM, 1997, s. 79-85.
- HIŠEM Cyril. Načrt náboženského života v Košiciach do roku 1804. In: *Cirkev v dejinách kresťanstva na Slovensku*, Jaroslav CORANIČ (Ed.). Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2014, s. 21-40.
- Historical Atlas of Central Europe*, Revised and Expanded Edition Paul Robert MAGOCSI. Toronto: University of Toronto Press, 2002.
- HODINKA Antal. *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története*. Budapest: Kiadja. a Magyar Tudományos Akadémia, 1909.
- HODINKA Antal. *Утцюзнина, газдуство и прошлост южно-карпатськихъ русинувъ = A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk c.műve (Budapest, 1923) ruszin nyelvű változatának hasonmás kiadása*. A művet kiadásra előkészítette, utószót írta: Udvari István. Nyíregyháza: Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2000, 55-68 old.
- HORVÁTH Mihály. *Gróf Nádasdy Tamás élete, némi tekintettel korára*. Budán, 1838.
- HORVÁTH, J. *A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyarországi irodalomtörténete*. Budapest, Akadémiai kiadó, 1953.
- JACKÓ Sándor. A latin és a bizánci ritus kapcsolatrendszere Olsavszky Manuel (1743–1767) idejében. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 5. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2016, c. 178-185.
- JANKA György. A Munkácsi egyházmegye felállítása. In: *Athanasiana*, 4 (1997), Nyíregyháza, 57-81 old.
- JANKA György. Az ezeréves Egri egyházmegye és a görög katolikusok. In: *Athanasiana*. 19 (2004), Nyíregyháza, 145-159 old.
- JANKA Gyorgy. De Camillis püspök zsinatai. In: *Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Szerkesztette: Véghseő Tamás. Nyíregyháza: A kötet szerzői, 2008, old. 175-186.

- JANKA György. *Habsburg egyházpolitika a hódoltság utáni hazánkban*. In: *Athanasiana*, 17 (2003), Nyíregyháza, 95-108 old.
- KÁROLYI Árpád. *Dobó-Balassa-féle összeesküvés történetéhez. 1569-72*. Levéltári kutatások alapján. Budapest, 1879.
- KÁROLYI Gáspár. *Keet könyö minden orzagoknac es kyralioknac io es gonoz szerenczeieknec okairul* //<http://mek.oszk.hu/03400/03469/>
- KICSERA Viktor, FENICS Volodymyr, STERR Diana. *A Habsburg egyház: a munkácsi görög katolikus egyházmegye az osztrák uralom alatt (1771–1918)*, Ukránból fordította: Ádám Dóra. Ungvár: V. Padyak Kiadója, 2018.
- KOMÁROMI András. A báró Perényi család levéltárából. *Magyar Történelmi Tár*. 4. Sorozat, I. Köt. 1900. 128-132 old.
- KOMÁROMI András. A báró Perényi család levéltárából. In: *Történelmi tár*. 18. Évf. 3. sz. 1895. 506-523 old.
- KOMÁROMI András. Egy hamispénzverő a XVI. században. In: *Századok*, 1893. 647-667, 748-759 old.
- KOMÁROMI András. Nyalábvár és uradalma. In: *Századok*, 1894. 492-519 old.
- KÓNYA Annamária. Az arisztokrácia szerepe Zemplén vármegye reformációjában. In: *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára és Püski Levente. Debrecen, 2013. 127-135 old.
- KÓNYA Peter. Gréckokatolíci v hornozemplínskych a užských mestečkách Humenné, Michalovce a Sobrance do začiatku 20. storočia. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III.*, Jaroslav CORANIČ (ed.). Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 243-255.
- KÓNYA Peter. *K osobitostiam konfesionalneho vývinu územia východného Slovenska v ranom novoveku*. In: *Cirkev v dejinách kresťanstva na Slovensku*. Jaroslav CORANIČ (Ed.). Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2014, s. 63-77.
- KÓNYA Peter. Konfesionalne pomery v Prešove v čase založenia gréckokatolíckeho biskupstva. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV a*. Jaroslav CORANIČ (ed.). Prešov – Užhorod, 2016, s. 85-99.
- KÓNYA Peter. Vývin a zmeny konfesijných pomerov v Prešove v 16.–19. storočí. In: *Obyvateľstvo Karpatskej kotliny I*, Zostavili: Peter KÓ-

- NYA a René MATLOVIČ. Prešov: UNIVERSUM, 1997, s. 128-164.
- KRÁL Jirži. *Osídlení Karpatské Rusi. Historický přehled*. Praha: Geografický ústav Karlovy university, 1923.
- KURILCOVÁ Katarína. Ikony a ich výskyt na Hornom Šariši – ikony z oddobia 17. storočia. In: *Cirkev v dejinách kresťanstva na Slovensku*. Jaroslav CORANIČ (Ed.). Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2014, s. 119-134.
- LACKO Michael, S.J. The Union of Užhorod. In: *Slovak studies*, Vol. VI. Cleveland Rome: Slovak Institute, 1966, p. 7-190.
- LACKO Michael, SJ. The Reduction of the Number of Feast Days for the Catholics of the Byzantine Rite in Hungary in the XVIII century. In: *Slovak Studies*, Vol. IV. Rome, 1964, p. 197-215.
- LACKO Michal, SJ. *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou*. Košice: Centrum spirituality Východ–Západ Michala Laeka v Košiciach, vedeckovýskumné pracovisko Teologickej fakulty Trnavskej univerzity, 2012, 262 s.
- LEHOCZKY Tivadar. Munkácsi püspökök sorsa a XVII. században. In: *Magyar Történeti Társ*, 1887. 10. köt., 129-143 old.
- LENČIŠ Štefan. *Drugetovci a ich vzťah ku katolíckej cirkvi*. Ružomberok, 2009.
- LENČIŠ Štefan. Pôsobenie jezuitov v Prešove v 17.–18. storočí. In: *Cirkev v dejinách kresťanstva na Slovensku*. Jaroslav CORANIČ (Ed.). Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2014, s. 97-118.
- LENČIŠ Štefan. Šľachtická rodina Drugetovcov a ich vzťah k veriacim v Zemplínskej a Užskej stolici. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 5. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2016, с. 135-145.
- LENČIŠ Štefan. *Šľachtický rod Drugetovcov z Humenneho*. Humenne, 2003.
- LUKÁCS László SJ – MOLNÁR Antal. A homonnai jezsuita kollégium (1615-1619). In: *Művelődési törekvések a korai újkorban*. Tanulmányok Keserü Bálint tiszteletére. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 35. Szeged, 1997, 355-399 old.
- MAGOCSI Paul Robert. An Historiographical Guid To Subcarpathian Rus`. In: *Austrian History Yearbook*, Vol. IX–X. [Cambridge, Massachusetts], 1973–74, p.201-265.

- MAGOCSI Paul Robert. *Carpathian Rus'. A Historical Atlas*. Distributed by the University of Toronto Press for the Chair of Ukrainian Studies University of Toronto, 2017.
- MAGOCSI Paul Robert. *Chrebtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov: UNIVERSUM, 2016.
- MAGOCSI Paul Robert. Eastern christians in Habsburg Monarchy, 1526–198. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 5. Ужгород: Видавництво УЖНУ «Говерла», 2016, с. 106-124.
- MAGOCSI Paul Robert. Východní křesťania v Habsburskej monarchii v rokoch 1526–1918. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III*, CORANIČ Jaroslav (ed.). Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 215-234.
- MAKSAY Ferenc. *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. 1-2. Köt. Budapest, 1990.
- MAREK Miloš. Farská sieť pravoslávnej cirkvi na východnom Slovensku v stredoveku a ranom novoveku. In: *Cirkev v dejinách kresťanstva na Slovensku*. Jaroslav CORANIČ (Ed.). Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2014, s. 41-62.
- MERÉNYI Lajos. *Eszterházy Pál. 1635–1715*. <http://mek.oszk.hu/05600/05649/html/02.htm>
- MÉSZÁROS Károly. *Ungvár története a legrégebb időktől máig*. Pesten: Ráth Mór Könyvkereskedés, 1861.
- MISKOLCZY István. A Drugetek őseiről. In: *Turul*, 1936. 1-5 old.
- MOLNÁR István. Mióta magyarok a magyarországi görög katolikusok? In: *Posztbizánci közlemények*, III. Debrecen, 1997, 46-51 old.
- NAGY Iván. *Magyarország családai*. 7. kötet. Pest, 1858. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/hetedik-kotet-5828/magochy-csalad-kihalt-5FBE/>
- Obyvateľstvo Karpatskej kotliny I*, Zostavili: Peter KÓNIA a René MATLOVIČ. Prešov: UNIVERSUM, 1997.
- Osobitosti konfesijného vývinu východného Slovenska v ranom novoveku*, Ed. Annamária KÓNYOVÁ. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2015.
- ORY Miklós-Szabó Ferenc. Pázmány Péter (1570-1637). In: *Pázmány Péter. Válogatás műveiből / Szent István Társulat az Apostooli*

- Szentszék könyvkiadója Budapest, 1983.
- PACH Zsigmond Pál. Üzleti szellem és magyar nemzeti jellem. In: *Történelmi Szemle*, 1982/3. 373-404 old.
- PÁLFFY Géza. A Thurzó család a Magyar Királyság arisztokráciájában. In: *Történelmi Szemle*. Budapest, 2011. 63-84 old.
- PÁLFFY Géza. Különleges úton a Magyar Királyság arisztokráciájába: a Révay család a 16. században. *Történelmi szemle* LI (2009)1. 1-20, 3-6 old.
- PAPP György. *A Munkácsi püspökség eredete*. Miskolc: Szemisztudományos és irodalmi osztálya, 1940.
- PAPP Sándor. Homonnai Drugeth Bálin, Rákóczi Zsigmond és Bátor György küzdelme az Erdély feletti hatalomért 1607-ben. In: *Századok*, 2008. 807-848 old.
- PEKAR Atanasius, OSBM. Tribute to Bishop J.J. de Camillis, OSBM (1641–1706). In: *Analecta Ordo Sancti Basilii Magni*, Vol. XII. Romae, 1985, p. 374–418.
- PEKAR Basilius. *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (anno. 1771)*. Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1956.
- PERFECKIJ Eugen. *Socialné-hospodárské poméry Podkarpatské Rusi ve století XIII.–XV.* Bratislava, 1924.
- PÉTER Katalin. Pázmány Péter és a protestánsok. In: *Egyháztörténeti Szemle*. 7. évfolyam 2. Szám. A. D. MMVI <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/pk-pazmany.htm>
- PIRIGYI István. *A görögkatolikus Magyarorság története*. Budapest: IKVA, 1991.
- PIRIGYI István. *A magyarországi görög katolikusok története*, I. kötet, Lektorálta: Iváncsó I. Nyiregzháza: Görög katolikus hittudományi főiskola, 1990.
- PIRIGYI István. *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet, Lektorálta: Iváncsó I. Nyiregzháza: Görög katolikus hittudományi főiskola, 1990.
- PUSKÁR Anett. *Perényi Péter politikai pályafutása*. Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara tudományos diákköri közleményei, 2.
- PUSKÁR Anett. Perényi Péter, a „hitújító”. In: *Septuagesimo anno humastissime peracto. Tanulmányok Kulcsár Péter 70. születésnapjára*. Miskolci Egyetemi kiadó, 2004. 171-180 old.

- Régi magyar költők tára XVII. század, 1. kötet. Kiadja: *BISZTRAY Gyula–KLANICZAY Tibor–NAGY Lajos–STOLL Béla*. Akadémiai kiadó, Budapest, 1959.
- RÉZ László. *Drugethek és Homonna reformációja*. Sátoraljaújhely, 1899.
- RISKÓ Marianna. *Ferencesek Nagyszőlősen. Ötszáz éves jelenlét térben és időben*. Budapest, 2007.
- Rómából Hungáriába: *A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Szerkesztette: Tamás VÉGHSEŐ. Nyíregyháza: A kötet szerzői, 2008.
- SCHWARZ Karl. *Über Toleranz und Religionsfreiheit in der Habsburgerrmonarchie*. In: *Obyvatel'stvo Karpatskej kotliny, I*. Zostavili: Peter KÓNYA a René MATLOVIČ. Prešov: UNIVERSUM, 1997, s. 105-127.
- ŠIMRAK Jan. Pavao Zorčić, marčanski vladika. In: *Spomenica-Kalendar grkokatolika križevačke biskupije za godinu 1933*. Križevac, 1933, s. 1-138.
- ŠOLTÉS Peter. A papság reformja a Munkácsi Egyházmegyében a 18. században. In: *SYMBOLAE. A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai* (Nyíregyháza, 2007. november 23-24), Szerkesztette: Tamás VÉGHSEŐ. Nyíregyháza, 2010, old. 231-245.
- ŠOLTÉS Peter. Sociálna emancipácia a disciplinizácia gréckokatolickeho duchovenstva v 18. storočí. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III.*, Jaroslav CORANIČ (ed.). Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 257-270.
- ŠOLTÉS Peter. *Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesiónalna pluralita na Zemplíne, Spiše a v šariši*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2009, 232 s. + diagram.
- SPANNENBERGER Norbert. Felvilágosult abszolútizmus, tolerancia és paritás. Egyház- és valláspolitikai a 18. századi Habsburg Birodalomban. In: *Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Szerkesztette Tamás VÉGHSEŐ. Nyíregyháza, 2014, old. 13-28.

- SPIKER Manfred. Nation and Religion. In: *Религиозный фактор и проблемы национальной идентичности в России и Европе нового и новейшего времени*, Редколег. Москва: ИВИ РАН, 2008, с. 9-17.
- ŠTURÁK Peter. Osobnost biskupa De Camillisa a jeho prínos v rámci úniizácie v období po uzavretí Užhorodskej únie. In: *Osobitosti konfesijného vývinu východného Slovenska v ranom novoveku*, Ed. Annamária KÓNYOVÁ. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2015, s. 116-124.
- SUTTNER Ernst Christofer. Die Synoden von Zamošč (1720) und Wien (1773) als prägende Ereignisse für die Unierten Polens und der Donaumonarchie. In: *Ostkirchliche Studien*, Vol. 44. 1995, s. 273-291.
- SYMBOLAE. *A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai* (Nyíregyháza, 2007. november 23–24). Szerkesztette: Tamás VÉGHSEŐ. Nyíregyháza, 2010.
- SZABÓ András. Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (1544–1608). Kegészítések egy életpályához. In: *Történelmi Szemle*, 1986. 29. évf., 341-350 old.
- SZILÁGYI Sándor. Perényi Gábor végrendelete. In: *Sárospataki füzetek*. 5. 1861. 355-356 old.
- SZTRIPSKKY Híador. Egyházi schematizmusaink és a helységnevek. In: *Зоря-Хайнал*, III. évf., 1-4 sz. Ungvár, 1943, 206-228 old.
- TAKÁCS Sándor. Homonnai Györgyné. In: *Magyar nagyszonyok*. Bp., 1982. 205-225 old.
- TARJÁN M. Tamás. *Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem halála*. In: Rubicon, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1608_december_5_rakoczi_zsigmond_erdelyi_fejedelem_halala/
- UDVARI István. A munkácsi görög katolikus egyházmegye lelkészsegeinek 1741. évi összeírása (Ungvári esperesi kerület). In: *Posztbizánci közlemények, III*. Debrecen, 1997, 1-15 old..
- UDVARI István. Adalékok Szabolcs megye történeti demográfiájához (1782). In: *Szabolcs- Szatmári Szemle*, 2. 1985, 47-52 old..
- UDVARI István. Bacsinszky András püspök (1732–1772–1809) a ruszin felvilágosodás képviselője. In: *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása*, Szerkesztette: István Udvari. Nyíregyháza, 1990, 29-47 old.

- UDVARI István. O poľských súvislostiach slovenských roľníckych priznaní v Šarišskej stolici v dobe Márie Terézie. In: *Obyvatel'stvo Karpatskej kotliny I*, Zostavili: Peter KÓNYA a René MATLOVIČ. Prešov: UNIVERSUM, 1997, s. 72-78.
- UDVARI István. *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*, Második kiadás. Nyiregzháza, 1994.
- UDVARI István. *Szatmár vármegyei görög katolikus parókiák 1741. évi összeírása*. In: *Relații interetnice în zona contact româno-maghiaro-ucraineană secolul XVIII-lea până în prezent*, Coordonatori: dr. Hans Gehl și Viorel Ciubotă. Satu Mare – Tübingen: Editura Muzeului Sătmărean, 1999, s. 95-116.
- ULIČNÝ Ferdinand, ml. Evanjelickí kazatelia v Šarišskej stolici v rokoch 1614–1644. In: *Obyvatel'stvo Karpatskej kotliny, I*. Zostavili: Peter KÓNYA a René MATLOVIČ. Prešov: UNIVERSUM, 1997, s. 165-170.
- VASIL' Cyril. *Kánonické pramene byzantsko-slovanskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánonov východných cirkví*. Trnava: Dobrá kniha, 2000.
- VASIL' Cyril. *Bacsinszky András püspök személye – püspöksége alatt kiadott – kánoni rendelkezéseinek fényében*. In: *Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Szerkesztette Tamás VÉGHSEŐ. Nyiregyháza, 2014, 88-91 old.
- VASIL' Cyril. *Bacsinszky András püspök személye – püspöksége alatt kiadott – kánoni rendelkezéseinek fényében*. In: *Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai / Szerkesztette Tamás VÉGHSEŐ*. Nyiregyháza, 2014, 85-96 old.
- VÉGHSEŐ Tamás. «...meliozem vivendi ordinem introducere...». Le mansioni e le prospettive peculiari di un vescovo greco-cattolico in Ungheria all'epoca della confessionalizzazione: sei lettere inedite del vescovo Giovanni Giuseppe De Camillis. In: *SYMBOLAE. A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai* (Nyiregyháza, 2007. november 23-24). Szerkesztette: Tamás VÉGHSEŐ. Nyiregyháza, 2010, 167-191 old.

- VÉGHSEÓ Tamás. *Kollonich Lipót biboros és a munkácsi egyházmegye görög katolikusai*. In: *byzantinohungarica.hu (Hodinka)*, 268-275 old. [Források. old. 276-282].
- VÉGHSEÓ Tamás. «...mint igaz egyházi ember...». *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése*. Nyíregyháza, 2011.
- VÉGHSEÓ Tamás. Lippai György egri püspök és az ungvári unió. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 5. Ужгород: Видавництво УЖНУ «Говерла», 2016, c. 146-153.
- VINKLER Bálint. A magyar arisztokrácia lengyelországi borkereskedelme a 16. század végén (Pethő Gáspár és Albert Walders krakkói polgár perének tanulságai). In: *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára és Püski Levente. Debrecen, 2013.
- WELYKYJ Athanasius Gregorius, OSBM. Congressus hierarchicus in Transcarpathia. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Vol. VIII. Romae, 1973, p. 127-160.
- WERTNER Mór. A Drugethek genealógiájához. In: *Turul*, 1891. <http://www.pechy-de-pechujfalu.hu/myfiles/htmls/turul/1891-92xw/1891-92xw.html#Heading1654>.
- Zemplén vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Szerk. BOROVSZKY Samú. Budaapest, 1905. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0026/14.html>, https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Borovszky_Zemplen/?pg=327&layout=s
- ŽEŇUCH Peter. Kultúrne kontexty cyrilo-metodského dedičstva na Slovensku. In: *Cyrilometodská problematika v dejinách kresťanstva na Slovensku*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III.*, Jaroslav CORANIČ (ed.). Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 75-98.
- ZIMÁNYI Vera. *Gazdasági és társadalmi fejlődés Mohácstól a 16. század végéig*. In: *Századok*, 1980, 363-364 old.
- ZIMÁNYI Vera. *Magyarország az európai gazdaságban. 1600–1650*. Budapest, 1976. Értekezések a történettudomány köréből, 80. 54-59 old.
- ZSATKOVITS Kálmán. Az Egri befolyás és ez ellen vivott harcz a Munkácsi görög szertartású egyházmegye történelmében. Történeti tanulmány. In: *Századok. Magyar történelmi társulat közlönye*, T.

- XVIII. Budapest, 1884, 680-877 old.
- ZSILINSZKY, M. *A Magyarhoni protestáns egyház története*. Budapest, 1907.
- ZUBÁNICS László. *Szépasszony dombja. Kárpátaljai történeti és helyi mondák*. Összeállította Dupka György és Zubánics László. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2014.
- ZUBÁNICS László. *Tájba írt történelem. Kultúrtörténeti időutazás Kárpátalja legmagyarabb városában és vonzáskörzetében*. (Archív felvételekkel). Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2011.
- ZUBÁNICS László. *Víz tükrére történelmet írni... Helytörténeti írások*. Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 2007.
- ZUBKO Peter. *Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia*. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, 2009.
- Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика. Посвящается 1000-летию Австрии и 1100-летию Венгрии*, Редколлег.; Отв. ред. О. В. ХАВАНОВА. Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1997.
- БАРАН Олександр. *Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті*. Йорктон: Саск, 1963.
- БАРАН Олександр. Синод Мукачівської, Фогарашської і Свідницької єпархій у Відні 1773-го року. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. III (IX), Fasc. 3-4. Romae, 1960, p. 394-403.
- БАРАН Олександр. *Церква на Закарпатті в роках 1665–1691*. Видання «Богословії», Ч. 36. Рим, 1968.
- ВАСИЛЬ Ціріл, ПІ. Мукачівська єпархія та її єпископи. Історія походження. In: *Матеріали конференції присвячені сторічному ювілею першого друкованого видання «Церковного простопінія» о. І. Бокшая*, Ред. В. Ігнатишин. Ужгород: Ужгородська греко-католицька богословська академія ім. Блаженного Теодора Ромжі, 2007, с. 29-47.
- ВЕБЕР Макс. *Протестантська етика і дух капіталізму*, Пер. з нім. Олександр Погорілий. Київ: Основи, 1994.
- ВЕЛИЧКО О. І. Проблемы веротерпимости в общественно-политической жизни Австро-Венгрии. In: *Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика. Посвящается 1000-летию Австрии и 1100-летию Венгрии*, Редколлег.; Отв. ред. О. В. Хаванова. Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1997, с. 118-124.

- ВИСІЦЬКА Т. *Християнство на Закарпатті: документальне дослідження становлення та розвитку (XIV–XXI ст.)*. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012.
- ВІЛЛЕМ Ж.-П. *Європа та релігії. Ставки XXI століття*. К.: Дух і Літера, 2006.
- ВОВЧКО М. *Конверсії євреїв у Львові (друга половина XIX – початок XX століття)*. Вісник Львівського університету. Серія історична. 2013. Випуск 48. С. 79-103.
- ГАДЖЕГА В. *Михаїл Лучкай: Життєпис и твори*. Післямова Д.Д. Данилюка. Факс.вид. Ужгород: Редакційно-видавнича рада УжНУ; Видавництво Падяка, 2000.
- ГАДЖЕГА Василій. Наші культурні і церковні справи на єпископських нарадах р. 1773 у Вїдні. In: *Подкарпатська Русь*, Рочникъ III. Ужгород, 1926, № 5, с. 105-108, № 7-8, с. 167-170, № 9, с. 199-201, № 10, с. 213-215.
- ГАДЖЕГА Василь. *Перва спроба историї мукачевскої епархії*. In: *Науковий зборникъ Товариства «Просвіта» въ Ужгородѣ*, Рочникъ III. Ужгородъ, 1924, с. 1–27.
- ГАЙНДЛЬ Вальтрауд. Модернізація та теорії модернізації: приклад габсбурзької бюрократії. In: *Україна модерна*, Число 1. Львів, 1996, с. 89-100.
- ГОДИНКА А. *Як наші духовники проживали...* Русинські тексти II / *Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyhaziensia* 19. Ніредьгаза, 2006.
- ГОДИНКА Антоній. Ци правда, же Мадярщина «порабствувала» подкарпатських Русинів? In: *Hodinka Antal válogatott kéziratái*. Válogatta, szerkesztette és a bevezető életrajzot írta: Udvari István. Nyiregháza, 1992, 57-70 old..
- ГОДИНКА Антоній. Як наші духовники проживали. In: *Hodinka Antal válogatott kéziratái*, Válogatta, szerkesztette és a bevezető életrajzot írta: Udvari István. Nyiregháza, 1992, 35–56 old.
- ГРАДОШ Юрай. Ужгородська унія з 24 квітня 1646 року у світлі її документу. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 5. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2016, с. 16-25.
- ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ В.С. *Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади* / Упорядк. та примітки Д. М. Федаки; вст. ст. В. І. Ільницького, Д. М. Федаки. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002.

- ДЖУДЖАР Юрій. *Католицька церква візантійсько-слов'янського обряду в Югославії. Історично-юридична праця*. Рим, 1986.
- ДЗЕМБАС О. *Невицький замок. Екскурс у Середньовіччя та проблеми XXI віку*. Путівник. Ужгород: Видавництво ТІМРАНИ, 2003.
- ДЗЕМБАС О., КОБАЛЬ Й. *Невицький замок. Історичний нарис*. Ужгород: ВАТ „Видавництво „Закарпаття”, 2005.
- ДМИТРИЕВ М. В. *Православие и Реформация: реформационные движения в восточнославянских землях Речи Посполитой во второй половине XVI в.* Москва: Изд-во МГУ, 1990.
- ДМИТРИЕВ М. В. Проблематика исследовательского проекта «Confessiones et Nationes. Конфессиональные традиции и протонациональные дискурсы в истории Европы». In: *Религиозные и этнические традиции в формировании национальных идентичностей в Европе. Средние века – новое время. Religion et ethnicité dans identités nationales en Europe. Moyen Age – époque moderne*, Под ред. М. В. Дмитриева. Москва: «Индрик», 2008, с. 15-42.
- Документи розповідають* / Упор. А. ГАЙДОШ, Л. КИРИЛЮК. Ужгород: Видавництво «Карпати», 1971.
- Документи свідчать* / Упор. А. І. ГАЙДОШ. – 2-е вид., доп. Ужгород: Карпати, 1985.
- Е. Ф.(ЕНЦИКЪ). *Въ дѣлѣ подвышенія конгруи*. Листокъ. 1885. Чис. 1. с. 5-8.
- ЕГАН Е. *Економічне положенє руських селян в Угорщині*. Прага, 1922.
- Енциклопедія історії та культури карпатських русинів*, Укладачі: Павло Роберт МАГОЧІЙ, Іван ПОП; заг. ред. Павла Роберта Магочія; пер. з англ. Надії Кушко; ред. укр. вид. Валерій Падяк; карти Павла Роберта Магочія; вип. ред. Лариса Ільченко. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010.
- Загальна бібліографія Подкарпатя* [Текст] / зложили. М. М. ЛЕЛЕКАЧ, І. А. ГАРАЙДА; післямова В. ПАДЯК; передмова Д. ДАНИЛЮК. Факсимільне вид. 1944. Ужгород: Видавництво В.Падяка, 2000.
- ЗУБАНИЧ Ласло. *Життя і політична кар'єра Балінта Другета*. http://uzhgorod.in/ua/statti/2019/zhittya_i_politichna_kar_era_balinta_drugeta

- ЗУБАНИЧ Ласло. *Суспільно-політичний розвиток дворянських родин Північно-Східної Угорщини у 1526-1657 рр.* Дис. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Ужгород, 2016. <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/10000>
- ИВОНИН Ю. Е. *Концепция конфессионализации и путь к веротерпимости в Европе Нового времени.* In: *Религиозный фактор и проблемы национальной идентичности в России и Европе нового и новейшего времени*, Редколег. Москва: ИВИ РАН, 2008, с. 18-28.
- ІЛЬКО В. *Закарпатське село на початку ХХ ст. (1900–1919 рр.).* Львів, 1973.
- КІЧЕРА Віктор, ФЕНИЧ Володимир, ШТЕРР Діана. *Габсбурзька церква. Мукачівська греко-католицька єпархія в австрійську добу (1771–1918).* Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2018.
- КОНТЛЕР Ласло. *История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы,* Пер. с англ. Москва: Изд-во «Весь мир», 2002.
- КОНТРАТОВИЧ И. *Дробноты из minulosti Мукачевской епархії.* Русинський дайджест 1939–1944. І. Наука. Научні і научно-популярні тексти з новинок 1939–1944 гг.: Ириной Конtratoвич, Гіадор Стрипський, Федор Потушняк, Петро Миговк / Матеріали ушорив и спередслово написав: Михаил Капраль. Ніредьгаза: Вудала катедра української и русинської філології Ніредьгазької Высшуй Школы, 2008. с. 49-50.
- КОНТРАТОВИЧ И. *Еган и его хозяйственная политика.* Русинський дайджест 1939–1944. І. Наука. Научні і научно-популярні тексти з новинок 1939–1944 гг.: Ириной Конtratoвич, Гіадор Стрипський, Федор Потушняк, Петро Миговк / Матеріали ушорив и спередслово написав: Михаил Капраль. Ніредьгаза: Вудала катедра української и русинської філології Ніредьгазької Высшуй Школы, 2008. с.37-42.
- Коротка історія Угорщини*, Ред.: Петер ГАНАК; Ред. та упорядн. укр вид.: Іштван УДВАРІ. Ніредьгаза, 1997.
- КРЮЧКОВ И. В. *Национальный фактор в развитии Венгрии в XVIII – начале XX в.* In: *Конфликты и компромиссы в истории мировых цивилизаций. Сборник статей*, Редколег. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2009, с. 103-115.

- ЛЁМЭТР Ж.-Л. Мартироги и календари – памятники национальной идентичности? In: *Религиозные и этнические традиции в формировании национальных идентичностей в Европе. Средние века – новое время. Religion et ethnicité dans identités nationales en Europe. Moyen Age – époque moderne*, Под ред. М. В. Дмитриева. Москва: «Индрик», 2008, с. 269-281.
- ЛИПАТОВ А. В. Эпоха Просвещения: личность, государство, конфессия. In: *Балканские исследования*, Выпуск 17: *Церковь в истории славянских народов*, Отв. ред. И. В. Чуркина. Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1997, с. 72-83.
- МИРОНОВИЧ Д.В. Релігійна конверсія та новітні релігійні організації в Україні: досвід біографічного аналізу. In: *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць*. Випуск 16. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2010. с. 542-547.
- МИЦЮК О. *Нариси з соціально-господарської історії б. угорської нині Підкарпатської Русі*. Т. I: до другої чверти XVI в. з 13 малюнками. Ужгород: Друкарня «Новіна», 1936.
- МИЦЮК О. *Нариси з соціально-господарської історії б. угорської нині Підкарпатської Русі*. Т. II: доба феодално-кріпацька (від другої чверти XVI в. до половини XIX) з 18 малюнками. Прага: Друкарня Р. Грдлічки, 1938.
- МІСЬКОВ І. О. Печатки і герби родини Другетів. In: *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Історія. Вип. 29. Ужгород, 2012. с. 153-164.
- Нариси історії Закарпаття* (з найдавніших часів до 1918 р.) / відп. ред. і кер. авт. колективу І. М. ГРАНЧАК. Т. 1. Ужгород: Карпати, 1993.
- ПАП С. *Історія Закарпаття* / Редактори: Ігор Пелехатий, Марія Вуянко, Володимир Криворучко та Ірина Шумада. Т. III. 1716–1939. Івано-Франківськ: «Нова Зоря», 2003.
- ПЕКАР А., ЧСВВ. Нариси історії Церкви Закарпаття. Том I: Єрархічне оформлення. Видання друге. Рим–Львів: Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1997.
- ПЕКАР А., ЧСВВ. *Нариси історії Церкви Закарпаття*. Том II: Внутрішня історія. Видання друге. Рим–Львів: Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1997.

- ПЕКАР Атанасій, ЧСВВ. Ужгородська унія та її творці (1646–1996).
 In: *Відбитка із «Записок ЧСВВ»*, Секція II, Том XV (XXI), Вип. 1-4. Рим, 1996, с. 247-300.
- ПЕРФЕЦКИЙ Евгений. *Религиозное движение в XVI-ом и начале XVII-го века в Угорской Руси*. In: *Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук*, Т. XX/1. Петроград, 1915, Т. 20, № 1, с. 24-77.
- РАКОВСКИЙ I. *О материальномъ состояніи нашего сельскаго духовенства*. In: Свѣтъ. Унгваръ, 1869. Чис. 31. с. 1-2.
- РАМАЧ Янко. *Привредни и дружтвени живот Руснацох у южней Угорскей 1745–1848*. Нови Сад: «Руске слово», 1990.
- РАМАЧ Янко. Релігійна та національна ідентичність русинів Крижевацької єпархії (1777–1918). In.: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, За ред. Бориса Гудзяка, Ігоря Сkochиляса та Олега Турія, Число 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи*, Відп. ред. Олег Турій. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2003, с. 187-198.
- Религиозные и этнические традиции в формировании национальных идентичностей в Европе. Средние века – новое время. Religion et ethnicité dans identités nationales en Europe. Moyen Age – époque moderne*, Под ред. М. В. ДМИТРИЕВА. Москва: «Индрик», 2008.
- Религиозный фактор и проблемы национальной идентичности в России и Европе нового и новейшего времени*, Редколлег. Москва: ИВИ РАН, 2008, 278 с.
- СМІТ Ентоні Джозеф. *Національна ідентичність*, Пер. з англ. П. Тарашука. Київ: «Основи», 1994.
- СУТТНЕР Ернст Крістоф. *Церковні розколи і єдність церкви*, Пер. з нім. та наук. ред. Олега Турія. Львів: Вид-во «Місіонер», 2007.
- СУТТНЕР Ернст Крістоф. Значення Замойського (1720) та Віденського (1773) синодів для уніатів Речі Посполитої та Габсбурзької монархії. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 2, За ред. Бориса ГУДЗЯКА, Ігоря СКОЧИЛЯСА, Олега ТУРІЯ. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2000, с. 99-114.
- СУТТНЕР Ернст Крістоф. *Українське християнство на початку III-го тисячоліття: Історичний досвід та еклезіологічні перс-*

- пективи, Пер. і наук. ред. Олега Турія. Львів: Свічадо, 2001.
- Таємне стає явним. *Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в період окупації* / Упор. А. ГАЙДОШ, В. МІСЮРА. Ужгород: Закарпатське обласне книжково-газетне видавництво, 1961.
- Таємне стає явним. *Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в період окупації* / Упор. А.І. ГАЙДОШ, В.П. МІСЮРА. – вид. 2-е, доп. Ужгород: «Карпати», 1965.
- ТЕРНЕР Фредерік Дж. *Значення фронтиру в американській історії*, Пер. з англ. Маргарити Єгорченко. In: *Україна модерна*, Число 18. Київ: Критика, 2011, с. 11-44.
- ТОВТИН Яна. *Суспільно-політичне становище словацьких земель у складі монархії Габсбургів (1526–1610 рр.)*. Монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2011.
- ТУРІЙ Олег. Австрійське просвітництво та «унійне відродження» наприкінці XVIII – на початку XIX століття. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III.*, Jaroslav CORANIČ (ed.). Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 287-297.
- УДВАРІ І. *Збирька жерел про студії русинського писемства. I Кириличні уббіжники мукачівського єпископа Андрія Бачинського* = Udvari István. *Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség tanulmányozásához. I. Bacsinszky András munkácsi megyéspüspök cirillbetűs körlevelei* / Редіговав: Ігорь Керча. Nyíregyháza: Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2002.
- УДВАРІ Іштван, СОПОЛИГА Мирослав. До питання соціально-економічного становища русинсько-українського населення Спиша в часи Марії Терезії. In: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*, Випуск 18. Упоряд.: Мирослав Сополіга та кол. Свидник: Музей української культури; Братиславське словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури в Пряшеві, 1992, с. 9-62.
- УДВАРІ Іштван. Єпископ Андрій Бачинський (1732–(1772–1809). Видатний представник русинського просвітництва. Про життя і діяльність єпископа Андрія Бачинського. In: *Slavica*, Vol. XXX. Debrecen, 2000, 193-221 old.
- УДВАРІ Іштван. *Образчики з історії пудкарпатських русинув XVIII. столітіє. Изглядованя з історії культури и языка*, Вступ І.

- Керчі; Спередслово Дюлы Вігы; Мапы Жолта Ботлика. Ужгород : Удавательство В. Падяка, 2000.
- УДВАРІ Іштван. *Русинські жерела урбарської реформи Марії Теризії*. Nyiregyháza, 1999.
- ФЕНИЧ Владимир. «Монастырская Церковь»: происхождение и ранняя история Мукачевского епископства (середина XV в.). In: *Белоруссия и Украина: История и культура*, Выпуск 5. Москва: Институт славяноведения РАН; ТЕЗАРУС, 2015, с. 4-33.
- ФЕНИЧ Владимир. *Грушевский и Мукачевский монастырские центры религиозной жизни русинов и валахов северной части Венгерского королевства в период до начала Реформации*. Ужгород: Издательство Валерия Падяка, 2018.
- ФЕНИЧ Володимир. «Монастирські війни»: інкорпорація Грушівського ставропігійного монастиря Мукачівським єпископом у 1491-1498 – 1551-1556 роках. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Выпуск 4. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2016, с. 15-44.
- ФЕНИЧ Володимир. Від монастирської Церкви-Спархії до «Ecclesia sui iuris»: Ужгородська унія та інституювання церковних спільнот ужгородської унійної традиції. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Выпуск 5. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2016, с. 26-105.
- ФЕНИЧ Володимир. Галичина і Мукачівська єпархія (до 1771 р.). In: *Тисячоліття – Millennium. Науковий щорічник*, Выпуск 1, Редкол. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2014, с. 89-103.
- ФЕНИЧ Володимир. Етноконфесійна ідентичність греко-католиків Мукачівської єпархії. In: *Carpatica–Карпатика*, Выпуск 30: *Історична школа професора Володимира Задорожного, Науковий збірник, Выпуск 2*, Упоряд. Р. Офіцинського; передмова В. Смоля. Ужгород: Гражда, 2004, с. 38-62.
- ФЕНИЧ Володимир. Конфесійна та національна ідентичність духовенства Мукачівської греко-католицької єпархії 1771–1949 рр. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, За ред. о. Б. Гудзяка, І. Скочиляса, О. Турія. Число 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи*, Відп. ред. О. ТУРІЙ. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2003, с. 146-161.

- ФЕНИЧ Володимир. Коріатовичіана: як формувався міф про витоки монастиря василіан на Чернечій Горі в Мукачеві. In: *Historia Rádu baziliánov sv. Jozafáta*, Ed. Jaroslav CORANIČ. Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovská univerzita v Prešove, 2017, s. 39-73.
- ФЕНИЧ Володимир. Міфи і стереотипи в історії греко-католиків Мукачівської єпархії. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV b*, J. CORANIČ (ed.). Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovská univerzita v Prešove, 2016, s. 5-33.
- ФЕНИЧ Володимир. Ужгородська церковна унія. 370 років з дня прийняття (1646). In: *Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2016 рік. Рекомендаційний бібліографічний посібник*, Укладач: Л. О. ПАДЯК. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2015, с. 149-162.
- ФЕРКОВ О. *До питання про заснування єзуїтської колегії в Гуменому* / <http://www.zakarpatia.com/?p=2232>
- ФЕРКОВ О.В. Роль єзуїтів у рекатолизації Північно-східних комітатів Угорщини. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*. Вип. 3. Ужгород, 2014, с. 143-153.
- ФЕРКОВ Оксана. Окаатоличення Дьордя III Другета Гуменнянського як приклад релігійних конверсій дворянства Верхньої Угорщини. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 5. Ужгород: Видавництво УЖНУ «Говерла», 2016, с. 125-134.
- ФРІС Вільгельм де, у співпраці з БІРЛІЯ Октавіан, ПІЛЛІ Джозеф та ЛАЦКО Міхал. *Рим і Патріярхати Сходу*, Пер. з нім. Олега Конкевича, Софії Матіяш. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2015, с. 114-174, 362-388.
- ХАМВАШ Бейла. *П'ять геніїв*, Пер. Марти Філь. In: *Ї: незалежний культурологічний часопис*, Річник 17, Випуск 44: *За карпатський усе-світ*. Львів, 2006, с. 242-317.
- ХЕРШАК Эмил. *Этничность как форма интеграции (Теоретические проблемы и некоторые примеры стран Средней Европы)*. In: *Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика. Посвящается 1000-летию Австрии и 1100-летию Венгрии*, Редколег.; Отв. ред. О. В. Хаванова. Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1997, с. 22-33.

- ЦЬОЛЬНЕР Еріх. *Історія Австрії*, Пер. з нім. Роман Дубневич, Христина Назаркевич, Анатолій Онишко, Наталя Іванчук. Львів: Літопис, 2001, 707 с.
- ЧОРНОВОЛ Ігор. *Компаративні фронтири. Світовий і вітчизняний вимір [Монографія]*. Київ: Критика, 2015.
- ШТЕРР Д.І. Зміна соціального статусу духовенства, як фактор відчуження пастирів та пастви (на прикладі Мукачівської греко-католицької єпархії). In: *PER ASPERA: збірник научних трудов студентів і аспірантів історического факультета ФГБОУ ВПО «НГПУ ім. Козьми Минина»*. Вып.2. Н.Новгород: НГПУ ім. К.Минина, 2013, с.71-76.
- ШТЕРР Д.І. Між сакральними обов'язками і профанними можливостями: соціальні взаємини пастирів та пастви Мукачівської греко-католицької єпархії у другій половині XVIII – першій половині XX століття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»*; [Редкол.: М.М. Вегеш (голова) та ін.]. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. Вип. 28. с. 3-18.
- ШУКУРОВ Р. М. *Конфессия, этничность и византийская идентичность*. In: *Религиозные и этнические традиции в формировании национальных идентичностей в Европе. Средние века – новое время. Religion et ethnicité dans identités nationales en Europe. Moyen Age – époque moderne*, Под ред. М. В. Дмитриева. Москва: «Индрик», 2008, с. 243-268.
- ШУЛЬГА І. *Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVII ст.* Ужгород, 1962.
- ШУЛЬГА І. *Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті і кінці XVIII – першій половині XIX ст.* Львів: Видавництво Львівського університету, 1965.
- ЯКОВЕНКО Н. *Релігійні конверсії: міфи та реальії* http://risu.org.ua/article_print.php?id=35841&name=religious_digest&_lang=ua
- ЯКОВЕНКО Наталя. *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.* Київ: Критика, 2002.

FÜGGELÉKEK

TÁBLÁZATOK

(összeállította Fenics Volodimir)

1. Táblázat.

A Magyar Királyság (Felső-Magyarország) 13 vármegyéje és 5 szabad királyi városa (1567-től)

Vármegyék:

1. Abaúj
2. Bereg
3. Borsod
4. Gömör
5. Heves
6. Máramaros
7. Sáros
8. Szabolcs
9. Szatmár
10. Szepes
11. Torna
12. Ung
13. Zemplén

Szabad királyi városok:

Város neve magyarul	Város neve a mai hivatalos szlovák használat szerint
Kassa	<i>Košice</i>
Bártfa	Bardejov
Eperjes	Presov
Szeben/Nagyszeben	Sabinov
Lőcse	Levoča

2. Táblázat.

A Szeresi Kamara 1570–1571-es beszámolójában felsorolt ruszinok lakta felső-magyarországi vármegyék

Szepes
Sáros
Ung
Bereg
Zemplén
Ugocsa
Szabolcs
Abaúj
Torna
Gömör
Szatmár

3. Táblázat.

Gregorovics (Gregori) Ioan munkácsi püspök joghatóságának területe az 1623–1630-as években

Bereg
Ung
Szabolcs
Zemplén
Máramaros
Sáros

4. Táblázat.

A „ruszin pátriárka” (*patriarcha Ruthenorum*) Vaszil Tarasz (Taraszovics) munkácsi püspök joghatóságának területe 1635-ben

Bereg
Ung
Szabolcs
Ugocsa
Szatmár
Máramaros
Zemplén
Sáros

5. Táblázat.

A „ruszin pátriárka” (*patriarcha Ruthenorum*) Vaszil Tarasz (Taraszovics) munkácsi püspök joghatóságának területe 1643-ban

Bereg
Ung
Szabolcs
Ugocsa
Szatmár
Máramaros
Zemplén
Sáros
Szepes
Abaújvár

6. Táblázat.

Az 1563–1646-os urbáriumok adatai a ruszinokról (ruténekről)

Nyolc vármegye (hiányznak Ugocea vármegye adatai), 15 uradalom (földbirtok), 581 község területén éltek

Lelkészeikről csak 104 községből van adat

1641-ben 100 000 fős népességből 70 000 ruszint számláltak

1654-ben már 300 000 ruszinról esik szó.

7. Táblázat.

Petrovics Pártén Péter, az első unitus munkácsi püspök joghatósága alá tartozó lelkészek száma hat vármegye (Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Szabolcs, Bereg) területén 1646 és 1665 között

1646-ban – 63

1650-ben – 100

1652-ben – közel 200

1654-ben – közel 400

1661-ben – közel 500

Az összes keleti keresztény lelkész lélekszáma – közel 650

1664-ben – a kettészakított püspökség összes keleti keresztény lelkészei lélekszáma 769, ebből 313 unitus.

8. Táblázat.

Lippay György esztergomi érsek 1654. július 2-án a római Szentszékhez intézett jelentésében a munkácsi unitus püspökségről informálta, hogy

Területe 70 mérföldre húzódik a Kárpátok mentén Trencsénytől Husztig és Máramarosig

300 ezer „rutén” lakta

Makovicától Máramarosig 529 (vagy 600) lelkész ápolta a lelkeket:

- 170 – a Drugethek homonnai uradalmában
- 150 – Rákóczi Zsófia fejedelemasszony munkácsi-szentmiklósi uradalmában
- 77 – a katolikus Rákóczi László makovikai uradalmában
- 45 – a Szepességben az esztergomi latin érsekség területén
- 37 – Szerednyén
- 35 – Varannóban
- 30 – Barkóczy uradalom területén
- 30 – a Pethő gróf sztropkói uradalmában
- 24 lelkész – a Tiszántúlon az egri és nagyváradai latin püspökségek területén

9. Táblázat.

De Camellis János József apostoli vikárius, a munkácsi unitus egyházmegye püspöke joghatóságának területe 1689-1706 között a következő vármegyékre terjedt Szepes

Sáros
Zemplén
Ung
Borsod
Gömör
Heves
Szolnok
Bereg
Ugocsa
Szatmár
Szabolcs
Máramaros
Bihar

10. Táblázat.

A munkácsi unitus püspökség 15 dekanátusának/ esperességének közigazgatási-egyházi felosztása az 1712-es állapot szerint

1. Szepesi – 11-12 templom/ parókia/egyházközség
2. Sárosi – 30 templom/ parókia/egyházközség
3. Makovicai (Zborói) – közel 30 templom/ parókia/egyházközség
4. Makovicai (Rovna mellett) – 30 templom/ parókia/egyházközség
5. Sztropkói – közel 60 templom/ parókia/egyházközség
6. Homonnai – közel 60 templom/ parókia/egyházközség
7. Sátoraljaújhelyi Zemplénben – közel 60 templom/ parókia/egyházközség
8. Ungvári – 60 templom/ parókia/egyházközség
9. Munkácsi – közel 130 templom/ parókia/egyházközség
10. Szőlősi – 24 templom/ parókia/egyházközség
11. Havasföldi – 40 templom/ parókia/egyházközség
12. Nagybányai Máramarosban – 100 templom/ parókia/egyházközség
13. Kállói Szabolcsban – 60 templom/ parókia/egyházközség
14. Nagyvárad – közel 50 templom/ parókia/egyházközség
15. Szikszói Abaújban – 12 templom/ parókia/egyházközség

A püspökségben együtt – 769 templom/ parókia/egyházközség, ebből 353 unitus és 416 "kizmatikus"

11. Táblázat.

A Magyar Királyság északkeleti részén a 7 ruszinok lakta vármegye az 1715-es és 1720-as összeírásokban

Az összlakosság:

Beregben – 22 480 fő
Sárosban – 41 885 fő
Szepesben – 28 881 fő
Ungban – 22 056 fő
Zemplénben – 60 348 fő
Máramarosban – 36 983 fő
Ugocsában – 8607 fő
Együtt 221 240 lakos

A társadalmilag függő falusi és városi lakosság:

Szepesben – 28 374 fő (98,25 %)
Sárosban – 39 731 fő (94,86 %)
Zemplénben – 53 748 fő (89,07 %)
Ungvban – 20 256 fő (91,84 %)
Beregben – 20 887 fő (92,91 %)
Ugocsában – 7718 fő (90,48 %)
Máramarosban – 31 228 fő (84,44 %)
Átlagosan – 91 %

A kuriális, úrbéri és lakatlan (üres) községek (városok és
kisvárosok kivételével) száma vármegyénként:

Bereg – 244 községből, 9 kuriális és 235 úrbéri
Sáros – 359 községből, 9 kuriális, 347 úrbéri és 3 üres
Szepes – 143 községből, 25 kuriális és 118 úrbéri
Ung – 191 községből, 44 kuriális és 147 úrbéri
Zemplén – 412 községből, 21 kuriális, 389 úrbéri és 2 üres

Máramaros –127 községből, 45 kuriális és 82 úrbéri
Ugocsa – 64 községből, 18 kuriális és 46 úrbéri

A kiváltságos nemesi réteg:

Máramaros – 5500 fő (14,87 %)
Zemplén – 5950 fő (9,85 %)
Ugocsa – 702 fő (8,16 %)
Ung – 1675 fő (7,59 %)
Bereg – 1337 fő (5,95 %)
Sáros – 1750 fő (4,18 %)
Szepes – 420 fő (1,45 %)
Együtt – 17 334 fő (7,8 %)

Lelkészek és kántortanítók:

Sáros – 104 fő (0,25 %)
Zemplén – 150 fő (0,25 %)
Ung – 55 fő (0,25 %)
Bereg – 56 fő (0,25 %)
Szepes – 57 fő (0,20 %)
Ugocsa – 17 fő (0,20 %)
Máramaros – 55 fő (0,15 %)
Együtt – 494 fő (0,2 %)

Mezőváros (Markte):

Zemplén – 23
Sáros – 7
Bereg – 5
Máramaros – 5 (korona városok)
Ung – 4
Ugocsa – 2
Együtt – 46

12. Táblázat.

Egyházközségek és hívők száma a munkácsi unitus püspökség területén az 1747-es évre

Sáros – 95
Abaúj – 17
Borsod – 9
Szabolcs – 29
Szatmár – 84
Máramaros – 122
Ugocsa – 33
Bereg – 92
Ung – 57
Zemplén – nincs adat
Együtt – 538 egyházközség és 145 107 ruszin hívő

13. Táblázat.

Egyházközségek, lelkészek és hívek száma a munkácsi unitus püspökség területén Olsávszky Mihály Mánuel püspök 1751-es kanonikus vizitációja alapján

Abaúj – 25 – 25 – 5020
Bereg – 130 – 77 – 11 845
Borsod – 7 – 6 – 1744
Máramaros – 120 – 135 – 16 870
Sáros – 155 – 103 – 21 626
Szabolcs – 41 – 31 – 9432
Szatmár – 100 – 92 – 10 629
Ugocsa – 37 – 29 – 4030
Ung – 84 – 57 – 11 484
Zemplén – 140 – 130 – 26 421
Fatemplom – 841
Kőtemplom – 40
Együtt – 839 egyházközség, 675 lelkész, 119 101 hívő
Szepes, Gömör és Torna vármegyékből nincs adat

14. Táblázat.

A hat északkelet-magyarországi ruszinok lakta vármegye népessége az 1784–1787-es országos összeírás szerint

Zemplén – 209 861 fő
Sáros – 131 097 fő
Máramaros – 86 118 fő
Ung – 58 137 fő
Bereg – 64 229 fő
Ugocsa – 26 935 fő
Együtt– 576 377 lakos

15. Táblázat.

A hat ruszin lakta vármegye kiváltságos társadalmi rétegei (nemesek, lekészek, hivatalnokok *honoratiores*) az 1784–1787-es országos összeírás szerint

Összes nemes – 17 848 fő
Megyénként:
Bereg – 2188 fő
Máramaros – 7140 fő
Sáros – 796 fő
Ugocsa – 1306 fő
Ung – 1490 fő
Zemplén – 4928 fő

Lelekészek együtt felekezeti felosztás nélkül – 1094 fő
Megyénként:
Bereg – 170 fő
Máramaros – 163 fő
Sáros – 188 fő
Ugocsa – 61 fő

Ung – 151 fő
Zemplén – 361 fő

Összes hivatalnok *honoratiores* – 314 fő

Megyénként:
Bereg – 18 fő
Máramaros – 72 fő
Sáros – 75 fő
Ugocsa – 12 fő
Ung – 40 fő
Zemplén – 97 fő

16. Táblázat.

Vikariátusok, főesperességek és esperességek* a Munkácsi görög katolikus püspökség területén Bacsinszky András püspöksége idején (1772–1809)

Vikariátusok (három):

Máramarosi – 1723-ban lett alapítva, központja Máramaros-Sziget
Szatmári – 1776-ban lett alapítva, központja Nagykároly (*Careii Mari*)
Kassai – 1787-ben lett alapítva, központja Kassa, 1792-től Eperjes

Főesperesség (tizenegy):

Máramarosi – Máramaros-Sziget, Huszt
Zempléni – Nagymihály, Laborcrév (*Krásny Brod*)
Szatmári – Nagykároly (*Careii Mari*), Szatmár (*Satu Mare*)
Szabolcsi – Hajdudorog, Nyiregyháza
Beregi – Munkács
Szepesi – Szepesváralja (*Spišské Podhradie*)
Sárosi – Eperjes
Borsodi – Miskolc
Ungi – Ungvár
Abaújtornai – Kassa
Ugocsai – Nagyszőlős

* 60 esperesség volt

17. Táblázat.

A Munkácsi görög katolikus püspökség egyházközségeinek száma a XVIII. század végén – XIX. század elején

Máramaros – 132 egyházközség
Zemplén – 131 egyházközség
Szatmár – 127 egyházközség
Bereg – 76 egyházközség
Sáros – 74 egyházközség
Ung – 68 egyházközség
Szabolcs – 39 egyházközség
Ugocsa – 32 egyházközség
Szepes–Gömör – 23 egyházközség
Abaúj–Torna – 22 egyházközség
Borsod – 11 egyházközség

18. Táblázat.

A Munkácsi görög katolikus püspökség híveinek létszáma a XVIII. század végén – XIX. század elején

1792-ben – 434 265 fő
1806-ban – 541 963 fő
1814-ben – 560 472 fő
1816-ban – 575 507 fő
1821-ben – 619 643 fő
1842-ben – 671 121 fő

19. Táblázat.

A Munkácsi püspökség görög-katolikus híveinek etnikai-nyelvi identitása az 1809-es adatok szerint

ruszinok/rutének (345 786 fő, vagy a görög katolikusság
(541 963 fő / 63,8 %)

Sáros–Eperjes – 98,65 %

Bereg–Munkács – 96,75 %

Ung–Ungvár – 95,14 %

Zemplén–Nagymihály – 88,45 %

Ugocsa–Nagyszőlős – 81,10 %

Máramaros–Máramaros Sziget – 62,15 %

Abaúj–Torna – Kassa – 60,58 %

Borsod–Miskolc – 55,85 %

Az összes többi vármegyében (Szepes, Szabolcs, Szatmár) a ruszinok nem haladták meg a görög-katolikus hívek 50 %-t

románok (113 255 fő, vagy a görög katolikusság
(541 963 fő) 20,89 % -a)

Szatmár – Nagykároly (*Careii Mari*) – 74,61 %

Máramaros–Máramaros Sziget – 35,74 %

Szabolcs–Nyíregyháza – 15,53 %

Ugocsa – Nagyszőlős – 13,42 %

magyarok (33 785 fő, vagy a görög katolikusság
(541 963 fő) 6,23 %)

Szabolcs–Nyíregyháza – Hajdudorog – 40,05 %

Borsod–Miskolc – 31,10 %

Abaúj–Torna – Kassa – 24,33 %

Szatmár – Nagykároly (*Careii Mari*) – 8,59 %

Zemplén–Nagymihályi – 5,78 %

Ugocsa (Nagyszőlős) és Ung (Ungvár) – közel 3 %

szlovákok (5 146 fő, vagy a hívek 0,95 %)

többségük az Eperjesi esperesség területén éltek

kétnyelvűek (42 888 fő, vagy a hívők 7,91 %-a)

Ruszin–magyar – 23 021 fő, vagy a kétnyelvű hívők 53,68 % (a püspökség összes híveinek 4,25 %)

Ruszin–szlovák – 8 945 fő, vagy a hívők 1,65 %

Magyar–román – 6 113 fő, vagy a hívők 1,12 %

Ruszin–román – 4 616 fő, vagy a hívők 0,85 %

Magyar–szlovák – 195 fő

többszínűek (1 100 fő)

ruszin–magyar–román – mind Szatmárban /Szatmárnémeti

20. Táblázat.

Magyarország 12 vármegyéje népességének, görög katolikus híveinek és ruszin nemzetiségűek száma Fényes Elek 1839-es adatai szerint

Vármegyék	Ösznéesség	Görög-katolikusok	Ruszinok
Sáros	197 285	66 691	66 691
Máramaros	166 503	139 611	84 396
Abaúj	169 195	19 100	15 121
Szepes	152 723	25 435	25 435
Zemplén	277 494	96 539	90 250
Ugocsa	48 170	31 795	18 560
Bereg	119 151	69 724	65 069
Ung	110 003	62 856	58 901
Szabolcs	208 281	34 04	3 101
Szatmár	235 821	98 855	4 364
Gömör	170 962	4 315	4 315
Borsod	183 184	11 385	5 200
Együtt	2038 772	660 348	441 223

21. Táblázat.

Magyarország ruszinok lakta hat vármegyéje nemzetiségi helyzete 1847-es évre

Vármegye	ruszi- nok	szlová- kok	néme- tek	romá- nok	magya- rok	göörö- gök	Zsidók
Máramaros	89 454	-	7 268	56 811	13 463	-	9 619
Ugocsa	19 115	-	327	8106	20623	-	2093
Bereg	67029	704	2756	-	50091	-	5382
Ung	59668	13153	-	-	35639	42	7495
Zemplén	92934	72931	7900	-	110988	151	18132
Sáros	66199	117324	3151	-	1000	30	10182
Együtt	394399	204112	15402	64917	231804	223	52903

22. Táblázat.

Ruszinok létszáma Magyarországon az 1847-es évre

	Vármegye	Ruszinok száma
1.	Zemplén	92 934
2.	Máramaros	89 454
3.	Bereg	67 029
4.	Sáros	66 199
5.	Ung	59 668
6.	Ugocsa	19 115
7.	Szepes	26 196
8.	Abaúj	15 128
9.	Bács-Bodrog	10 179
10.	Borsod	5 668
11.	Gömör	4 702
12.	Szatmár	4 493
13.	Szabolcs	3 194
14.	Torna	1 635
15.	Együtt	465 594

23. Táblázat.

A négy királyi vármegye: Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros népessége a XIX. század közepétől a XX. század elejeig

1846-ban – 408,8 ezer fő, ebből 317,2 ezer görög-katolikus, 235, 2 ezer – ruszin, 119, 8 ezer – magyar, 64,9 ezer – román, 24,5 ezer – zsidó, 13,8 ezer – szlovák, 10,3 ezer – német és 42 fő – görög

1857-ben – 330 ezer fő, ebből 230 ezer ruszin

1869-ben – 577 ezer fő

1880-ban – 572,5 ezer fő

1890-ben – 653,4 ezer fő

1900-ban – 751,5 ezer fő

1910-ben – 848,1 ezer főből, 405,9 ezer ruszin (48,1 %), 153,4 ezer magyar (18 %), 128,7 ezer zsidó (15 %), 94,2 ezer román (11 %), 37,9 ezer – szlovák (4,5 %), 24,1 ezer – német (3 %).

24. Táblázat.

A Munkácsi görög katolikus egyházmegye intézményi változásai az 1816-os és 1919-es területi felosztás következményében

Területe – 49 074 km^2 ről 20 245 km^2 re csökkent

Megyér/főesperességek száma 13-ról nem egész 5-re csökkent

Vikariátusok száma 3-ról 0-ra

Esperességek – 60-ról 39-re

Hívők – 600 ezer fő felett, akik a közeli vagy távolabbi Egyházakhoz/diaszpórákhoz kerültek: Körösi egyházmegye Szerbiában és Horvátországban (a későbbi Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban vagy Jugoszláviában), Eperjesi (későbbi Csehszlovákia területén), Nagyváradi, *Szamosújvári Egyházmegye* és Máramarosi (Román Királyság), Hajdúdorogi (Magyar Királyság) és a Pittsburgi (USA).

1816-tól 1919-ig a Munkácsi püspökség híveinek létszáma gyökeresen „nem változott”: 1575 507-ről 1816-ban 451 305-re 1919-ben.

25. Táblázat.

A Munkácsi görög katolikus egyházmegye püspökének hatásköre 1918 novemberi állapotok szerint Papp Antal püspök idején

Vármegyék

Máramaros – 9 716 km²

Ung – 3 230 km²

Zemplén – 2 300 km² (csak 6 esperesség)

Ugocsa – 1 213 km²

Igazgatási felosztás

Főesperesség – 5

Esperesség – 39

Egyházközség – 320

Fília – 683

Hívők – 451 305

26. Táblázat.

Egyháztartományok, egyházközségek és hívek, amelyek a cirill-methódo keresztény örökségtől, az ungvári uniók hagyománytól és a Munkácsi görög katolikus püspökségből származnak

A Körösi görög katolikus egyházmegye (vagy Križevci eparchátus, 1777-ban volt alapítva) – Bács-Bodrog vármegyében két egyházközséggel – Keresztúr (1751) és Kocur (1766) 3,5 ezer ruszin hívővel;

Az Eperjesi görög-katolikus egyházmegye (1818-ban volt alapítva) –1816-ban 6,5 vármegyét foglalt magába (Abaúj, Borsod, Gömör, Sáros, Szepes, Torna és Zemplénből 5 dékánátus), területe 16 416 km² vagy a Munkácsi egyházmegye területének több mint 30 %-a, 193 plébánia, 1 109 filia, 158 615 hívő, melyből 130 609 ruszin (82,3 %), 22 460 ruszin-magyar (14,2 %), 2 824 lengyel (1,8 %), 1 942 szlovák (1,2 %), 780 magyar (0,5 %);

*A Nagyvárad*i görög katolikus egyházmegye (1777-ban volt alapítva) – 1823-ban és 1827-ben kisebb módosítással Szatmár vármegye 72 plébániája és 54 095 hívője tartozott ide. 51 plébánián 40 540 román, 11 plébánián 6 692 román-magyar, 5 plébánián 3 604 ruszin, 4 plébánián 2 832 ruszin-magyar s egy plébánián 427 román-magyar-ruszin élt. 1827-ben a nyíri dekanátus 10 plébániából, ahol a hívek nagyobb része ruszinnak és magyarnak vallotta magát, 9 plébánián 5 505 hívő volt ruszin-magyar, három plébánia 1 626 hívővel ruszin volt.

A Szamosújvári görög-katolikus román egyházmegye (Cluj-Gherla, Gerli görög katolikus román egyházmegye (1850-ben lett alapítva) – hozzá tartozott Máramaros és Ugocsa vármegyék 94 plébániája 104 977 ezer hívővel, amelyből 81 plébánián 86 812 román, 6 plébánián 7 730 román-magyar, 4 plébánián 6 178 román-ruszin és 3 plébánián 4 277 román-magyar-ruszin lakott.

A Hajdúdorogi magyar görög katolikus egyházmegye (1912-ben volt alapítva) –162 plébánián 215 498 hívő, melyből 183 757 magyar, 26 823 román, 1 623 szlovák, 968 ruszin, 2 509 más. A Munkácsi egyházmegye 70 plébániát veszített 112 760 hívővel, melyekből 53 plébánián 85 058 hívő magyar, 16 plébánián 26 731 magyar-ruszin és egy plébánia 981 magyar-ruszin-román.

A Magyarországról elvándorlók Görög katolikus exarchátusa Pittsburgban (USA) (1924-ben volt megalapítva) – 155 plébánia 288 390 kárpáti ruszinnal;

Máramarosi román görög katolikus egyházmegye (1930-ban alapították) – 11 plébánia 22 366 hívővel, melyből 16 956 ruszin, 4 756 magyar ruszin és 654 magyar.

TÉRKÉPEK

(válogatta Ferkó Okszána)

Magyarország a XVII. század közepén

Forrás: Lukinics Imre. A három részre szakított ország. In.: *Magyar művelődéstörténet*. 3. Köt. Szerk Domanovszki Sándor. <http://mek.oszk.hu/09100/09175/html/37.html>

**Felső-Magyarország 13 vármegyéjét magába foglaló
Munkácsi görög katolikus egyházmegye térképe
Bacsinszky András püspöksége idején (1772–1809)**

Forrás: *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása*, Szerkesztette: UDVARI István. Nyiregyháza: Kiadja a Vasvári Pál Társaság, 1990.

Наукове видання

**Володимир Фенич
Оксана Ферков
Діана Штерр**

**Етно-релігійні конверсії
в мультикультурному середовищі північно-
східного пограниччя Угорщини
(середина XVI – початок XX ст.)**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

Видання перше
Угорською мовою

У авторській редакції

Дизайн обкладинки ♦ Володимир Мойжес
Комп'ютерна верстка ♦ Мирослава Токар

Підписано до друку 9 липня 2020. Формат 64x90/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 10,96. Тираж 50 прим. Замов. № 1592.

Віддруковано в ТОВ “Поліграфцентр “Ліра”:
88000, м. Ужгород, вул. Митрака, 25
www.lira-print.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ЗТ №24 від 7 листопада 2005 року.

Фенич Володимир, Ферков Оксана, Штерр Діана
Етно-релігійні конверсії в мультикультурному середовищі
північно-східного пограниччя Угорщини (середина XVI –
початок XX ст.)

Запропоноване до уваги читачів дослідження спрямоване на висвітлення етно-конфесійних змін (конверсій), які мали місце у мультикультурному середовищі північно-східних комітатів Угорщини від середини XVI і до початку XX століття. Вказано на історичні обставини, суспільні причини та наслідки релігійної конверсії угорської аристократії і шляхти у період 30-х років XVI – першої половини XVII століття.

Дослідження розглядає процес етно-релігійних конверсій у середовищі греко-католиків ужгородської унійної традиції. Також зроблено спробу переглянути традиційний в історичній науці погляд щодо неухильного дотримання предками сучасних греко-католиків ужгородської унійної традиції «руської віри». Чисельні приклади релігійно-етнічних та етно-релігійних конверсій, що мали місце у тривалому історичному часі доби конфесіоналізації та етнізації мультикультурного середовища північно-східного фронтиру Угорщини, служить найкращим тому доказом.

У фокусі уваги також опиняються еклезіальні та позаеклезіальні відносини в середовищі греко-католиків Мукачівської єпархії кінця XVIII– початку XX століття. Наприкладі аналізу взаємовідносин духовенства і вірників під мікроскопом опиняється роль пароха у наверненні/відверненні вірників до/від Греко-Католицької Церкви.

Ключові слова: *релігійні конверсії, конфесіоналізація, греко-католики, унійна традиція, Мукачівська єпархія, еклезіальні та позаеклезіальні відносини.*

Fenych Volodymyr, Ferkov Oksana, Shterr Diana
**Ethno-religious conversions in the multicultural environment of the
north-eastern border of Hungary (middle of the 16th – beginning
of the 20th centuries)**

The study offered to readers is aimed at highlighting the ethno-confessional changes (conversions) that took place in the multicultural environment of the north-eastern counties of Hungary from the middle of the 16th to the beginning of the 20th century. The historical circumstances, social causes and consequences of the religious conversion of the Hungarian aristocracy and gentry in the period of the 1930s – the first half of the 17th century are pointed out.

The study examines the process of ethno-religious conversions among Greek Catholics of the Uzhhorod union tradition. An attempt was also made to reconsider the traditional view in historical science regarding the strict observance by the ancestors of modern Greek Catholics of the Uzhhorod union tradition of the “Rus’ka vira.” Numerous examples of religious-ethnic and ethno-religious conversions that have taken place in the long historical period of the period of confessionalization and ethnization of the multicultural environment of the north-eastern frontier of Hungary are the best proof of this.

The focus is also on ecclesiastical and non-ecclesiastical relations among the Greek Catholics of the Greek Catholic Eparchy of Mukachevo in the late of the 18th and early of the 20th centuries. An example of the analysis of the relationship between the clergy and the faithful under a microscope is the role of the pastor in the conversion/turning away believers to/from the Greek Catholic Church.

Keywords: *religious conversions, confessionalization, Greek Catholics, union tradition, Greek Catholic Eparchy of Mukachevo, ecclesial and non-ecclesial relations.*

